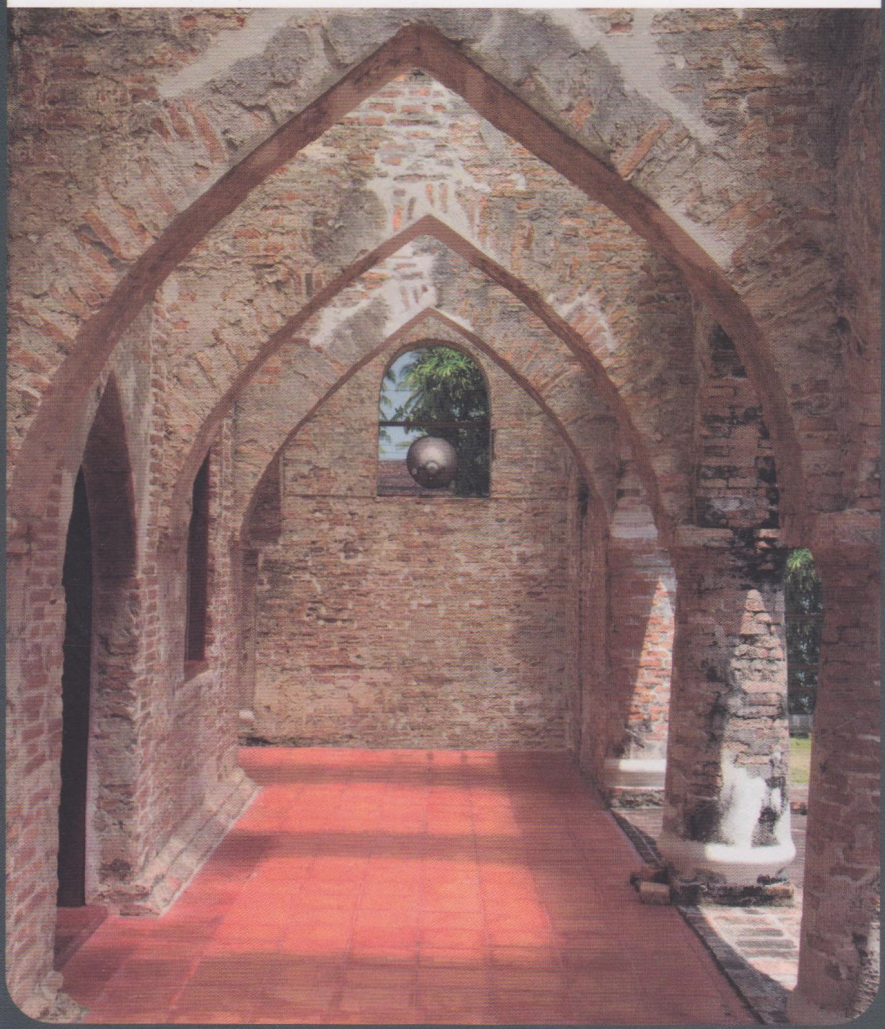
İslam'ın Geleceği

Wilfred S. Blunt

İngilizce'den Çeviren: M. Fatih Karakaya

AYRINTI

İDEA AYRINTI

İdeaAyrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: 588
İdeaAyrıntı Dizisi: 3

İslam'ın Geleceği
Wilfred S. Blunt

Kitabın Orjinal Adı
The Future of Islam

İdeaAyrıntı Dizi Editörü ve
Yayıma Hazırlayan
Burhan Sönmez

İngilizce'den Çeviren
M. Fatih Karakaya

Düzelti
Gürsel Caniklioğlu

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
David Henley / Dorling Kindersley
Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85

Birinci Basım: *2011*
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-975-539-612-5
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

İslam'ın Geleceği

İngilizce'den Çeviren: M. Fatih Karakaya

İçindekiler

Çevirenin Sunuşu 7
Önsöz 9

I
Müslüman Dünyanın Nüfus Dökümü: Hac 13

II
Hilafetin Bugünkü Belirsizliği 35

III
Gerçek Başkent: Mekke 54

IV
Muhammedî Reform Süreci 73

V
İngiltere'nin İslam'daki Çıkarları 92

Wilfred Scawen Blunt Bibliyografisi: 111

Çevirenin Sunuşu

Wilfred Scawen Blunt, 1840 yılında Sussex'te (Britanya) dünyaya geldi. Babası, çoğunluğu ormanlık alan olan yaklaşık on altı bin dönümlük bir arazinin sahibi, bölgenin sulh hâkimi ve vali muaviniydi. Söylendiğine göre Blunt'ın edebiyatla olan ilişkisi de Sussex'teki bu babadan kalma mülk sayesinde olmuştu. Malikâneleri Shelleylerinki ile dip dibeydi ve büyük dedesi de Percy Shelley'in babası ile akrandı. Blunt'ın babası da Harrow School'da bir başka ünlü şair Byron'la tanışıktı. Üstelik İngiliz devlet okulları geleneğine uygun olarak da bir yıllığına Byron'a "çömezlik" yapmıştı.

Henüz çocukken yetim kalan Blunt, bir Katolik olarak yetiştirilmiş ve eğitimini Stonyhurst ve sonra Oscott'ta Cizvit okullarında almıştı. Üniversiteye devam etmedi ancak daha on sekiz yaşındayken Diplomatik Servis'te kendisine bir yer sağlamış ve aynı yıl içinde önce Atina'ya, sonra İstanbul üzerinden Almanya'ya Britanya ataşesi olarak gönderilmişti. Almanya'da dönemin Darwinci tartışmalarından etkilenerek zihni bir buhrana tutulmuş ve Katolik geçmişinden bir parça uzaklaşmıştı. 1863'te Frankfurt'tan Madrid'e ve sonraki yıl da Paris Elçiliği'ne geçmişti. Burada şiirlerinin ve delikanlılığının yol açtığı ilk sıkıntılar baş göstermiş ve diplomatik sürgünü önce Portekiz ardından River Plate'e dek sürmüştü. Avrupa'ya dönüşünde William Earl ve Ada Byron'ın tek kızları, Lady Annabella Noel ile evlenmişti. Ada Byron, uğruna büyük şair Byron'ın dokunaklı, "Ada, evimin ve kalbimin biricik kızı" dizelerini yazdığı tek kızıydı. Blunt bir yıl sonra ağabeyinin ölümü ile diplomatlığı bırakmış ve aile yadigârı malikâneye tamamen yerleşmişti. Burada karısıyla beraber yaklaşık altı yıl etliye sütlüye bulaşmadan kalmış, kendini şiire ve heykelciliğe adamıştı. Ancak 1875 yılında birden bire bu monoton hayattan kendini çekip çıkarmış ve sebebini kendisinin de bilemediği bir rüzgâr sayesinde İspanya'dan Cezayir'e, Küçük Asya'dan Mısır'a, Mezopotamya'dan İran'a ve hatta Arabistan'ın ıssız Bedevi çöllerine kadar ulaşmış, buralardaki gözlemlerinin ilk meyvesi İslam*'ın Geleceği*'ni ortaya çıkarmıştı.

Darwin'i okuduktan sonra Katolik inancından vazgeçmiş olan Blunt İslam'ı kabul etme noktasına kadar gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisinden kurtarılan ve Arapların egemenliğinde tesis edilen bir hilafet fikri geliştirmişti. Bu hilafet, ona göre, Britanya'nın himayesinde var olacaktı. Edward Said'e göre Blunt on dokuzuncu yüzyıl oryantalistleri arasında en anlayışlısıydı.

Peki, onu İngiliz aristokrat ve entelektüel çevrelerinde *enfant terrible* (yaramaz çocuk) yapan neydi? İrlanda konusunda Keltlerin destekçisi ilk İngiliz olması mı? Sufrajetleri siyasal mücadelelerinde haklı görmesi mi? Mısır milliyetçiliğine ve onun en önemli temsilcisi Arabi'ye verdiği destek mi? Mısır'daki İngiliz işgaline karşı takındığı tutum mu? İslam'ı bir din olarak benimsemeyi düşünecek kadar önemli görebilmesi mi? Yoksa Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani gibi reformcu İslam bilginleri ile olan yakın ilişkisi mi? Yoksa bütün bunların ve Britanya Adaları'nı sallayan, ona modern Casanova yakıştırmalarına sebep olan aşk maceralarının toplamı mı?

Kendisini "dünyanın geri kalmış milletlerini, özellikle Asya ve Afrika'dakileri, Avrupa'ya kölelikten kurtarmaya"* adamış bu İngiliz asilzadesi Ortadoğu, İslam, oryantalizm gibi konular üzerinde çalışanların dikkatlerinden kaçırmaması gereken bir figür. *İslam'ın Geleceği* ise yine bahsi geçen konularda çalışanların Gladstone, Cromer, Mısır Hidivi, Afgani, Abduh, Arabi gibi çok farklı isimlerle dostluğu olan ve birkaç defa Osmanlı Padişahı Abdülhamid'le yüz yüze görüşen bir İngiliz'in kendi kamuoyuna yabancı ve önyargılarla bakılan bir dünyayı anlatması açısından oldukça önemlidir.

Çeviride yazarın ve kitabın yukarıda da dikkat çekmeye çalıştığımız otantik kimliğini korumaya çalıştım. Arapça ve Türkçe bilen Blunt'ın bu dilden kelimeleri İngilizce'ye ve Britanyalı okurlara aktarırken yaşadığı sıkıntıyı olduğu gibi muhafaza etmeye özen gösterdim. Ancak klasik literatürde yerleşmiş bazı kelime ve kavramları oluşabilecek kavram kargaşasını önlemek amacıyla dipnotlarla belirttim. Kitabın Blunt'ın *Fortnightly Review* için kaleme aldığı denemelerden oluşmasının getirdiği bazı pratik kaygılar olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Blunt'ın yer yer düştüğü hatalar da yine dipnotlarla belirtilmeye çalışılmıştır.

Her ne kadar reformdan ne kastettiğini açıkça belirtmemiş olsa da Blunt'ın bu kitabı döneminin İslam ve Doğu ile ilgili kitaplarından çok başka bir yerde durmaktadır. Okurlar, özellikle içinde bulunduğu tarihi şartları da göz önüne aldığında eserin hakkını teslim edeceklerdir.

M. Fatih Karakaya

---

* Wilfred Scawen Blunt, *My Diaries Being a Personal Narrative of Events* 1888-1914, Martin Secker, Londra 1932, s. 1.

Önsöz

Yazarının umut ettiği şekliyle daha olgun bir çalışmanın ilk taslağı olarak 1881 yazı ve sonbaharında *Fortnightly Review* için kaleme alınan buradaki denemeler, yazarın seçtiği esaslı konunun boş bir zamanda tamamlanarak genel kabul görecek hale getirilip kamuoyuna sunulmadan önceki halidir. Ancak olaylar, yazarın hiç beklemediği bir biçimde hızla ilerlemiş ve bu olayların açıklamaya çalıştığı fikrin bir an evvel ve tüm kamuoyuna ilan edilmesi önemli bir mesele haline gelmişti. Fransızların Tunus'u işgali Kuzey Afrika'daki Muhammedî* hareketin hızlanmasına neden olmuş; Mısır milli ve dini reform çabaları için uyanmış ve İslam her yandan sürekli büyüyen gerilimlerin siyasal işaretleri ile sarsılmış görünmekteydi. Yazar, hemşerilerinin birkaç ay içerisinde Hindistan'da nihai bir karara varmaları gerektiğine inanıyor, onların Doğu'yu kasıp kavuran dini enerji dalgasının ya arkasında kalacaklarını ya da önünde yer alıp savrulacaklarını düşünüyordu. Ayrıca en azından sorunun kendilerinden önceki ana meselelerini bilmeleri gerektiğini tasarlamaktaydı. Çağdaş tarihin hakikatlerine, kendi günlük hayatlarıyla hiçbir bağlantısı yok diye gözleri kapamak, büyük bir millete yakışmayacak bir yoldur ve bu, İngiltere gibi halkın fikirlerinin işlerin yürütülmesinde rehberlik ettiği bir yerde felakete yol açacaktır. Hatırda tutulmalıdır ki ücra küçük bir adanın kamuoyu tarafından idare edilen bir ırklar yığını olan modern Britanya İmparatorluğu dünya tarihinde yeni bir tecrübedir ve istisnai bilgilendirmelere göre haklılığı ispatlanmak ihtiyacı hisseder. Yine hatırda tutulmalıdır ki, şimdiye kadar hiçbir imparatorluk canlı bir politikanın yokluğunda idare edilmemiştir. Dolayısıyla yazar, milli tercihe yön vermede yardımcı olmasını ümit ederek, çalışmasının bu kaba haliyle daha fazla ertelenmeden yayınlanmasına karar vermiştir. Bununla beraber, bu metnin kesinlik ve bütünlük konusundaki kusurlarının farkında olan yazar, ancak, ortaya koyduğu manzaranın genel doğruları göz önünde bulundurularak bağışlanacağını umut edebilir.

---

* Kitapta Muhammedî (Mohammedan), Müslim (Muslim) ve Müslüman (Mussulman) kelimeleri aralarında belirli bir anlam farkı bulunmadan birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bunun en önemli sebebi kitabın yazıldığı yıllarda bugün İngilizce literatürde tartışmasız bir şekilde kullanılan Müslim kelimesinin jargon olarak tam yerleşmemesidir. Muhtemelen yukarıdaki satırlar bugün yazılsaydı Muhammedî kelimesinin yerini Müslim kelimesi alacaktı. Ancak biz burada hem yazarın otantik diline sadık kalmak hem de okuyucuya kitabın konu edindiği dünya ile ilgili daha belirli bir jargonun dahi oluşmadığı yıllarda yazıldığını hatırlatmak için Muhammedî, Müslim ve Müslüman kelimelerini olduğu gibi çevirmeyi uygun gördük. (ç.n.)

Buradaki denemelerin sonuncusu kaleme alındıktan sonra yazar Mısır'a döndü ve Ezher'deki liberal birkaç alimin hayali olarak önceden üstü kapalı ifade ettiği fikirlerin çoktan pratik gerçekliğe dönüşmüş olmasının memnuniyetini yaşadı. Kahire şimdi kendisini ilerici İslam düşüncesinin vatanı ve üniversitesini de bir kez daha Arap teolojisinin bağımsız kürsüsü ilan etmiş bulunuyor. Türk müdahalesinden Arap milli hareketi sayesinde güvenceye alınan Ezher uleması tüm kalbiyle reformcu kanada katıldı. Bu olayın önemi fazlaca abartılmış bulunuyor: Eğer, Nil üzerinde özgür bir Muhammedî halk metanetle özgür bir Muhammedî hükümet kurabiliyorsa bütün İslam için toplumsal ve siyasal reformasyonun temellerinin atıldığı kuşkusuzdur. Mısırlı liderlerde gözlemlediğimiz hilafet hususundaki aşırı ılımlılık çok umut verici bir işarettir. Muhalefet değil bağımsızlık bugün bu zümrenin sloganıdır ve İslam'ın Ortodoks kürkünde onlar tarafından ne bir delik açılmış ne de böyle bir şey düşünülmüştür. Abdülhamid Han halen hakiki Emir-ül Mü'minin olarak tanınmakta ve daha meşru bir hilafetin yeniden tesisi, sonuç Osmanlı İmparatorluğunun yerini alma noktasına gelip dayandığında sürekli ertelenmektedir. Olması gereken de budur. Hizipçilik zaten bin türlü düşmana sahip olan din davasını zayıflatacak; Mısır veya Arabistan'da Halife karşıtlığının zamanından önce zuhuru, her ne kadar aday görev için doğuştan meşruiyet sahibi olsa da, Muhammedî dünyayı iki düşman kampa ayıracak ve davada hasara ve rezalete yol açacaktır. Yine de, bu esnada, özgür düşünce, gelişimi için uygun bir vasata sahip olacak ve etkisini tüm Arapça konuşulan yerlerde ve Ezher'i entelektüel hayatlarının merkezi olarak gören ırklar arasında yaymakta güçlük çekmeyecektir. Bu dikkate değer bir başarıdır ve gerekli sabır gösterildiği takdirde, belki de birkaç yıl içerisinde, daha genel bir zafere dönüşebilir. Şüphesiz, Abdülhamid'in ölümü veya imparatorluktan düşüşü, Hilafetin tekrar Kahire'ye dönüşünün bir işareti olacak ve burada Arap zihniyeti sayesinde kaybettiği dini liderlik konumu yeniden tesis edilecektir.

Yazar, Muhammedîlere bir özürden fazlasını borçludur. Aralarında yabancı bir misafir olarak, ıstıraplarını sergileme girişiminde bulunmuş ve ara sıra dinlerine onlara küfür gibi görünen elleriyle dokunmuştur. Ancak yazarın niyeti halistir ve yazdığı her satırda görünen duygudaşlığa hürmeten bağışlanacağına güvenmektedir. Yakın gelecekte onlar için büyük siyasal felaketler öngörmekte ancak bunların manevi gelişim sürecinde zaruri adımlar olduğuna inanmaktadır. Sadece maneviyat olarak değil, Arap ırkının en uygar ihtiyaçlarını dahi karşılayabilme kudretindeki mirası ve yeteneği olan dünyevi bir sistem olarak İslam'a müthiş derecede güvenmekte, Arap ırkının siyasal diriliş vaktine iman

etmektedir. Aynı zamanda, vaziyetleri hakkında hakikatleri konuşarak onların çıkarlarına en iyi hizmeti yaptığına ikna olmuş durumdadır. İmparatorlukları miadını doldurmuş bulunmaktadır ancak onlara kalan imparatorluktan daha da güzel olan toplumsal bağımsızlıktır. Aydınlanmış, ıslah olmuş [reform geçirmiş, ç.n.], duygudaşlıkta birleşmiş Müslümanların kendi evlerinde, Arabistan, Mısır ve Kuzey Afrika'da, siyasal yıkımdan korkmalarına gerek yoktur ve bu, gelecek güzel günlere kadar Darül İslam olarak onlar için yeterlidir. Şayet yazar, bu bağımsızlığı koruyabilmelerine yardım edebilecek bir şey yapabilirse ona gücü ölçüsünde güvenebileceklerdir ve yazar da bu denemeleri yayınlamaktan daha değerli bir yoldan samimiyetini ispat edeceğine inanmaktadır.

Kahire
15 Ocak 1882

I

Müslüman Dünyanın Nüfus Dökümü

Hac

İngiltere'deki parti çekişmelerinin yol açtığı fırtınayı dindireceğini umduğumuz sükûnet çok yakınımızda duruyor. Bu sükûnetin, dikkatleri son birkaç yıldır Asya'nın dini düşüncelerini rahatsız eden ve uzun bir süredir de İngiliz devletlûlarını tereddüde düşüren sorular üzerine yöneltmesi de imkânsız olmasa gerek. Eğer tam zamanında çözülmezse uğraşması gittikçe güçleşecek, ancak etkin bir politika ile şimdi üzerine gidilirse çözümü bu ülkeye büyük avantajlar getirebilecek sorulardır bunlar.

Müslüman dünyada hali hazırda vuku bulan uyanış, her İngiliz'in dikkatini hak eder niteliktedir. İnanması güç olansa bu uyanışın hâlâ doğrudan Asya ile ilgilenen memurların heveskâr ilgilerini çekememiş olmasıdır. Yine meselenin şimdiye kadar İngiliz kamuoyunca doğru değerlendirilmemiş olması veya hükümetin bu zamana kadarki toplantılarında konunun gereğince gündeme gelmemiş olması dikkat çekicidir. Aslında, konu hükümet olduğunda, tam tersi bir durumun olması da imkân dâhilindedir. İngiliz politikacıların, düşmanlarınca spekülatif olmakla suçlanan politikalar konusunda ne kadar şüpheci olduklarını bildiğimiz gibi, yine İslam'ın geleceğine dair çözümlenmeyi bekleyen bu denli büyük bir sorunun da "pratik politika alanının dışında" denerek bir tarafa bırakılması da o kadar mümkündür. Tırnak içine aldığımız bu ifade bilhassa emek harcamaktan kaçınan yahut büyük kararların getireceği sorumluluktan çekinen güç sahiplerinin dillerinde kullanışlı bir ifadedir. Ancak hiç çekinmeden onaylayacağım ve kanaatimce, Batı Asya'nın Müslüman nüfusuyla temas etmiş birçoklarının da şüphe et-

meyeceği önermeme göre, bahsettiğim şekliyle bir sorun vardır. Kolayca ayırt edilebileceği üzere, belki de Hıristiyanlığın dört yüz yıl kadar önce görüp geçirdiğine benzer büyük değişiklikler hemen yanı başımızda duruyor. Yaklaşan bu büyük değişim İngiltere'den, şayet Asyatik ilerlemenin rehberi ve hakemi olma vasfını birkaç yıllığına daha muhafaza edebilirse, yeni bir acil eylem planı talep etmektedir.

Geçtiğimiz kışın başlarında Cidde'yi ziyaretim ve Mısır ve Suriye'deki çok özel Müslüman topluluklarının içinde geçirdiğim aylar, bu Müslüman dünyanın uyanışı hakkında eksiksiz bilgi elde etme tasarısının büsbütün dışında değildi. Bahsettiğim Cidde, Müslüman aleminin meşhur merkezi Mekke'ye kırk mil uzaklıkta bulunan bir liman kentidir. O Cidde ki, araştırmakta olduğum İslam'a kuş bakışı bir göz atmak için en elverişli nokta olmanın yanında, kendimi Kahire, Bağdat veya İstanbul'dan daha az taşradaymışım gibi hissettiğim yerdi.

Hac mevsiminde büyük bir metropolün kenar mahallesi haline gelen Cidde'de bir Avrupalı yabancı kendini artık ufak hesapların ve yerel kaygıların çok ötesinde bir yerde hisseder. Kulak misafiri olduğu politik tartışmalar koca bir dünyaya ve tanık olduğu din de Türkiye veya Hindistan'da görmeye alışık olduğundan daha geniş bir İslam'a dairdir. Orada bütün ırklar, bütün diller ve hatta bütün mezhepler temsil edilmektedir. Hintliler, Farslar, Mağribiler, Nijerli siyahiler, Javalı Malaylar, Hanlıklardan Tatarlar, Fransız Sahrası'ndan Araplar, Umman'dan ve Zanzibar'dan gelenler, hatta Çin İmparatorluğu'nun diğer yerli halkından ayırt edilemeyecek şekilde giyinmiş Çin'in iç bölgelerinden Müslümanlar var. Sokaklardaki bu yürüyüşe şahit olan birinin İslam algısı birden genişler ve kendini Sir Thomas Browne ile birlikte "gerçekten (Müslüman) dünya, coğrafyacıların resmettiği parçadan daha da büyüktür" diye haykırırken bulur. Cidde'deki daimi nüfus bile gökyüzü altındaki bütün milletlerden fertleriyle İslam'ın küçük bir evreni gibidir. Diğerlerine düşünme tarzını ve dilini bağışlayan yerli Arapların ötesinde, kutsal şehirlerde yaşayıp ölmek için kalmış hacılardan oluşan karışık bir yerleşik çoğunluk mevcuttur. Bunlar belli bir yere kadar ferdiyetlerini en azından bir iki nesil korumakta, kökenlerini borçlu oldukları topraklarla ve hemşerileriyle bağlantılarını sürdürmektedirler. Bu nedenle Cidde'de dünyada olup bitenlerin tartışıldığı, toptancıların Müslüman dünyanın her köşesinden alıp getirdikleri haberlerin kulaktan kulağa fısıldandığı bir serbest pazar her daim bulunur. Esnafın eşyaya dair söyleminin, hatta Avrupalı konsolos yardımcısının kehanetlerinin dahi kutsala dair olduğu Cidde'de modern İslam hakkında başka herhangi bir yerde bir yılda öğrenilebilecek bilginin yalnızca bir haftada öğrenile-

bileceğini söylemek çok da zor olmasa gerek. Hacı adayı, dini meseleleri tartışmak açısından diğer yerlerdeki Müslüman kardeşlerinden daha az utangaçtır. Din, eskiden olduğu gibi, hacı adayı için dolaşımdaki ticari varlığıdır ve onu yabancılardan önce sergilemeye alışmıştır. Çünkü bir Avrupalı ile birlikteyken o bunu, birçok yerdeki durumun aksine, biraz dudak bükerek ve daha az arzuyla yapacaktır. Dahası -ki bu çok önemli- tüccar Ciddelinin ortaya atacağı şeyler soruların hep pratik yanıyla alakalıdır. Çünkü olayları öğretilere bağlı olarak değil politik ve ekonomik açıdan değerlendirmekte ve eğer fanatikçe hareket ediyorsa da tapınaklarının saygınlığını savunan Efeslilerle aynı duygu ve düşünce içerisinde hareket etmektedirler.

Kahire ve İstanbul'u dışarıda tutarsak, diğer şehirlerde bir yabancının bilgi almak isteyebileceği Ulema yani okumuş kesim, çok uzun zamandan beri okulları meşgul eden ve bugün artık çok da ilgi çekici olmayan eski dünyaya dair görüşlere Kuran'ın getirdiği yorumlar gibi, daha çok itikadi düzlemdeki meselelerle uğraşmaktadır. Fakat burada bu meseleler dahi daha pratik bir şekilde ve zamanın politik yanı ile ilgili olduğu ölçüde ele alınmaktadır. Benim üzerimdeyse, bana yeterli zamanı ve gücü veren, soru sorma ve dinleme imkânını sunan fırsatları değerlendirmeme yol açan hızlı bir etki uyandırdı. Bu sayede, herhangi bir entelektüel soruşturmacıdan daha özel yeteneklere sahip olmak gibi anlaşılmasın ama gerçekten benim için büyük bir değere sahip olan ve daha sonra kuzeyde karşılaşacağım Müslüman dünyanın kutsallarına dair bir nevi girizgâha hizmet eden büyük bir bilgi birikimi elde ettim. Böylece Cidde benim için bütün umutlarımı karşılayan ve neredeyse tüm merakımı tatmin eden bir şehir haline geldi. Artık tatmin olmuş meraktan daha da öte yeni bir düşünce dünyası ve hayat tarzını bulduğum ve çürük bir parçası olmaktan zevk duyduğum büyülü bir atmosfere sahiptim. Modern on dokuzuncu yüzyıla ait pratik kaygı ve umutlarıyla, canlı hayatıyla, her şeyden ziyade ahlaki bir güç olmak gerçekliğiyle İslam beni şaşkına çevirdi. Eğer buraya gülüp eğlenmeye gelmemiş olsaydım, kesin anlamda, dua etmekten başka bir şey yapmazdım. Pek de hayırlı olduğunu ummasam da İslam'ın irticai ve reformcu iki kanadı arasındaki eli kulağındaki büyük mücadeleye dair, daha önce hiç düşünmediğim bir biçimde, en azından bir ilgi sahibi oldum. Şimdi bu meseleyi tartışmayı amaçlıyorum.

İlk olarak, Müslüman dünyanın hakiki bileşimini kısaca gözden geçirmek gerekiyor. Çünkü, genelin olması gerekenden daha az fikir sahibi olduğu İslam'ın geleceği hakkında, onu oluşturan unsurların bilinmesiyle tahminlerde bulunabiliriz. Söylediğim gibi, Hicaz'ı ziyaret eden

Avrupalı bir yabancı, merkezinde durduğu bu dini dünyanın enginliği önünde savunmasızca kala kalacaktır. Müslümanlık bizim Batılı gözlerimizce Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına hapsolmuş gibi görünür. Ta Beyazıt günlerinden beri hep gözümüzün önünde olan Türklerin ismi, o bizim günlük kaba dilimizce, Müslüman'la eşanlamlı olarak kullanılmakta ve bu sebeple ona İslam'ın, şayet biricik değilse, ana figürü olarak bakmamıza yol açmaktadır. Fakat işler Arabistan'dan çok başka görünmekte ve bizler Osmanlı egemenliğinin haricinde, peygamberin daha kötü takipçileri de olmayan ırkları ve milletleri fark etmekte; böylece Türk, sayısal manada önemsiz bir yere gerilemektedir. Belki de ilk defa gerçek sayısal oranlarıyla karşımıza çıkan eski Pers ve Moğol monarşileri, kırk milyon Müslümanıyla Hindistan, otuz milyonluk Malaylar, on beş milyon Çinli ve sayılamayacak kadar büyük miktarda Müslüman nüfusuyla Orta Afrika manzarayı tamamlamaktadır. Yine, Arap unsurunun ne denli önemli ve İslam'ın geleceği tartışmaları açısından ne kadar gerekli olduğunu görürüz. Bu sırada, Türkiye ve İstanbul ücra bir köşede kalırken, Müslüman dünyanın merkezinin kuzey ve batıdan, güneye ve doğuya kayışına şahit oluruz.

Cidde'deyken çeşitli ırk ve mezheplere göre hac ile bu ırk ve mezheplerin bir şekilde temsil ettiği nüfus hakkında eksiksiz bir istatistik elde edebilmek için büyük sıkıntılar çektim. Tabii ki, mesafelere bağlı zorlukların ve siyasi şartların işe karıştığı hesaplarla hac, Müslüman dünyaya dair gerçek bir rehber işlevi göremez. Ancak yine de bir ölçüde hacca gelenler ve temsil ettikleri nüfusa oranları ile elde edeceğimiz istatistik sayesinde çeşitli Müslüman ülkelerde var olan dini hayatın canlılığı hakkında bir fikir sahibi olabiliriz. Elde ettiğim verileri, daha açık olabilmesi amacıyla tablo şeklinde düzenledim. Birkaç yıllığına muhafaza edilen bu veriler, Cidde limanına gelen ve en az Avrupalılar kadar kendi konsolosluklarından soruşturulan hacı adaylarının kayıtlarını içeriyor. Dolayısıyla bu verilerin güvenilirliğinden hemen hemen emin olabilirken, kara yoluyla gelen hacı adayları içinse bir kısmı üç yıl önceye ait kendi gözlemlerimi bir kısmı için de Şam ve Kahire'ye ait istatistikleri temel aldım. Çeşitli İslam topraklarına ait nüfus bilgileri için doğrudan Avrupa kaynaklarına gittim. Tabii tahmin edilebileceği üzere, bu noktada Cidde'de herhangi bir veri elde edebilme imkânı bulunmamaktadır. Bunun için el kitaplarımızdaki rakamları düzeltmek adına bulabildiğim ehil kişilerle görüşerek –öyle umuyorum ki– olabildiğince gerçeğe yakın ve ortalama okura Müslüman dünya hakkında tatminkâr bir sayı verebilecek bilgileri elde ettim. Aşağıda tablomu bulacaksınız:

1880 Yılı Mekke Haccı Hakkında Tablo

Hacıların Milletleri	Denizyoluyla Gelen	Karayoluyla Gelen	Temsil Ettiği Toplam Nüfus
Suriye ve Irak dahil Osmanlı tebaası (Mısır ve Arabistan hariç)	8,500	1,000	22,000,000
Mısırlılar	5,000	1,000	5,000,000
Mağripliler yani Berberi devletler, Trablus, Tunus, Cezayir ve Faslı Arapça konuşan Müslümanlar (bunlar genelde beraber zikredilir ve birbirlerinden kolay ayırt edilemezler)	6,000	-	18,000,000
Yemenli Araplar	3,000	-	2,500,000
Umman ve Hadramutlu Araplar	3,000	-	3,000,000
Nied, Assir ve Hasalı Araplar (birçoğu Vahabi)	-	5,000	4,000,000
Hicazlı Araplar (muhtemelen 10,000'i Mekkeli)	-	22,000	2,000,000
Sudanlı siyahiler	2,000	-	10,000,000
Zangibarlı siyahiler	1,000	-	1,500,000
Güney Afrikalı Malabariler	150	-	-
Persiyalılar	6,000	2,500	8,000,000
Hindistanlılar (İngiliz Tebaası)	15,000	-	40,000,000
Javalı ve diğer Hollanda Tebaası Malaylar	12,000	-	30,000,000
Çinliler	100	-	15,000,000
Hanlık Moğolları (Osmanlı hacıları içerisinde)	-	-	6,000,000
Lazlar, Kafkasyalılar, Tatarlar vb. Rus Tebaası (Osmanlı hacıları içerisinde)	-	-	5,000,000
Bağımsız Afganlı ve Beluşiler (Hindistanlı hacılar içerisinde)	-	-	3,000,000
Arafat'ta bulunan Toplam Hacı Sayısı	93,500		
Toplam Müslüman Nüfusu	175,000,000		

Yukarıda yaklaşık olarak verilen rakamlar İslam'ı kuş bakışı izleyebilmek için gereken asgari bilgiyi sağlamaktadır. Her ne kadar İslam kurumsal olarak amaçlandığı üzere politik ve dini tek bir cemaat olma iddiası taşısa da bugün artık sadece çeşitli milletlere değil çeşitli mezheplere ayrılmış bulunmaktadır. Ben de burada ileriki sayfalarda kolaylık getirebilmesi için çeşitli mezheplere ve bölgelere göre gruplandırmalara başvurdum. Bununla beraber, bütün Müslümanların temel olarak inandıkları ve uzlaştıkları ortak değerler vardır. Mesela hepsi Mekke'ye hac yolculuğu yaparlar ki bu da Hacca asıl önemini veren mühim bir olgudur.

Bütün Müslümanlar için ortak ana inançlar şunlardır:

1. Her şeyi yaratan ve hükmeden tek gerçek Tanrı'ya iman.
2. Sevabın veya günahın karşılığı olan bir gelecek yaşama iman.
3. Önce Adem'e, sonra Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya ve ardından da en son ve en mükemmel haliyle Muhammet'e bildirilen kutsal vahye iman. Ancak bu vahiy sadece dogma ve kaidelerden ibaret değildir, pratiği de içinde barındırır. Vahiy, tüm insanlığa doktrin ve ahlâkta olduğu kadar politikada ve yasamada da evrensel kuralları bildirmiştir. İşte bu evrensel kurallar bütünü İslam'dır.
4. Tanrı'nın sözleri olan Kur'an'a iman ve onun Peygamber'e ve ashabına ilham ettiği ve gelenek tarafından korunan yorumlara (Hadis)[1] iman.

Bütün bunlar iyi bilindiği üzere "Kelemât"da yahut bağlılık sözlerinde bir araya getirilmiştir. "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammet onun elçisidir." Bu sözler –Kuran'da emredilen namaz, oruç, zekât ve hac ile beraber– İslam'ın tüm mezhepleri için ortak bir itikadî temeli temsil eder. Bununla birlikte diğer noktalar üzerinde hem itikadî anlamda hem de pratik anlamda mezhepler birbirlerinden oldukça ayrılmıştır. Öyle ki bazen buna ayrılıktan öte düşmanlık bile diyebiliriz. Ancak yine de kabul edilmelidir ki, Hıristiyanlıktaki birbirleriyle bağdaştırılamayacak denli ayrılmış mezheplerle karşılaştırıldığında daha fazla uzlaşıya sahiptirler. Hepsi kendisi dışındaki mezhepleri İslam'ın hudutları içerisinde sayar, yerine göre birbirlerinin camilerinde ibadet ederler ve hac esnasında aynı yerde diz çökerler. Diğer Müslümanları çoktanrıcı veya putperestlikle itham eden Vahabiler hariç tutulursa, hiçbiri diğerlerini hataları üzerinden tamamıyla lanetlemezler. Dört büyük mezhebin yaklaşık olarak nüfus sayıları şöyledir:

---

1. İmanın düsturu şu şekildedir: 1) Tanrıya, tek Tanrı'ya hiçbir şeyi eş koşmadan iman, Muhammet'in onun kulu ve önderi olduğuna iman; 2) Kutsal meleklere, kutsal kitaplara, Tevrat'a, Mezmur'a, İncil'e ve Kuran'a iman; 3) Ahiret gününe, iyi ve kötünün takdirinin Tanrı'ya ait olduğuna iman.

1. Sünni veya Ortodoks Müslümanlar: 145,000,000
2. Şiilik veya Ali taraftarları: 15,000,000
3. İbadiler: 7,000,000
4. Vahabiler: 8,000,000

Sünniler yahut Yol Ehli olanlar, tartışmasız en önemli mezheptir. Sünniler, aynen Hıristiyan dünyada diğer sapkın mezheplere nazaran Katolik Kilisesinin durduğu yerde durmakta, bir kilise olmaya delalet eden dini ve politik geleneğin sürekliliğini tek başına temsil iddiasını taşımaktadırlar. Bahsettiğimiz nasların yanında Peygamber ve ashabını de bir kenara koyarsak, geriye kalan zaten çok çok kısıtlı geleneksel dini otorite kanallarını Sünniler ellerinde bulundurmaktadır. İslam'ın birinci yüzyılındaki ilk dört halifenin ilham veren ve hiçbir şekilde doğruluğu sorgulanamaz sözleri, bu sözlerin bir ölçüde temel oluşturduğu İslam'ın dört büyük doktoru sıfatını alan İmamlar Ebu Hanife, Malik, Şafi ve Hanbel'in teolojik tezleri ve her ne kadar çok kısıtlı bir otoriteye sahip olsa da "fetvalar" yani seçkin ulemanın kararları bu güne kadar Sünni geleneğin taşınmasını sağlamıştır. Tüm bu kaynakların bir araya gelmesiyle oluşan öğretiler bütünü Şeriat (Türkiye'de Şeriat-ı Şerif) olarak adlandırılır ve İslam'ın hukuk kanonunu oluşturur. Ancak İmamları bizim Katolik Kilisemizin büyükleriyle beceriksizce karşılaştırmak pek de uygun olmaz. Bu da yine bir dogmadır ancak Peygamber'in geçici gücünü, onun canlı temsilcisi halifede bulunduran Sünnilik sadece dini değil aynı zamanda siyasal bir yapıdır da. Tabii geçmişte ve bugün Peygamber'den halifelerine geçen bu silsilenin sıhhati hakkında çok çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak bu konu hemen burada temas edilemeyecek kadar önemli ve karmaşıktır.

Sonuç olarak Sünniler, otorite ve geleneğin kurumudur ve sayıca diğer üç mezhebin toplamının dört buçuk katından daha fazla olmaları nedeniyle de diğer üç mezhebe sapkın gözüyle bakmak için iyi bir sebepleri vardır. Ancak bu durum, Sünnilerin kendi içerisinde tümüyle aynı şekilde düşünüp eyledikleri şeklinde anlaşılmamalıdır. Ortodoks İslam'ın yolu, Katolik Kilisesinin bugün aldığı hâl gibi engebesiz bir yol değil, tıpkı hac ibadetinin rotalarında olduğu gibi kimisi yakın, kimisi uzak, kimisi diğerlerinin kıyısından geçen birçok güzergâhın birleşerek oluşturduğu bir labirente benzemektedir. Tabii ki, hepsinin ulaştığı bir ve aynı yön bulunmakta, burada zorlu bir dağ geçidinden veya orada bir vadiden geçerken yine bir araya gelmektedirler. Zaten aksi durumda her biri ırkının mizacına göre ve yaradılışlarının belirlediği çok farklı yolları tutabileceklerdi. Dolayısıyla yeryüzünde ne diğerlerinin üzerinde olduğu kabul edilmiş bir genel otorite, ne de yanılmaz Papalıkla uzaktan da olsa karşılaştırılabilecek bir merci bulunmaktadır.

Müslüman milletler büyük çoğunluğuyla, kendi Uleması ve başlarında Baş Müftü veya Şeyhülislamın bulunduğu, her türlü dış etkiden bağımsız kendi medreselerini ayırmış bulunmaktadır. Mekke'de olduğu gibi buluşsalar bile, ki zaten Mekke'de de herhangi bir merkezi otorite yahut din adamı okulu bulunmaz, o yere veya İstanbul'a veya Kahire'ye özgü tesadüfi olaylara verilen fetvaların başka topraklardaki müminler üzerinde mutlak bir bağlayıcılığı yoktur. Ayrıca, bu milli farklılıklar dışında, teoride zıtlık şeklinde olmasa da dini düşüncenin birçok hattını temsil eden ve Ortodoks birliği bölen üç teolojik mezhep* vardır. Bu, Avrupalı yazarların moda olduğu üzere "sekt" olarak tanımladığı ancak mezhep kelimesinin tam olarak ifade edemediği; aralarındaki itikadî farklılıkların tanınmasına bizim Kilisenin yüksek [high ç.n.], alt [low ç.n.] ve genel [broad ç.n.]** zümrelerinden daha açık bir örnekle dikkat çekemeyeceğimiz bir ayrılıktır. Gerçekten de bu üç "Ortodoks İslam sekti" ile İngiliz Kilise öğretisinin bu üç farklı evresinden daha çarpıcı bir benzetme bulunamazdı. Bu üç Müslüman mezhep Hanefilik, Malikilik ve Şafilik iken, bugün ihmal edebileceğimiz kadar çok az mensubu bulunan bir dördüncüsü Hanbelilik de genelde bu üç mezhebe eklenir[2]. Birkaç cümle bu üç mezhebi tanımlayabilir.

Hanefilik teoloji ekolü, üst sınıfların mezhebi olarak tarif edilebilir. Eğer bu kelimeleri İslam için kullanabilirsek, Kilisenin ve devletin yüksek ve kuru zümresidir. Osmanlı ırkı ve inanıyorum ki istisnasız kuzeyin bütün yönetici ırkları ve onların Orta ve Güney Asya'da imparatorluklar kuran akrabaları bu ekole mensuptur. Mısır, Trablus, Tunus valilikleri ve öyle görünüyor ki Hint prensliklerinin birçoğunun da dâhil olduğu Müslüman dünyanın memur sınıfı da Hanefiliğe bağlıdır. Büyük ihtimalle tam da bu sebepten ötürü ekoller içindeki en muhafazakârı, her

* Bilindiği gibi Hıristiyan Avrupa'nın kolektif hafızasında yoğurup biçimlendirdiği "sekt" kelimesi ile anlatılmak istenen İslamiyet'teki Şia ve Sünnilik arasındaki farka benzer bir farktır. Türkçe'de "sekt" kelimesi doğrudan doğruya "mezhep" şeklinde tercüme edilmişse de aslında "sekt" kelimesi burada Blunt'ın da dikkat çektiği üzere Hanefilik, Malikilik ve Şafilik arasındaki farkı anlatmak için fazlaca ağır kaçmaktadır. Biz İslami literatüre bağlı kalarak Hanefilik, Malikilik ve Şafilik'i ve hatta Şia, İbadiye, Zeydiye ve Vahabilik'i, bizdeki kolektif hafızanın ona verdiği anlam da dikkate alınarak, hep "mezhep" şeklinde çevirmeyi uygun bulduk. Ancak okuyucunun Şia, İbadiye, Zeydiye ve Vahabilik hakkında konuşurken mezhep kelimesinin vurguladığı fark ile Hanefilik, Malikilik ve Şafilik (ve Hanbelilik) hakkında konuşurken vurgulanmak istenen farkı birbiriyle eş değer tutmamaları konusunda Blunt ile aynı hassasiyeti taşımaktayız. (ç.n.)

** Yüksek, Alt ve Genel Kilise, Anglikan Kilisesinin içerisindeki farklı teolojik ekolleri temsil etmektedir. Kabaca ifade etmek gerekirse "Yüksek Kilise" modernizasyon karşıtı ve gelenekçi bir tavır almakta, "Alt Kilise" İngiliz Kilisesinde daha fazla reform yapılmasını ve Kilise yapısının daha özgürlükçü olmasını savunmakta, "Genel Kilise" ise bu iki aşırı uç arasında bir yerde bulunmaktadır. (ç.n.)

2. Hanbelilik bugün neredeyse yalnızca Orta Arabistan'da Medine ve Kasım'la sınırlı bir ritüeldir.

şeyi olduğu gibi devam ettiren gerçek manada muhafazakârıdır. Türk uleması, ısrarla *içtihadın* yani öğreti geliştirmenin kapandığı; mevcut dini kurallara bir şey eklenemeyeceği ve hiçbir şeyin çıkarılamayacağı, dolayısıyla kanunu modern dünya yaşamına uyarlaması beklenebilecek yeni bir *müçtehidin* yani İslami iyileştiricinin olamayacağı dogması üzerinde ısrar etmektedir. Fakat aynı zamanda, fikri meseleler üzerinde bu kadar inatçı olan Hanefilik, pratik hayatta aşırı derecede umursamaz hale gelmiştir. Ahlaki öğretileri korunmakla beraber, öyle inanıyorum ki adil bir şekilde başlıca taraftarlarının üslubuna göre dikkatlice uyarlanmıştır. Rakiplerince, Türkler arasında yaygın olan sarhoşluk veren içkilerin içilmesi, haddini aşan nikâhsız birlikte yaşama ve diğer daha beter suçlar gibi ahlaki bozukluklara hoşgörülü bir tutum almakla itham edilmektedir. Adeta Osmanlı ortodoksisinin resmi mezhebi durumundadır. Bugün çoğunlukla İstanbul'un ruhani kurumlarının uyanışını destekleyen kesimleri kapsamaktadır.

Dolayısıyla, tablomuzdaki Osmanlı hacı kafilesinin büyük çoğunlukla bu mezhepten oluştuğunu söyleyebiliriz. Ancak, 8,500 hacının veya temsil ettikleri 22,000,000 nüfusun tamamının Türklerden oluştuğunu düşünmemek gerekir. Gerçek Osmanlı Türkü muhtemelen Mekke'deki ziyaretçiler içerisinde çok küçük bir azınlığı oluştururken, Avrupa ve Asya'daki Türk nüfusun 4,000,000'dan fazla olma ihtimali şüphelidir. Durumun neden böyle olduğu hac ile açıklanabilir. Türkiye'de, sağlam her genç erkek, ki hac için ana malzemeyi teşkil ederler, askeri hizmet için işinden alınır. Bugün Kâbe etrafında dönen az sayıda kişi ise Sultan'ın ordusunda olanlardır. Yine zengin tüccarlar, ki bunlar da diğer topraklardan hac için ikinci ana malzemeyi teşkil ederler, Türkler arasında neredeyse hiç bilinmez. Son olarak da memurların, ki imparatorluk içinde yapılacak en iyi iştir, dünya işlerinin desiselerinden kendilerini azat etmeye ne vakitleri ne de hevesleri vardır.

Bunun ötesinde Türk memuru bugün haccın gerçekten zor gereklerini yerine getirebilmek için fazlaca uygarlaşmıştır. Kızıldeniz'de buharlı seferlerin getirdiği hafiflemeye rağmen hac hâlâ zor bir olayken, Cidde'de karaya ayak basınca her şey Türk'ün beklediğinin aksine yüz yıl önceki hâlindedir. Modern giyim ve konfor anlayışıyla, hacı kisvesinin hoş çıplaklığından ve tropikal güneşin altında yalınayak başıkabak Arafat'a yürüyüşten çekinmesi belki de mazur görülebilir. Kaldı ki, daha Medine'ye ulaşmak için geçmek zorunda olduğu üç yüz millik yol ve bazılarınca en büyük zorluk addedilen sağlıksız Hicaz limanlarındaki bıktırıcı beklemeler vardır. Türk yetkilileri, bunlar gibi bulmakta zorlanmayacağı mazeretler sayesinde dininin birçok gereğinden muaf olmayı

öğrenmektedirler. Gerçekten Türk yetkililer ya çok nadiren hac görevlerini yerine getirmekte yahut hiç yapmamaktadırlar.

Osmanlı hacı kitlesi Kürtler, Suriyeliler, Arnavutlar, Çerkezler, Lazlar, Rusya ve Hanlık Tatarları, daha doğru bir ifadeyle gerçek Türkler dışındaki herkesten oluşmaktadır. Tabii ki bu topluluklardan hiçbiri dindarlıkları veya bilgileri için seçilmiyorlar. İstanbul'daki Ayasofya ekolü eskiden sahip olduğu dini ilimlerin makamı olmak ününü kaybetti. Artık ulema da herhangi bir bilimden çok mahkeme atamalarının peşinde koşar duruma geldi. Bu durum dolayısıyla ciddi öğrenciler öğrenmeye giden gerçek bir yol olarak Buhara'da ve hatta İran'daki sapkın okullarda konaklamayı tercih etmektedirler. Türkiye şimdilerde çok az sayıda din bilgini ve daha da az sayıdaki bağımsız düşünürüyle övünmektedir.

Mısırlı hac kafilesi ise çok daha fazla gösterişlidir. Kahireli vatandaşlar, Arapça konuşan bireyler olarak kuzeyin diğer kentlerinden gelen diğer birçok kişiye nazaran kutsal yerlerde kendilerini daha bir evlerinde gibi hissediyorlar. Hicaz'ın âdetleri nerdeyse kendi âdetleriyle aynıyken, iklimi kendi memleketlerinin ikliminden daha şiddetli değildir. Yine Kahire, İstanbul'un sahip olabileceğinden çok daha eski siyasal bağlara sahip olduğu Mekke'yle olan ilişkileriyle övünebilir. Öyle ki, on ikinci yüzyılda Mısır sultanları kutsal yerlerin koruyucusu sıfatını taşırken, Osmanlı fütuhatından sonra bile, Halife'nin Arabistan'daki otoritesi kesintisiz bir şekilde Kahire'deki temsilcisinin varlığıyla değerlendirilmektedir. Bu durum 1840 gibi geç bir tarihe kadar devam etmiş ve ancak Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte İstanbul doğrudan yönetim için ilk ciddi girişimde bulunmuştur. Bugün Sultan'la beraber sadece Mısır valisi her yıl Mekke'ye giden ve Kâbe'ye örtü taşıyan kervanları gönderme ayrıcalığına sahiptir. Bununla birlikte Kahire'deki Ezher Camii Arapça konuşan ırkların en büyük üniversitesiyken, uleması da mevcutlar içerisinde en yüksek üne sahip İslam ulemasıdır. Dolayısıyla Mısır etkisi, Müslüman dünyanın düşüncelerini şekillendiren güçlerin arasında en önemlilerden biri olarak değerlendirilmektedir. Son Hidiv bu konumu bozabilmek adına, Avrupalı koketleri ve ahlaksızlıklarıyla büyük işler yaptı ve onun döneminde Mısırlı hacı sayısı çok düşük seviyelere geriledi. Ancak Muhammed Tevfik gibi liberal olmasına rağmen samimi bir Müslüman sayesinde ülkenin itibarı Mekke'de korunabilmiş oldu. Maddi olarak bayındır hale gelen Mısır'ın zamanla bir kez daha İslam politikalarında öncü bir yer alacağını söylemek yanlış olmasa gerek[3]. Bu konuya daha sonra geleceğiz.

3. Bunlar, her ne kadar Hidiv'in isteğinin dışında İslami düşünce yolunu tutsa da Mısır'daki özgürleşme hareketine yeni bir ivme veren geçen Eylüldeki olaylardan önce yazılmıştı.

Her üç mezhep de Ezher camiinde öğretilmekte ve Mısırlılar, toplumsal sınıflarına göre, bunlar arasında dağılmaktadırlar. Osmanlı kökenli olan Genel Vali, yönetici takım ve Çerkez Beyleri'nin soyundan gelenler Hanefi; Kahire'nin önde gelen tüccarları ve şehrin sıradan insanları Şafi; delta etrafında yaşayan fellahlar da tamamen Malikidirler. Malikilik, Afrika nüfusunun genel dağılım kuralına uyacak şekilde Nil Nehri'nin batısındaki kabileler arasında yaygındır[4].

Malikilik, Hanefilikten büyük ölçüde farklıdır. Eğer Hanefilik İslam'ın yüksek kilisesini [high church, ç.n.] temsil ediyorsa, Malikilik alt kiliseyi [low church, ç.n.] temsil etmektedir. Tutucu, bağnaz, dogmaları sert ve şiddetli, ahlaki kaideleri haşin ve bağlıları inananlar arasında en fanatik ve hararetlileridir. Peygamberin ve ashabının samimiyetini ve ağırbaşlılığını herhangi bir Müslümandan daha iyi temsil etmekte, kılıçları ellerinde Tanrı'nın kılıcı olmaktadır. Görünürdeki ve içteki züht ve dindarlık, Malikiler arasında her yerde bulunabilir. Örnek aldıkları kişi, savaşçı aziz Abdülkadir'dir ve soydan soya aktarılan bir iddia olarak kutsal şahsiyetler Malikiler arasında bolca bulunmaktadır.

Malikiler samimi bir imanla doğaüstü şeylere, kâhince rüyalara ve gündelik olaylarda bile gerçekleşebilen mucizelere inanmaktadır. Arabistan'daki akrabalarının aksine Afrikalı Araplar için namaz ve oruç hâlâ ciddi bir görev olma konumunu sürdürürken, hac sırasında başka hiçbir Müslüman sınıf onlardan daha ihlâslı olamaz. Cezayir ve Fas'ta varlıklı bir gencin cami inşa ettirmesi damızlık atları için barınak inşa ettirmesi kadar sıradan bir olaydır. Böylece dünyadaki yerleri belli olur, çünkü ibadet tam anlamıyla bir yaşam biçimidir. Ahlaki yönden Kur'an'ın keskin olduğu yerlerde keskin, hoşgörülü olduğu yerlerde hoşgörülüdürler. Şarap içmek iğrenilecek bir iş iken, et ve tütün konusunda zahidane bir tutum takınmaktadırlar. Bütün bunları hesaba katarsak saygıdeğerdirler ve saygı da görmektedirler, ancak vaaz ettikleri reformlar Müslüman kitlelerin kabul etmesi için de çağın acil ihtiyaçları için de fazlaca geridir. Ancak, şayet İslam'ın dirilişi dini savaş şeklini alırsa Afrikalı ırkların ön saflarda yer alacağını söylemek çok makul görünüyor. Kavgacı ve gözü pek ırkları barındıran Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas daha şimdiden Avrupa'nın başına bela olurken; elli yıllık yönetim bile Fransız Sahrası'nı asimile etmek için yeterli olmadı.

4. Ezher Üniversitesinin gerçek bileşimi şöyledir: Beş yüz küsur şeyh veya profesörden iki yüzü Şafi, iki yüzü Maliki, yüzü Hanefi, beş tanesi Hanbeli. Bütün bu bölümler, seçimle gelen ve okul hakkındaki fetvaları kesin belirleyici olan, bir üst şeyhe sahiptir. Bundan başka yine seçimle gelen ve genel önemi bulunan dini konularda kararlar alan Şeyhülislam ile Hükümet tarafından atanan ve hukuki meselelerde fetvalar veren bir Baş Müftü vardır. Müftü Hanefi iken, Şeyhülislam ise öğrencilerin çoğu gibi Şafidir. Öğrencilerin sayısı bin beş yüz civarındadır.

Bu çeşitli devletlerden Mekke'ye gelen hacı kafileleri hakkında sağlıklı bir istatistik elde etmek çok zordur ancak görünen o ki içlerinden en küçüğü Cezayir kafilesidir. Bu durum büyük ölçüde, eyaletlerini Müslüman dünyanın kalan kısmından izole etmek isteyen Fransız hükümetinin çıkardığı engellerden kaynaklanmaktadır. Cidde'ye doğru yola çıkma izni alabilmek için Cezayirli bir hacı adayından 1,000 frank talep edilmekte ve daha birçok gereksiz formaliteye tabi tutulmaktadır. Yine de gelen sayı hâlâ oldukça fazladır ve Fransız otoritelerin gözünden düşmekten korkan üst sınıfların ilgisizliğinin aksine gelenlerin heves ve isteklerinde hiçbir şüphe yoktur.

Mağripli hacıların en kalabalık kısmını Faslılar teşkil etmektedir. Bunlar Mekke'de azim ve dini şevk konusunda muazzam bir üne ve dini görevlerini yerine getirmede müthiş bir kesinliğe sahiptirler. Faslılar arasında diğer Müslümanlara kıyasla çok daha yaygın bir seviyede teolojik eğitim sahibi bulunmaktadır. Bir keresinde Cidde'de Senegal'in Şingiya bölgesinden genç bir Arap'la tanışmıştım. Bedevi de olan bu Arap beraberliğimiz sırasında, dini hukuk ve literatür üzerinde şeriata birden çok gönderme yapacak yeterlilikte bir alimdi. Araplar içinde bir Arap bedevinin bu derece bilgili olması karşısında yaşadığım şaşkınlığı ifade edince, kendisinin bir istisna olmadığını ve Güney Fas'taki birçok Bedevinin Kur'an okuyabildiğini söylemişti. Faslılar aslında İslam âlemi içerisinde onlara verilen o tali konumdan çok daha önemli bir yere sahiptirler. Faslılar modern hilafeti tanımamakta, dolayısıyla Osmanlı iddiasını destekleyenlerle münakaşalı durumda bulunmaktadır. Ancak bunun dışındaki diğer bütün noktalarda, Faslılar da Sünnidirler.

Fasl'dan zenciye geçiş ırka, belki de türe dair olsa da sadece bir adımdır. Fas ve Sudan arasında siyasal ve dini oldukça yakın bir bağ vardır. İspanya kıyılarına bakan Akdeniz topraklarının geleceği ne olursa olsun Fas tipi Müslümanlığın Orta Afrika'daki sürekliliğinden şüphe edilemez. Burası tam da İslam'ın yayılması ve öğretilerinin yaygınlaşması için en uygun yerdir. İstatistikler, pek de şaşırtıcı olmayacak bir biçimde, son yüzyıl içerisinde zenciler arasındaki Müslümanlığın kaydettiği muazzam mesafeyi daha iyi gösterecektir. İslam'ın kazanmakta zorlanmayacağı Hamlı çocuklara vaat ettiği şey, herhangi bir Hıristiyan veya Avrupa gelişiminin verebileceğinden çok daha fazladır.

Hıristiyan misyonerler yavaş yavaş Afrika'ya girmeye başladılar. Ancak öbür dünyadakini saymazsak onun zenciye sunacağı hiçbir gerçek kardeşlik teklifi yok ve dininden döndüreceği kişiye saygı duyduğunu gösterir hiçbir çaba içerisinde de değil. Hangi Hıristiyan misyoner bir

zenci kadını eş olarak alır, hangisi bir zenciyle oturup beraber yemek yer? Aralarındaki ilişki en iyi ihtimalle bir öğretmenin öğrenciyle, efendinin köleyle, yetişkin adamın çocukla ilişkisi gibidir. Faslı Müslüman misyoner ise tam aksi bir konumda durmaktadır. O, zenciye "Gel ve yanıma otur. Bana kızını ver ve sen de benimkini al. İslami düsturu zikreden herkes, bu dünyada ve öbür dünyada eşittir" der. Müslüman olduğu andan itibaren bir köle bile saygın bir konuma gelmekte, rengi ne olursa olsun kendisi gibi olmayan kimseleri hakir görme hakkına sahip olabilmektedir. Bu, dünyanın esir ırklarıyla boşu boşuna uğraşmamış olan Kur'an vaizinin elinde bir rüşvettir.[5] Dolayısıyla daha şimdiden on milyon Müslümandan bahsedilen Orta Afrika da öyle çok da uzak olmayan bir gelecekte İslam dünyası içerisinde sayılacaktır.

Şafilik, dört "Ortodoks sekt"ten üçüncüsüdür ve sayıca en gelişkin mezhep olmanın yanında, İslami mezhepler arasındaki eli kulağında mücadeleyi de göğüsleyebilmesini sağlayacak bazı karakteristik özelliklere sahiptir. Şafilik, bugünkü küfre meyli benzememesine rağmen, bizim genel Kiliseye benzetilebilir. Şafilerde teolojik alanı daraltmaktan çok genişletmek gibi bir eğilim mevcuttur. Hanefiler ve Malikiler yeni incelemelerin kapandığını, değişimin mümkün olamayacağını beyan ederken, Şafiler, İslam'ı modern dünyanın yeni şartlarıyla uzlaştıracak bir müçtehit arama eğilimindedir. Siyasal anlamda eskisi gibi başarılı olmayan İslam hakkında hâlihazırda bir şeylerin ters gittiğini hissetmekte, bir takım dogmatik ödünlere mal olsa da bir yeniden örgütlenme ve yeniden birleşme hayali kurmaktadırlar. Ancak biliyorum ki birçokları hatta Şafilerin kendileri bile bu iddiama karşı çıkacaklardır. Çünkü hiçbir Müslüman açıktan açığa değişim yanlısı olduğunu kabullenmez; ancak şüphesiz olan şudur ki bu tarz düşünceler diğerlerine nazaran daha çok Şafiliğe bağlı kişiler arasında yaygındır.

Şafiler arasında da ahlaki reform düşüncesi dayanak bulmakta ve Şafiler diğer mezheptekilerden daha açık bir şekilde Osmanlı hanedanı hakkındaki şüphelerini yani onun bütün vahşiliklerinin, evlilik dışı ilişkilerinin ve adaleti aşağılamasının aslında İslam'ın yıkımı demek olduğunu dillendirmektedirler. Arap gelenekleri Şafi düşüncenin temelini teşkil etmektedir. Afrika dışındaki Arapların hemen hepsi Şafidir ve Şafilik hovarda zenginden çok erdemli fakirin okuludur. Şafilik, tek Tanrı'ya ibadet etmekte, çeşitli zamanlarda ahlaki kanunlar geliştirmekte ve doğru ile yanlış arasındaki tabii ayırımda ortak zemin bulduğu Yahudilik ile Hıristiyanlığa karşı tavrında daha insancıldır. Belki bunu

5. İşte bu, eski zamanlarda fakir Romalı ve Persliler, bugünse aşağı kasttan Hintliler arasındaki hızlı din değiştirmenin arkasındaki sırdır.

biraz abartmış olabilirim ama söylediklerimin bir kısmı mevcuttur ve öyle hissediyorum ki bu hâl gelişim halindedir.

Şafiliğin müstahkem mevkii, Şeyhülislam'ın da bu usule bağlı bulunduğu Kahire'dedir. Şafilik ayrıca Arap misyonerler vasıtasıyla Muhammedîlik ile tanışan Asya'nın herhangi bir yerinde de hâkim okul konumundadır. Hindistan'da Arap unsurlarının daha güçlü olduğu yerlerde, özellikle de Haydarabad ve Bombay'da Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu Şafi iken; kökenleri Moğol fetihlerine uzanan güçlü insanların ve dini eğitimlerini Buhara'daki Hanefi medreselerde tamamlama alışkanlığı bulunan ulemanın çoğu Hanefi'dir. Vahabilik de içinde bulunduğumuz yüzyılda fakir sınıfları ele geçirmeye başlamakta ve son birkaç yıl içinde Türk propagandası da yine Hindistan Müslüman halkı arasında kendine yer bulmaya çalışmaktadır. Bu konuya daha sonra tekrar döneceğim.

Hindistanlı hacılar sayıca en kalabalık ve listemizdeki en geniş nüfusu, ayrıca en varlıklı kısmı temsil ediyor. Hindistanlı Müslümanlar, Arabistan iklimine kuzeyden gelenlerden daha az korkacak durumdalar ve aralarında bu dini görevi hayatlarında en az bir kere de olsa yapamayanlar çok nadirdir. İngiliz hükümeti haccı ne denetlemekte ne de özendirmekte, hatta son yıllarda hac yolundaki Britanya tebaasının çıkarları adına kusurlu bir ihmalkârlık sergilemektedir. Bu, en azından, Cidde'de duyduklarımdır. Birkaç yeni hadisenin de gösterdiği üzere bu meseleyle biraz daha yakından ilgilenmesi tavsiye edilebilir. Bir yıldan daha önce gazetelerimizde bahsedilen ve Britanyalı kaptan tarafından Kızıl Deniz'de terk edilen hacı adaylarını taşıyan gemi hikâyesi, üzülerek söylemeliyim ki doğruydu ve duyduğum kadarıyla her şartta tüm suçlamaları daha da kötüleştiren cinstendi. Kaptan bir panik krizi ile birlikte geçerli hiçbir mazereti olmaksızın gemiyi terk etti ve eğer bir genç adamın (bu genç adam kaptanın yeğeniydi ve kendisi de gemiyi terk emri almasına rağmen insanlık namına bu emri reddetmişti) müdahalesi olmasaydı şüphesiz gemi kaybolmuş olacaktı. İngiliz kaptanın bütün bir ceza olarak kaptanlık sertifikasına İngiliz mahkemesince iki yıllığına el konulması haberi ben oradayken Ciddeliler üzerinde acı veren bir etki uyandırmıştı. Üstelik geçen yıl boyuncu Hindistanlı hacı adayları Britanya tebaasından oldukları için Hicaz'daki yetkililerce kaba muamele görmüş ve hiçbir tazminat alamamışlardı. En azından şehirdeki dedikodular böyle söylüyor. Bununla birlikte beni asıl hayrete düşüren şey Hindistanlıların hac yolculuğu gibi önemli bir meselenin, şimdi olduğu gibi, nasıl tamamen şansın ellerine bırakılabildiğidir.

Sayıca Hindistan'dan sonra ikinci sırada bulunan Hollandalılar, Java'dan yapılan hac yolculuğunun yönetimini bırakmamaktadır. Konu ile ilgili politikaları oldukça belirgin ve bu politika sonuçlarla da doğrulanmaktadır. İddialarına göre, bir Müslüman için Mekke'yi ziyaret etmekten daha büyük bir hayal kırıklığı bulunamaz ve dediklerine göre evlerine dönen hacılar Hıristiyan bir gücün tebaası olmaktan nadiren şikâyet ederler. Yüce umutlar taşımış ancak kutsal toprakların dünyanın diğer topraklarıyla hiçbir farkının olmadığını keşfetmiş hacıların hissetmek âdetinde oldukları bu hayal kırıklığının yanı sıra, Mekke yolculuğu sırasında karşılaştıkları bir dizi tehlike ve sıkıntının arkasında Müslüman bir kötü yönetimin olduğunun anlaşılması söz konusudur. Hacı adayı, kutsal kıyıya varır varmaz kendisini tehlikelerle kuşatılmış halde bulur. Türk memurlarınca kazıklanmakta, şehirlerdeki din simsarlarınca aptal yerine konmakta ve bazen de doğrudan anayolda eşkiyalar tarafından soyulmaktadır. Ülkenin dini hükümetinin kendisine teklif edeceği hiçbir tazminat yoktur ve yönetime etki etmesi gereken Türk barış muhafızları sadece iş ücret talep etmeye geldiğinde muktedirdirler. Attığı her adımda pusuya düşmekte, aldatılmakta ve hor görülmektedir. Hicazlıların yani kutsal yerlerin bekçisi ve mabetlerin rehberi Hicazlıların, inananlar gibi ihlâslı değil de iş adamı gibi açıkgöz olduklarını görmekte ve evine üzgün ancak, Hollandalıların söylediği gibi, daha akıllı bir adam olarak dönmektedir. Hollandalıların haklı olduklarını söylemeyeceğim fakat onlar bu prensibe göre davranıyorlar ve bu davranışın başarısıyla övünüyorlar.

Bizse Hindistan'da, daha evvel söylediğim gibi, o yüce ihmalkâr üslubumuzla bütün bunları şansın eline bırakıyoruz. Hindistan yine de hac içinde hâlâ ilk sırada ve her şeyi hesaba kattığımızda da şu an Muhammedî inancın bulunduğu topraklar içinde en önemlisi konumundadır. Harika günlerinde İslam'ın ikinci devleti olan Moğol [Babür, ç.n.] İmparatorluğu'nun siyasal gücü bugün askıda olsa da, dinin kendisi hiçbir şekilde zayıflamamaktadır. Hindistan, Mekke ile başka bir ülkeden daha yakın bağlara sahiptir ve birçoklarınca geleceğin Müslüman ülkesi gözüyle bakılmaktadır. Aslında, şu rahatça söylenebilir ki bu ve gelecek neslin yakın geleceğinde Muhammedîliğin kaderini her şeyden çok Hindistan'daki olayların gidişatı belirleyecektir.

Malaylar, her ne kadar İslam toplulukları içerisinde yüksek bir mevkiye sahip olmasalar da sayısal açıdan, ticari başarıları açısından ve bir Avrupalı gözlemci için her şeyden önemlisi Hollanda tebaasından olmaları açısından önemlidirler. Hollanda, eğer gelecek için tarihten ders çıkarılabiliyorsa, birkaç yıl içinde kaderini ve hatta kolonilerini, Alman-

ya ile bağlı halde bulacaktır. Bu ihtimalleri daha ayrıntılı bir şekilde anlatmayacağım, ancak bu her türlü alakayı hak eden tavsiye kabilinde bir tespittir. Şu an itibariyle Malaylar, mabetlerde diğer hacı adaylarından biraz uzakta duruyorlar. Övünebilecekleri bir dini okulları veya hususi bir dini duruşları yok ve hacı adayları olarak fakir hallerinden ötürü düşük itibar görür durumdalar. Küçümsemenin veya abartmanın aynı derecede mümkün olduğu gelecek için karanlık bir unsurdurlar. Aslen Araplar tarafından İslam'a döndürülmüş olan ve bir ölçüde Arap soyundan gelen Malaylar, öğrenebildiğim kadarıyla, Şafi öğretinin takipçisidirler ve İslam'ın dar usullerinden ziyade geniş usullerine eğilimlidirler. Cidde'deki Hollanda fahri konsolosuna göre sayıları otuz milyon civarındadır ve bu sayı hem Java'da hem de Malay takımadalarının diğer kısımlarında hızla artmaktadır.

Bir diğer muamma da Çinliler. Sadece çok azını sokaklarda gördüm ve onlara dair araştırmalar yaptım. Fakat hiçbir kesin bilgi elde edemedim. Sayılarının en fazla yirmi, en az da beş milyon civarında tahmin edildiğini duydum, ancak kesin olan şu ki sayıları oldukça fazla[6]. Söylendiğine göre yaklaşık olarak İslam'ın ikinci yüzyılında kendilerini kabul ettirmişlerdi ve misyonerleri Arap ırkından kişilerdi. Genellikle Çin'in iç kesimlerinde olmak üzere Çin'in hemen hemen her yerine dağılmış gruplar halindeler; dinlerini şevk ile yaşayan, saygın olan ve saygı gören birleşik bir topluluk oluştururlar. Şöyle ki "Houi-tse" yani diriliş insanları olarak anılmakta ve Çin devletinin yüksek memuriyetlerinde de görev almaktadırlar[7]. Bunun yanında şurası çok açıktır ki Çinli Müslümanlar İslam'ın modern yaşamıyla çok da ilintili değildirler ve sadece birkaç yıldan beridir içlerinden bir kısmı hac yolculuğuna çıkmaktadır. Dolayısıyla onları listemdeki Sünniler ve Şafiler arasına dâhil edersem diğer sınıflandırmalarımda hata meydana gelecektir. Çinli Müslümanların yalıtılmış bu halleriyle İslam dünyasındaki mevkileri tıpkı Abyssinian [Etiyopya, ç.n.] Kilisesi'nin Hıristiyanlık içindeki konumuna benzemektedir. Fakat Çinli Müslümanlar da, bir gün varlıklarını hissettireceklerdir. Çünkü Çin ölü değil sadece uykudaki bir millettir. Bununla beraber Ortodoks İslam'a dair incelememizin sonuna gelmiş bulunuyoruz.

Geriye sapkın mezhepler kaldı. Tartışmasız bu mezheplerden dikkate değer olanı, kökleri ta Peygamber'in ölüm günlerine Ali'nin saf dışı

6. Yunnan ve Kaşgar'daki Çinliler tarafından gaddarca bastırılan Muhammedî isyanlar, Muhammedî nüfusun sayısını son yıllarda gittikçe azaltmışsa da, İmparatorluk içerisinde istikrarlı bir ilerleme kaydettiklerine inanmak için elde iyi sebepler hâlâa mevcut.
7. M. Huc'ın Çinli Müslümanların kökenlerine dair görüşleriyle karşılaştırınız.

edilip Ebu Bekir'in halife seçildiği günlere dek uzanan, Şiilik yahut Ali taraftarlarıdır. Burada bu eski anlaşmazlığın argümanlarını tekrarlamayacak, uzun zamandır Şia ve Sünnilik arasındaki farkın tek sorumlusu olmamakla birlikte bu tartışmanın hâlâ devam etmekte olduğunu söylemekle yetineceğim.

Yalnızca siyasal hizipçilik olarak başlayan Şiilik mezhebi bugün Ortodoks yoldan iyice uzaklaşan bir sapkınlık haline gelmiştir. Sünnilik ile çekişmesindeki ana özellikleri şunlardır: İlk olarak, Hilafet veya herhangi bir hiyerarşik otoritenin inkârı; ikincisi, dini meseleler hakkında uzman bireylerin hüküm verme özgürlüğünün kabulü; üçüncüsü de Kur'an'ın ve Peygamber'in ashabının yazılı beyanatlarının yasakladığı batıl inançlara yönelik büyük eğilim. Ayrıca –ki bu Sünnilik ile aralarındaki büyük itikadî anlaşmazlıktır– Allah'ın on iki sıfatının vücut bulduğu kişiler olan ve sonuncusunun Mesih veya "Mehdi" olarak belireceği "on iki İmam"a inanmaktadırlar. Bu inanç özellikle Şiiliğin Şeyhi kolu tarafından geliştirilmiş ve Müteşarih veya Ortodokslar tarafından minimize edilmiştir. Bununla birlikte, bu son meseleler Şiiliğin esas kısımlarını değil, gereksiz fazlalıklarını oluşturmaktadır. Şiilik, hiç şüphe yok ki, hâkimiyetini eşit derecede hem şüpheci hem saf olan Fars zihniyetine borçludur ve burası Şiiliğin müstahkem yerini teşkil etmektedir.

Ali taraftarlığının dini kuruluşunu bana, Avrupa'yı mezhebinin kuruluşunu İskoç Presbiteryen Kilisesi ile benzeştirecek kadar iyi bilen biri anlatmıştı. Onlar dünyevi veya ruhani hiçbir baş kabul etmemekte ve her cemaat kendi içinde bir yetki merciini temsil etmektedir. Persiya'da Şeyhülislam, Baş Müftü benzeri bir görevli mevcut değildir ve Şah'ın İmamlık veya Halifelik gibi bir iddiası bulunmamaktadır. İcazetini Kerbela veya Isfahan'da alan her Şii uzmanı itikadî meseleler üzerinde fetva verebilmekte veya görüş bildirebilmektedir ve camide ibadeti yönetmek hususunda yetkisinin denetlendiği yer cemaati etkileme kudretidir. Kökenlerini hilafetin soy yoluyla intikal etmesi hakkını savunmaya borçlu olan bir mezhepte bugün soy yoluyla geçen her şeyin dışarıda bırakılması gerçeği oldukça garip görünüyor.

Şia'nın, teoride hâlâ İmam ve halife düşüncesini saklı tuttuğuna inanıyorum. Ancak şu an otorite sahibi herhangi bir kimsenin bu konuda hak iddia etmesini hiçbir şekilde hoş görmemekte ve konuyu, İslam'ın talihini döndürecek ve tek çatı altında toparlayacak Mehdi'nin yahut rehberin ortaya çıkışına dek muallâkta bırakmaktadırlar. Olay bundan ibaret olsa da, Persiya'da egemen güç ve mutlak efendi olan Şah, bugün Persiyalılar tarafından bir gaspçı addedilmekte, bu gerçek bizzat kendisince tuhaf bir merasimle doğrulanmaktadır. Bütün mezhepten Müslü-

manlarca bir düstur olarak kabullenildiğine göre ibadet başka birisinin evinde onun izni olmaksızın yapıldığında geçerli değildir. Buna göre Şah, sarayının kendisine değil Mehdi'ye ait olduğunu kabul etmektedir. Böylece, sarayını bir âlim veya müçtehitten alınan hukuki icazetle kendi manevi faydasına dönük ibadet için kullanmadan önce, sözde Mehdi'ye vekâleten, kiralamak mecburiyetinde olduğunu kabul etmektedir.

Böyle bir yapılanmayla ve böylesine eğilimler sayesinde Şiiler arasındaki görüş farklılıkları için geniş bir temel sağlandığı kolayca anlaşılacaktır. Yüksek eğitimli mollalar yeri geldikçe mutlak panteizm vaaz ederken, diğerlerinin kaba vulgarizme itibar etmeleri ve dinleyicilerinin mucize ve batıl inançlarla ilgili abartılı hikâyelere müsamaha göstermeleri bu sebepledir. Bütün bunlar Sünniler için devamlı alay konusu olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında saygı duyulan Şii inanışlar arasında, öyle görünüyor ki bir İslam reformunun arifesinde olunduğuna dair genel bir kanaat ve herhangi bir zamanda herhangi bir bölgeden bir önder çıkacağı konusunda bir beklenti var. Dolayısıyla Şia taraftarları keşf istidadını yüreklendirirken ve ilahi bir misyon taşıma tavrı takınırken görünüyorlar. Babilik'in tarihi,(*Religions of Asia** kitabında M. de Gobineau tarafından gayet güzel tasvir edildiği şekliyle) bu noktada çok önemlidir ve benzer olaylar bugün Persiya'da pek de ender değildir.

Cidde'de, gayet iyi eğitimli Persiyalı bir beyefendiyle tanışmıştım, Tebriz'de henüz ergenlik çağındayken şahit olduğu meşhur dini bir mucizeden bahsetmişti. Bu olayda, yüce meclis tarafından ölüm cezasına çarptırılan kâhinlerden biri, iki yoldaşı ile birlikte çarmıha bağlanmış ve orada birkaç saat askıda kaldıktan sonra kraliyet askerlerince kurşuna dizilmişti. Tam bu sırada, daha ilk atışlarla beraber yoldaşları ölürken, kâhin sapasağlam kalmış ve inanılmaz bir şekilde onu çarmıha bağlayan ipler atılan kurşunlarla kesilmiş ve kâhin ayakları üzerine düşmüştü. Bir keresinde de bir başka Persiyalı beyefendi bana "Siz Hıristiyanlar, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğundan dem vurup bunun garipliğini düşünüyorsunuz. Hâlbuki bu bizce çok olağan bir şey. İnanın bana, bizim her köyümüzde bir sürü 'Tanrının oğlu' var" demişti.

Bu yüzden, Şiilikte bütün aşırı uçlar bir araya gelir. Hiçbir Müslüman, Persiyalılar kadar Avrupa'nın süfli ateizmine kolay adapte olamaz ve iki İmamın mucize temsiline tanıklık etmiş Persiyalılar kadar hiç kimse bu aşırılığı kabul etmeye böylesine hevesle kendini adamamıştır. Ahlâkî açıdan da yine aşırı uçlar olan şiddetli züht ve kaba hovardalık bir arada görünmektedir. İslam'ın hiçbir mezhebi hac görevine böylesine dini bir biçimde uymamakta, ibadet ve abdest böylesine katı bir ri-

* Eserin orijinal adı *Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale*'dir. (ç.n.)

tüelle gerçekleştirilmemektedir. Ancak tam da hac için Mekke yollarına düşen Persiyalı orada şarap içmekten çekinmediğinden, Pers ahlâkı her yerde bir darbımeseldir.

Bütün bu şartlar altında Şii mezhebi hakkında umut kadar korku da taşıyabiliriz, ancak onların geleceği asıl İslam'ın geleceğini sadece dolaylı olarak etkilemektedir. Bütün nüfusları muhtemelen on beş milyonu aşmamakta ve pek de artış eğilimi göstermemektedir. Şii nüfusun Persiya dışında, yaklaşık bir milyonu Iraklı Arap, birazı Suriye'de ve Afganistan'dadır, taş çatlasa beş milyonu da Hindistan'da bulunmaktadır. Kabullenilmeyen ancak göz yumulan küçük bir grup Medine civarında varlığını devam ettirirken, tek tük Şii de batının büyük kentlerindedir. Ali taraftarları hemen her yerde diğer Müslümanlardan ayrı durmakta ve hasmane bir tavır takınmaktadır. Bunun yanında, şu dikkate değerdir ki, son elli yıllık süre zarfında Şiilik ve Sünnilik arasındaki dini keskinlik fark edilir şekilde gerilemektedir.

Sıradaki sapkın mezheplerden en önemlisi İbadiye'dir. Bu mezhep, bazılarına göre, Seyyid Ali zamanında kendilerini hilafetten ayıran ve Irak'taki ağır işkencelerden sonra Umman'a sığınan Haricilerin soyundan gelmektedir. Bugünkü inanışları ne olursa olsun ilk bakışta Şiiler gibi siyasal manada hizipçi olarak görünmektedirler. Sapkınlığın kollarına düşmemiş herhangi bir Müslüman imam olarak seçilebileceğini; yine onun sapkınlık veya kötü davranışla görevden alınabileceğini; dolayısıyla aslında bir imama mutlak bir ihtiyaç olmadığını iddia etmektedirler. Hali hazırda yalnızca Umman ile Zangibar'da yaşamaktadırlar ve sayıları, söylenene göre, dört milyon civarındadır. Şu son asır gibi geç bir zamana kadar İmamlık seçilen bir memuriyetti ancak Ebu Said hanedanının tahta çıkışıyla beraber bu aile içinde saltanat halini aldı[8]. Sünnilik ile her türlü alış verişi reddetmişlerdir ancak Müslüman kitleleri hedef alan herhangi bir itikadi görüşleri olup olmadığına dair bir bilgi edinemedim. Farkları genellikle negatif yöndedir ve hilafete dayalı tarihin, Halife Ömer'den sonraki otoritenin ve Sünni inancın bugün kapsadığı çok sayıda geleneğin reddini içermektedir*.

Bunlarla müttefik fakat anladığım kadarıyla ayrı olan bir başka Hariciye kökenli mezhep de Yemen'deki Zeydilerdir. Ancak Zeydiler, sapkınlıklarını saklamaya alışkınlar ve hac sırasında kendilerini Sünni olarak gösterdikleri için haklarında çok az bilgi edinebildim. On yıl öncesine

8. Dr. Badger'in *History of Oman*'ı ve Sale'in *Kuran*'ı ile karşılaştırınız.

* İbadiye, Hariciye kökenli mezhepler arasında en mutedil ve Sünniliğe en yakın olanıdır. İbadiler kendilerini reddedenleri kâfir veya müşrik olarak görmemekte ancak onlardan "inkârcılar" olarak bahsetmektedirler. İbadiler'e göre "inkârcıların" kanı ve malı haramdır. Kendileri dışındaki Müslümanların toprakları da Dar'ül İslam kabul edilmektedir. (ç.n.)

kadar San'a İmamları altında bağımsız haldeydiler ve şurası kesin ki hilafete karşılar. Türklerin Arabistan'ı fethetmesinden önceki zamanlarda, bu İmamlar Hicaz'da çok güçlüydüler ve Bağdat Hilafeti'nin yıkılmasıyla "Hami el Harameyn" yani kutsal mekânların koruyucusu unvanının sahibi addedilmekteydiler. Ancak bugün, Türkler San'a'yı işgal etmektedir ve İmamlık görevi sürüncemededir. Zeydiler en fazla iki milyon kişi civarındadır ve bütün önemleri Mekke'ye coğrafî yakınlıklarından, düşüncede özgürlüğe ve ahlâkta reforma sempati duymalarından kaynaklanmaktadır. Ne Zeydilik'in ne de İbadilik'in kendi ülkeleri dışında taraftarları yoktur.

Vahabiler her ne kadar sayıca az ve siyasal önemleri geçmişe nazaran daha düşük olsa da, haklarında daha ayrıntılı açıklama yapmak ihtiyacı vardır. Çünkü reform hareketi ruhunu hâlâ yaşatıyorlar ve modern Muhammedî düşünceler üzerinde güçlü bir etkiye sahipler. Başka bir yerde[9] bu mezhebin Arabistan'daki iniş çıkışlarından ve Necit'teki gerileyişinden bahsettim, ancak izninizle burada kısaca tekrarlamak istiyorum.

Geçen yüzyılın ilk yarısı İslam açısından dini durgunluk dönemiydi, neredeyse Hıristiyanlıkta olduğu kadar. İnanç, ahlâk ve dini pratik Müslümanlar arasında en düşük seviyesindeydi; bu hali seyreden Avrupalı için manzara, Mekke inancının ihtiyarlık devrine eriştiği ve küfre öncelik verdiği şeklindeydi. Siyasal ve dini açıdan Müslüman dünya uyku halindeydi, aniden uyandığında da genç bir dev gibi tazelenmiş ve Arabistan'da ayağa kalkmıştı. Abdülvahab'ın vaaz ettiği reform oldukça radikaldi. İtikadî meseleler üzerinde sorgulamanın kapandığına dair Ortodoks Müslüman kitlelerin benimsediği düsturla ilişkisini kesmekle işe başladı. Kendini yeni bir müçtehit olarak tayin etti ve Hanefi, Maliki ya da Şafi olmayan ve üniteryen yani Vahabiler arasında halen yaşatılan şekliyle Muvahhidin isimli yeni bir akım yarattı. Peygamber'in ashabı dışındaki bütün gelenekleri olumlu şekilde reddetti ve ilk dört halife dışındakilerin meşru bir şekilde seçildiği iddialarını da kabul etmedi. Kur'an yazılı tek kanundu ve İslam ilk ortaya çıktığı yıllarda ne ise tekrar o olmalıydı. Eski kaynağı Medine'de bulunan bu hareketi siyasal olarak Necit'te kurdu ve tüm Arabistan'a ve belki de tüm dünyaya yayılması için çabaladı. İnanıyorum ki şimdi Müslümanlar Abdülvahab'ın başarıya ulaşmaya ne kadar da yaklaştığını kolayca kestiremiyorlar.

On sekizinci yüzyılın kapanışında, üniteryen İslam'ın destekçisi İbn Suudlar Fırat kıyılarına kadar tüm Kuzey Arabistan'da ve 1808'de de

9. Lady Anne Blunt'ın *Pilgrimage to Nejd*'i. Ek.

Mekke ve Medine'de egemenliklerini tesis ettiler. Tam bu sırada Vahabi inancı evinden uzaklarda kendisine yaşam alanı bulmaya başlamıştı. Bir ara Hindistan, Mısır ve Kuzey Afrika ve hatta Türkiye'de bile birçokları bu yeni inanca gizlice katılmaya başlamıştı. İki şey, genel reform planını bozmuş ve kesin bir başarıya ulaşmasına engel olmuştu.

Öncelikle bu reform tamamıyla gericiydi. Modern düşüncenin gelişimi için hiçbir çaba sarf etmiyor ve doğrudan doğruya Arabistan'ı zorluklarla yüz yüze bırakıyor, bütün bunların dini olduğu kadar siyasal bir başarı ile halledileceğini düşünüyordu. Dünyayı, bilek gücü dışında tekrar Araplaştırmak imkânsızdı ve bunun kadar üzerinde kafa patlatılması gereken başka bir mesele de yoktu. İkinci hatası da, Peygamber'in sağduyusu sayesinde ve verdiği şevk ile savuşturduğu ıvır zıvır şeyler üzerinde çok gereksiz bir katılık sergilemesiydi. Abdülvahab minareleri ve mezar taşlarını lanetledi çünkü hiçbiri İslam'ın ilk yıllarında var olan şeyler değildi. Minareler bu nedenle her yerde yıkıldı ve kutsal mekânlar takipçilerinin eline geçince yüzyıllar boyu hac yolculuğunun önemli bir nişanı olarak saygı gören azizlerin mezarları dümdüz edildi. Peygamber'in mezarı bile harap bir hale geldi ve oradaki hazineler İbn Suud'un askerleri arasında dağıtıldı. Bu, tüm İslam dünyasında infiale yol açtı ve Vahabilik'in talihinin dönmesine sebep oldu. Başlangıcında saygılı hislerle onlarla beraber olanlar, şimdi tamamıyla karşı tarafta olduklarını ilan ettiler ve Vahabiler bir daha asla ahlâki ve toplumsal reformcu konumlarını geri kazanamadılar.

Siyasal olarak da bu olaylar onların çöküşüne sebep oldu. Dışarıdaki Müslüman dünya onlara kutsala saygısız barbarlar gözüyle baktı ve Mekke'yi ziyaret etmekten çekinir oldu. Hacı sayısı hızlı bir gerileme yaşadı ve Hicazlılar paniğe kapıldılar. Gelir kaynakları bir anda kesilmiş ve görünene göre onlarla beraber tamamıyla durma noktasına gelmişti. Sonra Hicazlılar İstanbul'a başvurup, Sultan'ı kutsal mekânların koruyucusu olma iddiasını savunmaya teşvik ettiler. Bunu neyin takip ettiği malum. Paris antlaşması sonrası Sultan Mahmut, Mekke ve Medine'yi sapkın Vahabilerin elinden kurtarmak için Mehmet Ali'yi görevlendirmiş, Mehmet Ali de zamanında bu görevi yerine getirmişti. Savaş Necit'e taşınmış ve başkentleri Deriye yağmalanmış, İbn Suud* bizzat esir alınarak İstanbul'da Ayasofya'nın yanı başında boynu vurulmuştu. Böylece İslam reform hareketi ileriki bir tarihe, belki de bir başka yüzyıla ertelenmiş oldu.

Abdülvahab'ın ektiği tohumlar tamamen meyvesiz kaldı diyemeyiz. Vahabilik, dünyanın siyasal olarak yenilenmesi olarak başarısız oldu,

* Bu İbn Suud, Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu ve ilk kralı İbn Suud olarak bilinen Abdülaziz el-Suud ile karıştırılmamalıdır. (ç.n.)

ancak reform ruhu hâlâ canlılığını koruyor. Aslında, İslam'ın içerisinde bulunduğu huzursuz beklenti durumu bunun dolaylı bir sonucu. Tıpkı Avrupa'daki Lutheryen reformunun Hıristiyan Kilisesinin inancını değiştiremese de gerçek bir yeniden yapılanmaya sebep olması gibi, Vahabilik de Müslümanlar arasında henüz bir reforma sebep olamasa da reform için gerçek bir istek uyandırmış oldu. İslam artık daha fazla uykuda değildir ve ortaya çıkacak yeni bir Abdülvahab, ancak sapkın olarak değil Ortodoks bünyenin kendisinden çıkacak biri, Loyola yahut Borromeo'nun* işlevini başarıyla görebilir.

Mezhep olarak Vahabilerin bugünkü durumu pek de iç açıcı değil. Hindistan'da ve güney Asya'nın birçok bölgesinde Vahabi misyonerler hâlâ insanları yeni inanca katmakta ve vaazları büyük itibar görmektedir. Fakat yurtlarında yani Arabistan'da hevesleri söndü ve yerini aslına bakılırsa Arap idrakine nazaran çok daha sevimli görünen özgürlükçü düşüncelere bıraktı. İbn Suud hanedanı Necit'te daha fazla hâkimiyetini koruyamadı ve yerine, göstermelik de olsa Vahabi olan ancak Vahabi fanatizminden uzak İbn Raşid hanedanı geldi. İbn Raşid dini olmaktan çok popüler ve milli bir liderdir; İstanbul onu hâlâ baş belası bir sapkın olarak nitelese de, daha özgürlükçü Sünnilerce müttefik olarak kabul edilmektedir. Kureyşli meşru bir halifeye bağlılığını esirgemeyeceği muhtemeldir, ancak bu mesele bu bölümün kapsamını aşıyor.

Dolayısıyla, Vahabilerle beraber, İslam'ın nüfus dökümü kapanıyor. Umarım bu döküm bize, Muhammedî dünyayı oluşturan güçler hakkında olabildiğince geçerli bir görüş sağlamıştır. Her ne kadar, bu döküm işi sıkıcı bir iş olsa da, boş yere yapıldığını düşünmüyorum. Bu yapılmadan, modern İslam'ın bize sunduğu sorunu açıklığa kavuşturmak ve çözümü üzerinde tahminde bulunmak neredeyse imkânsız olacaktı. Bunun yanında daha ilginç bir mesele önümüzde duruyor. Bir sonraki bölümde okuyucularıma göstermeyi tasarladığım Asya'da günün yakıcı sorusu: Hilafet ve Osmanlı Hanedanı'nın Muhammedî dünya karşısındaki konumu.

* Aziz İgnatius Loyola (1491-1556), Cizvitlerin kurucusu ve karşı-reformun önemli teologlarından, Bask kökenli bir şövalyedir. Papa IV. Pius'un yeğeni olan Carlo Borromeo (1538-1584) ise Katolik kilisesinde kardinaldir ve karşı-reformun önemli figürlerinden birisidir. (ç.n.)

II

Hilafetin Bugünkü Belirsizliği

Bizim takvimimize göre yaklaşık 1515 (Hicri 921) yılında Osmanlı Türklerinin padişahı ve İstanbul İmparatoru I. Selim, kendisini zamanının en güçlü İslam hükümdarı olarak bulmuş, ancak hükümranlığını daha da pekiştirmeyi dilemiş, hilafetin etkisi azalan şanını kendi şahsında yeniden canlandırmayı tasarlamıştı. Elinde birden fazla unvan vardı: Ortodoks Müslümanların hamisiydi, Doğu Roma İmparatorluğu'nu nihayet yıkan II. Mehmet'in torunuydu ve daha yeni sapkın Pers Şahı'na [Şah İsmail'e, ç.n.] yani Ali taraftarlarının başına karşı başarılı bir sefer düzenlemişti. Onun Sünni hükümdarlar arasında rakipleri sadece bizim Büyük Moğol dediğimiz Hint Sultanı, Fas İmparatoru olan Garp Sultanı ve *par excellence* [eşsiz, ç.n.] Sultan olarak bilinen Mısır Memlûk Sultanı idi.

İslam topraklarının ücra yerlerinde hâkimiyet süren ilk ikisi ile Selim'in biraz başı belada görünüyordu, fakat o Mısır'a savaş açtı. 1516'da sınır ötesindeki eyaleti Suriye'yi işgal etti ve 1517'de Kahire'ye girdi. Orada tahttaki Memlûk Sultanı Kansu Gavri'yi esir aldı ve halka açık bir yerde kellesini uçurttu. Bir başka rivayete göre ise, onun kellesini bir askerden teslim almıştı, bu asker, Sultan'ı atından yere düşünce (Sultan yaşlı bir adamdı) öldürmüştü. Selim bundan sonra da, Abbasi soyundan gelen ve halifeliği Kahire'de sadece unvan olarak elinde tutan Mütevekkil İbn Ömer el-Hâkim'in bütün haklarından şüpheli bir şekilde feragat etmesi sayesinde şu isim ve unvanları aldı: Sultan es-Salatin ve Hakan el-Havakin, Melik el-Bahreyn ve Melik el-Berreyn, Halifetül Resulullah, Emir'ül Müminin, Sultan ve Han. Bu unvanlar şöyle açıklanabilir: Kralların Kralı, Efendilerin Efendisi, İki denizin (Akdeniz ve Kızıldeniz) Hükümdarı, iki ülkenin (İslam'ın kutsal toprakları Hicaz ve

Suriye) Koruyucusu, Allah'ın Elçisinin Halefi, İnananların Hükümdarı ve İmparator. Söylendiğine göre isminin toplu ibadetlerde Halife olarak anılması hoşnutluğunu ilk kez 1519'da kuzeye geri dönüşleri sırasında Halep Zekeriya Camii'nde duymuştu.[10]

Bu, modern hilafetin tarihsel kökenidir ve bu unvanlar Selim'in soyundan gelen Abdülhamid tarafından da taşınmaktadır. Bugün aradan uzun zaman geçtikten sonra ve o döneme ait rivayetlerin yokluğunda Selim'in böylesi bir dini iddiasının o günün Müslümanları üzerindeki etkisi konusunda tahminden ötesi hayli güçtür. Ancak dost veya düşman herkes benzer bir şekilde ilk bakışta zorba olarak görülmekteydi. Çünkü ondan önce, Peygamberlerine akraba olan Kureyşliler dışında hiç kimse peygamberin ruhani varisi olduğu iddiasında bulunmamıştı. Aslında, bütün çağlardaki tüm teolojik okulların benimsediği düstura göre Kureyş'ten gelmek hilafetin ilk adıydı. Ancak mantıken, kendi sınırlı dominyonları ve hatta onların ötesindeki kaba kitle arasında Osmanlı İmparatoru'nun muhteşem merasiminin onaylandığı varsayılabilir.

Selim İslam'ın mucize kişiliklerinden birisiydi ve kuzeydeki şaşaalı görüntüsü tüm gözleri kamaştırmıştı. Müslümanlar onu ve soyunu, siyasal talihlerini onaracak, dinlerini Hıristiyanlığa karşı müdafaa edecek biri olarak görmüş olmalılar. Yerleşik kurallardan kendi lehine uzaklaşması, saygılı ve dindar Müslümanlarca iyi niyetle kendi inançlarının geleceği için bir umut olarak görülmüş olabilir. Selim İslam'ın büyük bir kısmında dünyevi manada zaten efendiydi ve ruhani egemenliği de onarması beklenmiş olabilir. Bunun ötesinde, on altıncı yüzyıl Müslümanlarının kulakları için halife unvanı artık bir soya ait bir ses değildi ve Selim'in çoktan sıkıldığı Sultan unvanı da onların bildiği en büyük dünyevi otoritenin ismiydi.

Hilafet, eğer hâlâ mevcutsa, modern dünyada sultanlıktan daha az yaptırım gücü olan bir isimdi. Bu iki unvan Bağdat'ın yıkımından sonra, bugün de olduğu gibi, zihinlerde iyice karıştığından insanlar eski unvanı kullanmayı şimdi pek tercih etmiyor. Tabii Şam'ın, Kahire'nin ve Medine'nin yeni sultanı için kendini çokluk'a [multitude, ç.n.], sadece halife mevkiine varis olarak değil aynı zamanda halife unvanın taşıdığı manevi rütbeyi de taşımak anlamında, kabul ettirmek zor olmadı. Görünürdeki avantaj, Selim'in ceddi Osman ile üçüncü halife Osman

10. Bu tarihlerin sıhhati için kefil değilim. Türk tarihçiler Selim'in ölüm tarihini, bizde 1520'ye tekabül eden Hicri 926 olarak belirtiyorlar. Yine Selim'in Kutsal Yerlerle ilgili Hadimül Haremeyn yani kutsal iki mabedin hizmetkârı unvanından daha yüksek bir sıfat alıp almadığı da şüphelidir. Çünkü halefleri kesin bir şekilde Hami olarak çağrılmışlardı. Mekke'nin Osmanlı Hilafetini tanıması Selim'in ölümünden ancak beş sene sonra olmuştu.

arasındaki isim benzerliğiydi. Kulaklar aşina sesi yakaladı ve bununla tatmin oldu ve bir isim uğruna dünya dönmeye devam etti.

Ancak ulema söz konusu olunca biraz daha açık olmak gerekiyor ve biliyoruz ki Osmanlı'nın Peygamber'in ruhani halefi olmak hakkı meselesi okullarda uzun ve hararetli tartışmalara sebep oluyor. Resmi gelenek, Kureyş'ten olmayanları meşrû mirasçılıktan dışlamakta; Hz. Muhammet'in kendisi dahi kendi kabilesini otoritesinin biricik varisi olarak ayırmaktaydı. Arabistan'daki okullarda hiçbir uzman dahi bu kati hükümlerden uzaklaşan düşüncelere kulak vermezdi. Buna karşın, Osmanlı iddialarını destekleyen ana akımı temsil eden Hanefi mezhebi hukuki savunma görevini üstlenmiş ve doğum gibi büyük bir engele rağmen, kendileri ve Osman soyu için herhangi bir rakibin yokluğunda hilafet iddiasının meşru ve hoş görülebilir olduğuna dair bir takdir belirtmişlerdir. Bu görüş, Sünni ulemanın büyük çoğunluğu tarafından zımnen kabul edilmiştir.

Ancak zorluk pratikte bir uzlaşma ile aşılmış ve tartışmanın kendisi herkesçe unutulmuş olsa da şimdiki neslin okumuşları bu tartışmanın argümanlarını siyasal bir maksada hizmet etmesi açısından kamunun gündeminde tutmaktadır. Hanefi iddiaları bu noktada oldukça ilginçtir, ben de bu iddiaları tespit etmek ve anlayabilmek için oldukça sıkıntı çektim. Ancak bunları ayrıntılı bir şekilde aktarmadan önce kısaca hilafet tarihini ilk dönemleriyle gözden geçirmek ve Selim'in eyleminin ilga ettiği şeylerin durumunu tarif etmek en iyisi olacaktır.

Ortodoks Müslüman yazarlar hilafet görevinin geçirdiği dört evreden ve hilafet tarihinin dört ayrı döneminden bahsederler. Halife kelimesi, Arapça "arkasında bırakmak" manasındaki *half* kökünden türemiştir ve kelime anlamı olarak arkada kalan kimse, yasal anlamda ise peygamberin devamcısı, onun dünyevi ve ruhani gücünün varisi demektir.

Belirtilen ilk tarihi evre, halifenin yani Hz. Muhammet'in halefinin din adamı ve kral olduğu kadar aziz de olduğu, bir dereceye kadar vahiy aldığı salt teokrasi dönemidir. Bu dönem sadece otuz yıl kadar sürmüş ve haklarında konuşulduğunda Seyyidina yani Efendimiz unvanıyla anılan dört büyük Halife Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali tarafından temsil edilmiştir.

İkinci evre ki yaklaşık altı asır sürmüştür, hilafetin bir dünyevi saltanat şeklini aldığı Arap monarşisi dönemidir. Bu dönem temsilcileri ne azizdirler ne de kanunlar üzerinde uzman kişilerdir ve seleflerinden çok başka bir yerde durmaktadırlar. Bunlar Ümeyye Hanedanlığının* kuru-

* Batılı kaynaklarda Ümeyye Hanedanı ("Ommiad" veya "Umayyad Dynasty") şeklinde geçen hanedanı bizler Emevi Hanedanı olarak biliyoruz. (ç.n.)

cusu Muaviye bin Ümeyye ile başlamış ve son Abbasi Sultanı Müstasım Billah ile sona ermiştir.

Üçüncü dönem ise yaklaşık üç yüzyıl süren ve halifenin hiçbir egemenlik hakkının olmadığı, yalnızca ruhani lider olarak tıpkı bugünkü Kahire'deki Şeyhülislam konumunda bulunduğu fetret devridir. Teorik olarak hiç kesilmeden devam ettiği varsayılan bu dönemde İslam'ın dünyevi otoritesini, Mısır Memlûk Sultanı ve diğer Müslüman hükümdarlar temsil etmekteydi.

Son evre ise Osmanlı Hilafeti dönemidir.

Hilafet hakkında modern argümanların neredeyse tamamı erken dönemdeki örneklere başvurduğundan kurumun kökenlerini dikkate almak ve onu siyasal İslam'ın ana dayanağı olarak düşünmek faydalı olacaktır. Muhammedî uzmanlar beyan etmektedirler ki, Allah'ın elçisi Muhammet (barış onun ismi üzerine olsun) Mekke'yi terk ettiği zaman isyankâr bir yurttaş değil otoritede hak iddia eden bir kimseydi. Doğuştan Hicaz'ın en asil kabilesi olan soylu Kureyş ailesinin soylu bir üyesiydi ve dedesi de Mekke'nin en üstün yöneticisiydi. Sürgündeyken, ana kabile ile ilişkisini koparıp soylu ailenin başka bir üyesinin liderliğinde yeni bir millet oluşturan kadim Arap adetlerine uyarak sahabesi ile birlikte bağımsız siyasal bir cemaatin başı ilan etmişti kendisini. Dolayısıyla İslam ta başlangıcından beri dini olduğu kadar siyasal bir yapıdır; Hz. Muhammet takipçilerine peygamber olarak vaaz ederken diğer taraftan onlara kralları ve yöneticileri olarak kurallar koymaktaydı. Onların imamıydı ve ibadetlerini yönetiyordu; aynı zamanda Emir ve kadı, hükümdarları ve yargıçlarıydı. Böylece dünyevi ve ruhani otoriteler birleşmiş, İslam başlangıcından beri bir kiliseden daha az olmayacak şekilde bir millet olagelmiştir.

Hz. Muhammet hayatta olduğu sürece bu tarz şeyler sorgulanmadı ve zorluklar onun ölümünden sonra baş gösterdi. Bu meselede Peygamber'in niyetinin ne olduğu konusu çokça tartışılmış bir noktadır. İlk zamanlar Ali taraftarları, Peygamber'in üvey oğlunu [Hz. Ali'yi, ç.n.] varisi olarak atadığını ileri sürmüş, diğerleri Ebu Bekir'in tayin edildiği hükmünde bulunmuşlardı. Ancak bugün Sünniler büyük çoğunlukla bireysel bir atamanın olmadığı ve halef tercihinde kararın seçimle yapıldığı noktasında hemfikirdir. Her halükarda sevdikleri peygamberlerini kaybetmiş takipçilerinin izledikleri yöntem seçimdi ve bu yöntemin ayrıntıları Kur'an'ın da büyük ölçüde üzerine bina edildiği Arap adetleriyle sıkı bir uyum içerisindeydi.

Bugün, bir Arap kabilesinde şeyh öldüğünde kabilenin yaşlıları, büyük ailelerin ve hanelerin başları içlerinden birinin çadırında bir araya

gelir, daire şeklinde oturarak, halef meselesini tartışırlar. Teorik olarak, halef tercihi her birine açıktır, kabile ne kadar geniş olursa olsun bir ortak atanın soyundan gelen koca bir ailedir ve dışarıdan kimsenin kabul edilemeyeceği bu yüce göreve, içeriden herhangi bir kimse sahip olabilir. Ancak pratikte, tercih birkaç kişiyle sınırlıdır. Arapların kan bağına ve seçkin kanlara derin saygısı, istisnalar hariç, onları yönetici hanedanı değiştirmek hususunda engellemektedir. Eğer ölen kişi ardında yaşı kemale ermiş ve saygı değer niteliklere sahip bir oğul bırakmışsa, oğul hiç tartışmasız şeyh olarak kabul görecektir. Eğer ortada bir oğul yoksa ya da gereken şartlarda değilse, bir amca, bir yeğen veya bir kuzen tercih edilecektir. Genel bir tehlike yahut varisin erkekliğini kaybetmesi gibi çok uç şartlarda, yeni bir ailenin üyesi güce talip olabilir. Diğer taraftan değişmez bir seçim kanunu yoktur. Toplantı bir hak vermek için değil bir hakkın tasdiki için yapılır; zira hak seçenlerde değil seçilmesini sağlayabilenin bizzat kendisindedir. Dolayısıyla, resmi bir oy verme şekli de bulunmamaktadır, yaşlılar ölen kişinin akrabaları arasında en güçlü takipçinin kim olduğunu tespit eder ve ona el verdiklerinin bildirildiği kabul töreniyle bir yol izlerler. Böylece o kişi şeyhleri olur. Ancak bazense taraflar kabilenin iki farklı lideri etrafında eşit şekilde bölünürler. Bir kısım bu tarafa gider, diğer kısım diğer tarafa, ta ki liderlerden birisi itaatini bildirene kadar; aksi takdirde tartışma kılıçla karara bağlanır.

Arap kabile sisteminin bu özellikleri ilk halife seçiminde dikkate alınmış olabilir. Hz. Muhammet'in gerçekten öldüğü anlaşıldığı zaman, yaşlılardan ve İslam'ın önde gelenlerinden müteşekkil, kendiliğinden oluşan ve hiçbir ayrıcalıklı talimatı tanımayan bir meclis Ömer İbn-i Hattab'ın evinde toplanmıştı. Bu meclis hukukçularca *Ehli'l hal ve'l akd* yani çözen ve bağlayan kimseler olarak bilinir, çünkü bunlar düğüm olmuş halef meselesini çözme görevini üstlenmişlerdir. Arabistan'da her çağda iç savaşa sebep olmuş bir sorunu karara bağlamak için gayet iyi bir fikir. Peygamber geride bir oğul bırakmadı, ancak birden fazla yakın akraba bıraktı. Diğer taraftan tam bu sırada yeni İslam milleti iç karışıklık tehlikesi ile burun buruna, dini ve sivil unsurları da birbirlerine karşı silaha sarılmak üzere bulunmaktaydı. Başlıca iki aday Ali İbn Ebu Talib ve Ebu Bekir'den birisi Hz. Muhammet'in üvey oğlu ve kuzeni, diğeri de kayın babası idi. Ali sivil, Ebu Bekir dini tarafı temsil etmekteydi ve dini taraf Medine'de daha ağır bastığı için tercih Ebu Bekir'den yana oldu. Ebu Bekir daha güçlü hizbin başı olarak kabul gördü ve önde gelen Müslümanlar ellerini ona uzattılar; bu arada bir iç savaşsa Ali'nin âlicenap tebaiyeti ile önlenmişti.

Sünni uzmanlar bu seçim şeklini Peygamber'in de tasarladığı hakiki şekil olarak kabul etmiş ve takip eden diğer üç seçim de bundan özü itibariyle çok farklı olmamıştı. Sadece Ebu Bekir'in halefi olarak Ömer'i en münasip kişi olarak belirlemesi ve bir ölçüde Ehli'l Akd'in tercihini yönlendirmesine dikkat edilmelidir. Halife, her durumda, Medine'de ileri gelenlerce seçilmiş ve bu tercih başka yerlerdeki genel bir onay ile kabul edilmiştir.

Ancak Ali zamanında, hilafetin doğasındaki değişikliğin belirtisi olan yeni bir ilke kendini göstermeye başlamıştı. Ebu Bekir'in seçimi, daha önce söylediğim gibi, o günkü hâkim dini hislerle belirlenmişti. Ebu Bekir İslam'ın en mübarek adamıydı ve hükümeti de baştan sona tam anlamıyla teokrasiydi. O dini kanunların sadece uygulayıcısı değil, yorumcusu ve mimarıydı. Her gün *meclis*te oturur veya mahkemeyi toplar ve orada hukuki olduğu kadar ilahiyatla ilgili soruları da karara bağlardı. Umumi ibadetleri camide yönetir, Kur'an'ı yorumlar ve her Cuma kürsüden vaaz verirdi. Bugün Şeyhülislam, Baş Müftü ve icra makamı arasında bölünmüş yükümlülüklerin hepsini uhdesinde toplamıştı. Kral, din adamı, yargıç, sivil ve dini kanun uzmanı, fikri ve ameli her türlü meselede en üst hakem; tek kelimeyle, İslam'ın Papasıydı. Üç halefinden hiçbiri Ebu Bekir'in kurumlarını eksiltmedi. Bu üçünün devrettiği tek güç Müslüman orduların komutası ve fethedilen eyaletlerin yönetimiydi.

Ali ise en sonunda hilafete geçtikten sonra, kendisini bir zamanlar aday gösterenlerin muhalefetine muhatap oldu ve bu grup giderek güçlendi. Dünyanın fethi ile beraber Müslümanların kalbini dünyevi fikirler doldurmaya ve ilk başta dini şevkin kontrol altında tuttuğu Arabistan'a dair milli fikirler lehinde tepkiler belirmeye başladı. Bunun böyle olması çok doğal, hatta aslında kaçınılmazdı. Fethedilen milletler İslam inancıyla kucaklaştıkları ve birer Müslüman olarak onları fethedenlerle eşit oluverdikleri için, memnuniyetini dinde değil de ırk ve soy düşüncesinde bulan hangi şeref duygusu ortada kalırdı? Fethedilen ırkların paylaşamayacakları bu duygu, Arabistan'ın ayrıcalıklı varisi olmak duygusuydu.

Böylece milliyetçi grup, dini grubun hilafına, hâlâ devlet işlerine başkanlık eden Kureyşliler arasında güç kazanmıştı. Liderleri, seçkin yeteneklere ve soylu Arapların siyasal çıkarları için nasıl kullanacaklarını çok iyi bildikleri bir efsuna sahip Muaviye bin Ümeyye idi. Birkaç yıllığına Suriye valiliği yapmış ve orada dindar Ali'den daha meşhur olmuştu; Suriye ise henüz resmen olmasa da çoktan Müslüman Hükümetin gerçek merkezi hâline gelmişti. Bu yüzden Muaviye, Ali'nin

Medine'deki seçiminin geçerliliğini reddetmiş ve kendini Şam'daki rakip Ehli'l Akd tarafından desteklenirken ve her iddia sahibinin nihai hakkını belirlemek üzere Arapların kullandığı kılıca başvurur halde bulmuştu.

Dini yazarlar, Ali'nin yerine gelişini meşru kabul etmekle birlikte Muaviye'yi başkaldırısından ötürü kınamakta hemfikirdir ve onu diğer dört halifeden ayrı bir konuma yerleştirmektedirler. Onlar Muaviye'de, Peygamberlerinin, İslam otuz yıl bir İmam tarafından daha sonra ise bir Kral tarafından idare edilecek öngörüsünün hayat bulmasını gördüler. Muaviye, aslında, sonraki bütün Muhammedî İmparatorların bir tiplemesiydi. Şer'i kanunlara [kanon, ç.n.] göre devletin başı dinin de başıydı; ancak Muaviye dini işleri bizzat yönetmeyi bırakmıştı. Bunları, seleflerinin aksine, başkalarına devretmiş ve ne ibadetleri yönetmiş ne de vaaz vermişti; ne de Ebu Bekir ve diğerleri gibi İslam'ın en bilgili kişisiydi. Dahası -ki bu onunla ilgili en dikkat edilmesi gereken noktadır- sağlığında oğlu Yezid'i halef atayarak hilafeti saltanat haline getiren kişidir. Bu değişiklik dini olarak gerileme gibi görünse de, siyasal manada avantajlıydı. Bundan sonra halifeler, ister Emevi ister daha sonraki Abbasi ailesinden olsun, kabul şekli ulema tarafından gözden geçirilse de hakikatte seçilmemiş; halkın sesinden değil soy hakkından etkilenilerek varis olmuşlardır.

Bütün Arap hilafeti dönemi boyunca, kendini dini öğrenim ile meşgul eden sadece bir tane "İnananların Hükümdarı" ve yargılama işlerini bizzat yürüten birkaç kişi görüyoruz. Sadece bir kez o da muhtemelen tesadüfi bir kıskançlık sonucu olarak ibadete önderlik etmek isteyen bir Abbasi halifesine rastlıyoruz. Kural olarak İslam'ın dünyevi yönetimi bir *Sadrazam*'a yani Baş Vezire, ibadet gibi ruhani görevler *naibe* yani vekil İmama, öğretinin veya kanunların detaylandırılması veya yorumlanması ulemaya yani müçtehitlere emanet edilirdi. Yine de halifenin kişiliği hâlâ kutsaldı. Kureyş'ten ve Peygamber'in kanındandı, dolayısıyla dünyanın diğer hükümdarlarından başkaydı. Siyasal kudretleri azalınca, Abbasiler maceracıların eline düşmüş ve zaman zaman şahsi ihtiraslar uğruna kukla gibi kullanılmışlardı. Ancak yine de hilafet mevkii hürmet görmekteydi ve ne Kürt Selahaddin, ne Tuğrul Bey, ne Melikşah, ne de herhangi bir Selçuklu Emirül Ümerası, halifelik unvanına şahsen burunlarını sokmaya cesaret edemediler.

Muaviye'nin kurduğu Emevi hanedanı, Şam'da seksen beş sene hüküm sürmüş, miladi 750'de onun yerine kılıç zoruyla Kureyş'in başka bir kolu olan Beni Abbas gelmiş, İslam'ın başkentini Bağdat'a taşımış ve beş yüz sene hüküm sürmüştür.

İslam'ın bu ikinci dönemi, en görkemli zaferlerle ve en yüksek dünya zenginlikleriyle dolu olsa da ilk otuz yılına nazaran daha az kutsallıkla doluydu. İslam artık sadece bir tane değildi. Pers yahut Arap hiziplerinden başka, Ortodoks dünyanın kendisi bile bölünmüş ve rakip halifeler İspanya'da ve Mısır'da kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Dahası, son iki yüzyıl içerisinde halifelerin dünyevi kudreti pratikte Selçuk Türklerinin yetkisindeydi ve ruhani kudretleri de hiçbir kutsal öğreti ile desteklenmez durumdaydı. Bu ikinci döneme, 1258'de Bağdat'ı talan eden Moğolların başı pagan Hülagu tarafından şiddetle son verilmişti.

Hilafet tarihinin üçüncü dönemi, tüm dünyevi gücün halifelerden gasp edildiğine tanık olmuştur. İslam, Arap monarşilerinin yıkılması ile beraber, her biri dünyevi gücü elinde bulundurmakla beraber kendi hükümranlık bölgesinde dinin de başı olan Bey veya Sultanlarca yönetilen birçok ayrı devlete bölünmüştü. Moğollar Mekke inancını benimseyince, doğuda Muhammedî bir devlet kurdular; yerine Osmanlı'nın geldiği Selçuk Türkleri Asya Minör'de hüküm sürdüler; Berberi devletler kendi yöneticilerine sahipti ve Mısır, garip köle hanedanı Memlûk Sultanlarınca yönetilmişti. İslam'ın en yüksek dünyevi lideri hiçbir yerde görülmedi ve hüküm süren bir egemen olarak halifenin ismi daha fazla duyulmadı. Sadece Peygamber'in sözde halefi Kahire'de müphem bir şekilde korunmuş ki Abbasi ailesinin Bağdat'taki katliamdan kurtulanları buraya götürülmüşlerdi.

Bu halife unvanının Mısır Memlûk Monarşisi altındaki kesin konumunu tespit etmek oldukça zor. Genel olarak dünyada pek az bilindikleri kesin ve insanın, silsilenin sıhhatli bir şekilde sürdürüldüğünden şüphe etmemesi elde değil. O dönemki Hıristiyan yazarlar onlardan bahsetmiyorlar ve Sir John Mandeville ve diğerlerinin bildirdiğine göre Mısır'da Mısır Sultanının bizzat kendisi Müslüman dininin lideri addediliyordu. Konumlarının bugün İstanbul'daki Şeyhülislam ile kıyaslandığını duymuştum, yani Sultan tarafından atanıyor ve Müslümanların sadakatini sağlama almak amacıyla kullanılıyordu ve öyle inanıyorum ki bütün gerçek statüleri sadece bundan ibaretti. Yine de Peygamber'e halefliğin hiçbir zaman kesintiye uğramadığını veya İslam'ın bilinen bir dünyevî liderden mahrum kalmadığını iddia eden Hanefi hocalar tarafından kısmen de olsa egemen olarak anılmaktadırlar. Ne Mısır ne de Hindistan'daki sultanlar ve hatta Selim'in zamanına kadar Türk İmparatorlar, ne de Mekke'deki Şerifler –ki bu aile Kureyş kökenli olmak itibariyle en meşru hakka sahipti– hiçbir zaman halife unvanını talep etmediler. Ne Timurlenk ne de Bağdat'ta hüküm süren diğer Müslü-

man Moğollar böyle bir talepte bulunmadılar. Gerçek şu ki hilafet, Selim onu bir güç aracı olarak hatırlayana dek, tamamen unutuldu farz edebiliriz.

O zaman Müslümanlar için o eski asalete yeni bir talep duymak hem ilgi çekici hem de şaşırtıcıydı. İlgi çekici, çünkü halife ismi İslam'ın geçmişte kalmış büyük zaferleriyle ilişkiliydi; şaşırtıcıydı, çünkü bu unvana talip olan kişi daha doğuştan bu göreve ehliyetsiz görünüyordu. Ancak Hanefi ulema, söylediğim gibi, Selim'i yahut onun haleflerini –çünkü Selim daha bir yıl olmadan ölmüştü– savunmayı üstlendi ve Sünnilerin büyük çoğunluğunu Osmanlı ailesinin üstlenmek istediği mertebe için iyi ve geçerli bir nama sahip oldukları konusunda tatmin etmekte başarılı oldu. Hanefi ulemanın başlıca iddiaları aşağıdaki gibiydi. Diyorlardı ki, Osmanlı ailesi manen şunlarla hükümrandı:

1. *Kılıç hakkı,* yani hükümranlık unvanının *de facto* tasarrufu. İddia edilir ki, hilafet bir gereklilikti (tüm Ortodoks Müslümanlarca kabul edilir bu), ayrıca bu unvanın *de facto* sahibi olan kişi halife olarak tanınmalıdır, *ta ki daha iyi unvana sahip biri belirene kadar*. Bir iddia sahibinin ilk özelliği bir iddiada bulunması, ikinci olarak bir tarafça desteklenmesiydi; Selim de hem hilafet üzerinde bir iddiada bulunmuş hem de başında bulunduğu orduyla bu iddiasını desteklemişti. Bir rakibi var mı diye tüm dünyaya meydan okudu ve hiçbir rakip bulunamadı. Tabii ki, Hanefi hocaların itiraf ettiği ancak kabullenemedikleri Abbasilerin son temsilcisi olan ve tüm haklarından feragat eden Fas Sultanı hariç. Kılıcın unvan verişini destekler mahiyette şu vakaları saydılar: Ali ve ailesine karşı hakkını koruyan Muaviye, Muaviye'ye karşı galebe çalan Ebu Abbas.
2. *Seçim,* yani ileri gelen kişilerin onayı. Ehli'l Akd nasıl ki Medine'den Şam'a, Şam'dan Bağdat'a, Bağdat'tan Kahire'ye taşınmışsa bir kez daha meşru bir şekilde Kahire'den de İstanbul'a taşınabileceği iddia edilmişti. Selim, Kahire Ezher camiinden bazı ulemayı kendisiyle beraber Ayasofya'ya getirip, buradaki Türk ulema ile birlikte, kendisini seçtirmiş veya seçimini onaylatmıştı. Bu hakkın bir belirtisi olarak bugün de benzeri bir seçim İstanbul'da gözlenmektedir ve Osmanlı ailesinden her Sultan, Türkiye'nin dünyevi hükümranlığına geçerken, Halife olmak için ulemanın elinden ayin kılıcını alana dek beklemelidir. Bu tören mutat şekilde Eyüp camiinde yapılmaktadır.
3. *Aday gösterme.* Sultan Selim, daha önce söylendiği gibi, kendisi de halife olan Abbasi soyundan Mütevekkil'den bu aileye ait tüm

hilafet haklarını devraldı. Bu tarihi bir gerçek, ancak iddianın tek kusuru Mütevekkil'in doğuştan sahip olduğu bu unvanı tamamen yabancı bir kimseye devretme hakkına sahip olmaması gibi görünüyor. Durum, aslında, sanki Alman İmparatoru'nun Londra'ya sahip olup, Don Carlos'tan İspanya tahtının haklarını devralması; sanki Napolyon'un 1813'te VII. Pius'tan Papalık'ı devralması gibidir. Yine de Hanefi ilahiyatçılar şiddetle ısrar etmekte ve önceki mazeretlerden daha kalıcı bir hanedan unvanı vermektedirler. Aday göstermeye emsal olarak da Hz. Ebu Bekir'in hasta yatağındayken Hz. Ömer'i yerine halife olarak aday göstermesi fiilini aktarmaktadırlar.

4. *İki kutsal mabedin muhafızlığı,* yani Mekke ve Kudüs'ün, ancak bilhassa Mekke'nin korunması. Bir kısım ulemanın belirttiği gibi, ki bu bugünün genel fikridir, Hicaz hükümdarlığı hilafet için yeterli bir unvandır. Bunun İslam'ın ilk çağlarında çokça dikkat edilen bir şey olduğu, Beytullah'ı korumak için yapılan kanlı savaşlarla aşikârdır; fakat Hicaz'ın Hilafet İmparatorluğu ile sıkça kopan bağlantısı bu argümanı pek de savunulabilir kılmıyor. Onuncu yüzyılda Karmati sapkınları, on üçüncü yüzyılda San'a İmamları ve çağımızda yedi yıllığına Vahabiler, Hicaz'a sahip oldular. Yine de Harameyn'in yani iki kutsal mabedin *de facto* hükümranlığı Selim'in mazeretlerinden birisidir; ve bu mazeret halefleri arasında hilafet hakkı hususunda modern argümanlardan biri olarak tekrar ortaya çıkmıştır.
5. *Kutsal Emanetlere sahip olmak.* Bu sonuncusu, öğretiye değil halka dayanılarak ortaya konan ve bugün cahil Müslüman kitle üzerinde çok güçlü bir etki yarattığı için burada değinmeden geçilmeyecek bir iddiadır. Söylendiğine göre ve hâlâ saygı gören inanca göre, 1258'de Bağdat'ın talan edilmesiyle Peygamber ve ashabına ait kutsal emanetler önce Kahire'ye, daha sonra da Selim tarafından İstanbul'a taşınmıştır. Bunlar, mevkinin emperyal nişanelerini teşkil ve hilafet unvanının tasarrufunu temsil etmektedir. Bu emanetler, askerlerince sancak olarak taşınan Peygamberin hırkası, sakalından birkaç tel ve Hz. Ömer'in kılıcını içermektedir. Halk bu emanetlerin halen Eyüp camiinde saklandığına inanmakta; ulema bunların sahicilikleri üzerinde artık daha fazla ısrar etmemekte ancak Sultan'ın hakları açısından ek bir sınama olarak bunlara başvurmaktadır.

İşte bunlar, Selim'i ve halefi olan Osmanlı ailesini savunan Hanefi ekolünün iddialarıydı. Bunlar genel olarak bütün dünya tarafından ka-

bul edilmiştir, görünürde Türk Sultanları kendi tebaaları tarafından bu resmi tanınma ile tatmin oldular ve bu durum, bağımsız komşularıyla aralarında bir mesele yaratmadı. Ne Delhi'deki Moğol İmparatorlar ne de Faslı Şerifler, Osmanlı Sultanlarının dünyevi veya ruhani üstünlüğünü kabul etmeye davet edilmedi; hatta ne de bu durum bu eski unvanın gündelik hayattaki kullanımını etkiledi.

Hindistan'da Müslümanlar arasında, Osmanlı ailesinin reisi hâlâ Padişah veya Sultan-ı Rum, Roma İmparatoru, Müslüman hükümdarların en kudretlisi olarak bilinirdi, ancak dinlerinin önderi olarak özel bir konum sahibi ve tabii ki hükümdarları değildiler. Aslında ulema, Hanefilikte olduğu gibi, Osmanlı'yı meşru halife olarak onaylamış, ancak hâkimiyeti dışındaki cahil Müslüman yığınlar için bu ruhani unvanları neredeyse bilinmez olarak kalırken, Şafi ekolünden birçoğu bu iddiayı reddederek Kureyş'e yabancı birilerinin iddiasının gayrı meşru olduğu yönünde ısrar etmişlerdir. Sultanların bizzat kendileri suçlanabilir, çünkü bu yeni görevlerinin ruhani işlevini neredeyse tamamen işlemez hale getirmişlerdir. Osmanlı ailesi için Hilafet'in sadece bir gaye, yani dünyevi gücü saygın bir temel ile pekiştirmek uğruna bir vasıta olduğu varsayımı üzerinde ciddi manada ısrarcı olunamadığı için, amaca bir kez ulaşınca, bütün dertleri dünyevi asaletleri oldu. Ülke içinde veya dışında Naip yani vekil İmam atamak veya ülke içindeki itikadî meselelere –yönetim çıkarlarıyla ilgili olanlar hariç– karışmak gibi hilafetle alakalı hakların hiçbirini uygulama arayışında olmadılar. Bu konuda, İstanbul'daki din adamları hilafetle ilgili tartışmayı tatmin edici şekilde sona erdirerek Osmanlı ailesinin üstlendiği asaletin sonsuza kadar varisi olacağını vurgulamışlardı. Bu din adamları ayrıca devlet reisi tarafından, onu itikadî meselelerle fazla meşgul etmemeleri, mezheplerince artık tümüyle kapanmış olan içtihadı yani yeni bir öğreti geliştirmeyi düşünmemeleri gerektiği konusunda tembihlenmişlerdi. Selim'in varisi olan Muhteşem Süleyman, bilhassa bu konu üzerinde ısrar etmişti. İmparatorluğunun sivil idaresini etkileyen bir dizi hüküm beyan etmiş ve bunların değişmezliğini ilan etmişti. Onun fikrine göre öğretideki değişmezlik de hâlâ huzur ve sükûnetin devam etmesini sağlamaktaydı. Bu konuda da zerre kadar tepki olmadı ancak yine onay Hanefî ilahiyatçılardan geldi.

Türk ulema, on birinci yüzyılda Arap okullarındaki ilk ortaya çıkışlarından beri, kendilerini kutsal dile olan cehaletlerinden ötürü dezavantajlı durumda bulmuşlar ve yapısal olarak entelektüel çabanın aleyhinde olduklarından, akli sükûnetin ortodoksinin en temel özelliği olduğu önermesini ortaya koymuş ve *fetvalarında* da sürekli otori-

teye bağlı kalarak yeni ve özgün görüşleri reddetmişlerdi. Bu nedenle, Sultan'ı görüşlerinde gönülden desteklemişlerdi. Asli ilkeler üzerinde tartışmak okullarda resmen yasaklanmıştı ve mevcut kanunların yorumu için birisi itikadî, diğeri amelî kararlar alan iki kurum oluşturulmuştu: Şeyhülislam ve Baş Müftü. Öğretisel soruşturmanın Osmanlı sultanlarınca kapatılması ve ruhani yönetim makamının Kahire'nin Arap atmosferinden Boğaz'ın Tatar atmosferine taşınması İslam'ın on yedinci ve on sekizinci yüzyılda bariz bir şekilde sıkıntısını çektiği dini durgunluğun doğrudan ve birincil sebebiydi.

Böylece hilafet tarihini, İslam için entelektüel cansızlık olarak bahsettiğimiz o son evreye kadar getirmiş olduk. Bu cansızlık, uyanışı olmayan bir rehavete ve aralarında Voltaire'in de bulunduğu dönemin çağdaşlarınca adeta inançsızlığın ölümüne benzetilmekteydi. Süleyman'ın ebedi düzenlemelerine rağmen, Osmanlı ailesinin dünyevi gücü acıklı bir şekilde azaldı ve sultanların Müslümanlar arasındaki ruhani itibarları yok oldu. Geçen yüzyılın ortalarıyla beraber halife unvanı, kendi hükümranlık bölgelerinde dahi çoktan unutulmuş bir vaziyetteydi ve İstanbul'daki Saray, ahlâksızlık ve küfrün bir diğer adı gibi anılır olmuştu. Bu nedenle, dini duyguların uyanışının, (Vahabi hareketinin de bunun ortaya çıkmasına yardım ettiğini daha önce söyledim), Sultan'ın hilafetle ilgili iddialarını tehdit ettiği düşüncesi çok yerinde olacaktır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlangıcıyla İslam dünyası değişim için ciddi manada olgunlaşmış, halife unvanı kendisini yeniden keşfedecek ve taşıyabilecek değerde olduğunu kanıtlayacak herhangi bir kimseye açık hâle gelmişti. İki adam, onu elde etmeyi düşledi, her ikisi de müthiş bir dehaya sahip olan ve başarı için gerekli tüm unsurlara ellerinde tutan iki adam. İkisinden birinin bu ihtirasına ulaşacağından şüphe duyulmuyordu, ta ki onlardan maddi manada daha büyük bir güç Asya sahnesinde kendisini üstün bir şekilde hissettirmeye başlayana kadar. Bu güç İngiltere'ydi ve onun ihtiraslarına engel olduğu iki adam da Bonaparte ve Mehmet Ali'ydi.

Öyle inanıyorum ki, Nil Savaşı'nın ne derecede büyük bir tasarıyı mahvettiği yeteri derecede anlaşılmıyor. Napolyon'un zihni Doğu'da bir hâkimiyet alanı elde etmeye odaklanmıştı ve eğer Avrupa'da düşmeseydi mutlaka Asya'da başarılı olacaktı. Orada küçük politikalar kullanışsızdır ama büyükçe olanlar kök salmak için verimli bir toprak bulur, Napolyon ise geliştirilmesi gereken bir düşünce tarafından ele geçirilmişti. İngiliz hasımları, onu kendi düşünce ölçeklerine göre yargılamakta ve çılgın olarak niteledikleri Hindistan'ı Persiya üzerinden işgal etmek gibi bayağı bir tasarıyla onurlandırmaktaydı. Hâlbuki aslında, Hindistan onun planlarının sadece bir parçasıydı. Kahire'de açık açık Kelime-i Şehadet getirdi-

ğinde ve İslam inancını açıkladığında, onun lideri olmayı amaçlıyordu. Üç yüzyıl önce Selim için mümkün olan onun için de mümkündü. Hatta Müslüman dünya da, 1799'da Bonaparte'ın halifeliğini kabul etmesi istendiğinde, aynısının 1519'da Osmanlı için istenmesinden daha fazla hayrete düşmedi. Napolyon'un savaş dehası sayesinde Nil'deki felaket deniz savaşı hariç tutulursa tüm bunlar ve daha fazlası mümkün olabilirdi ve gayet açıktır ki bu durum yani Müslüman yığınların Avrupa aleyhine dönmesi, Avrupa için, Napolyon savaşlarından çok ciddi felaketlerle boğuşmasına yol açabilirdi. Tabii eğer Nil veya Boğaz üzerinde Seine üzerinde kurulandan daha dayanıklı bir imparatorluk kurulabilmiş olsaydı. İş bu duruma gelmiş olduğundan, olay sadece bir fasıldan ibaretti, ancak bu durumu takdir eden ve anlayan çok az kişi tarafından yararlı görülmüştü.[11]

Bu takdir eden ve anlayan çok az kişi arasında Mehmet Ali de vardı. Bu Arnavut maceracı, İngiltere Mısır'ı Osmanlı için kurtardığında Mısır'ın hâkimiyetini ele almıştı. Bonaparte onun örnek aldığı kişiydi ve ondan, en büyük hayallerinden birisi olan, yeni bir hilafet görüşünü miras almış, bunu gerçekleştirmek için sürekli çalışmıştı. Başarmanın da kıyısına kadar gelmişti. 1819'da Mehmet Ali, Mekke, Kahire ve Kudüs'ü ele geçirmiş, Sultan'ı Konya'da mağlup etmiş ve İstanbul'a, Küçük Asya'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Şüphesiz ki orada, yeni bir iddia ortaya koymak için Sultan'ın herkesçe kabul edilmiş hakkının tüm gerekli unsurlarına sahip birisi olarak, kendisini halife ilan edecekti.

Hatta amaçlarını gerçekleştirirken Türk ulemasından da öyle fazla dini bir muhalefet bulmayacaktı. Bunlar, Sultan Murat'ın idari reformlarıyla çoktan paniğe kapılmış ve Sultan'ın savunulmasını destekleyecek hiçbir gayret göstermeyecek vaziyetteydiler. Her ne kadar Mehmet Ali özgür düşünceye açık biri olsa da ortodoks İslam üzerinde bir büyük iddiaya sahipti: Kutsal şehirler Mekke ve Medine'yi Vahabilerin elinden kurtarmak. Gerçekte Osmanlı ailesi bu sırada kokuşmaya başlamıştı ve bu koku sadece dışarıdan alınmıyordu, Hanefi mezhebinin kendisi de bu kokudan muzdaripti. Hanefiler nasıl zamanında Selim'i benimsemişlerse, 1839'da da öylece Mehmet Ali'yi benimseyebilirlerdi. Ancak bu girişim de yine İngiltere'nin bugün pişmanlık duyulmaması çok zor olan bir politikayı sürdürmesi ile durduruldu. Bu gözü pek Arnavut, Mısır'daki valiliğine geri gönderilmiş ve Osmanlı ailesine de henüz ruhani kudret olmasa da bir manevi egemenlik tevdi edilmişti.

---

11. Napolyon'un Araplarla arasındaki temsilcisi olan Lascaris'in günlükleri, anladığım kadarıyla, iki yıl önce Halep'te keşfedildi ve Fransız Hükümetince satın alındı. Yayınlanması, buna ne zaman karar verilirse verilsin, sanırım Napolyon'un Mısır'daki kariyeri hakkında yeni ve önemli fikirler verecektir.

Abdülmecit ve Abdülaziz devirleri, Müslümanların Emperyal Hükümet ile eski Hanefi ulema arasındaki çıkar çatışmasına tanık olmaları açısından dikkat çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa yaygarasına ödün olarak 1839 ile 1869 arasında girişilen ve kısmen de gerçekleşen reformları aktarmak için burada fazlaca yerim yok. Bu reformlar, olması gerektiği şekliyle, din vasıtasıyla gerçekleşmedi. Tam aksine dine karşı bir şekildeydiler ve dolayısıyla dindar kişiler arasında hiçbir yerde kabul görmediler. İslam açısından, amaçlanan bu değişiklikler boşa çıkmalıydı çünkü kaçınılmaz bir şekilde gayrı meşruiyet kusurunu taşıyorlardı. İçinde gerçek bir reformun kabul göreceğine dair umut taşıyan bir yol açıklayabilmek için ileride fırsat olacağını umuyorum. Ancak şu an için sadece Hattı Hümayun'un [Tanzimat Fermanı'nın, ç.n.] ilanını ve Osmanlı Hilafet tarihinin gerilemesiyle aynı türden hükümlerini ve şimdi İstanbul'un izlediği politikalarda tanık olduğumuz Osmanlı öncülerindeki tutucu değişimin doğrudan sebeplerini bildireceğim.

Abdülmecit düşüncesiz teşebbüsleri nedeniyle Müslümanlar arasında inançsız olarak tanındı ve oğlu hepimizin bildiği gibi dini kanunu bozmak suçundan tahttan indirildi. Öte yandan, bir anlığına, Abdülaziz konumunun gerçek doğasını görmüş ve aşağıda belirtilen hadisenin de göstereceği üzere, kendisine gerekli olan *rol* hakkında bir fikir sahibi olmuştu. Bu hadise, bir derecede tam da Sultan'ın ruhani iddialarının yeniden hayat buluşunun yerleşik politikalarla Türkiye'de ilk defa karara vardırıldığı bir devri işaret eder. Bana anlatılan şartlar şöyle:

Abdülaziz döneminin ilk günlerinde bir devlet adamı, hakiki bir deha sahibi, hem Avrupa hem de Doğu bilgisi olan ve özellikle de İslam'ın dini tarihi üzerinde derinlemesine uzman bir adam İstanbul'a geldi. Baş Vezir Rüştü Paşa'nın ve Genç Türkler hizbindekilerin arkadaşıydı. Bu hiziptekiler adil veya kötü her tür yöntemle İmparatorluğun merkezi otoritesini yeniden organize etmek ve güçlendirmek istiyorlardı. Bu adam, hem Genç Türklere hem de daha sonra bir görüşmesinde Sultan'ın kendisine, bir taraftan eyaletleri denetleme aracı olarak diğer taraftan Avrupa diplomasisine karşı silah gibi kullanabilmek için Halife olarak Sultan'ın ruhani otoritesinin biraz daha öne çıkarılmasının Osmanlı Hükümeti için getireceği faydalar konusunda ısrarla tavsiyelerde bulunmuştu. Özellikle Abdülaziz'e kendisinin kuvvet kaynağının dünyevi gücünün değil ruhani gücünün yeniden düzenlenmesinde yattığını ileri sürmüş ve bu denli bariz bir kuvvet kaynağının bu kadar az kullanılmış olmasından doğan hayretini ifade etmişti. Sultan için İmparatorluk haricindeki Müslüman nüfusun önemine dikkat çekmiş ve bunların olabildiğince İstanbul'un etki alanına çekilmesini tavsiye etmişti. Böylece Berberi Devletleri, Müs-

lüman Hindistan ve Orta Asya bütün niyetleri ve gayeleri açısından, vergi hariç tutulursa, Saray'ın tebaası haline gelebilirlerdi.

İlk zamanlar tüm eyaletlere İslam imamları veya kendi ruhani otoritelerini temsil edecek vekiller atamak halifelerin göreviydi ve bu atama görevinin hayata geçirilmesi yeniden tavsiye olunmuştu. Bir imam veya toplu ibadetin önderi, Ortodoks Müslümanlar için bir olmazsa olmazdı ve kendisi de en üst imam olan halifenin bu yasal atamayı yapmadığı durumlarda inananlar ya yerel hükümetin atamalarına uymak yahut da görevlinin seçimini kendileri yapmak durumunda kalıyorlardı. Bunun meşru olmadığını kabul ediyorlardı ve daha meşru bir sisteme tekrar dönmeyi seve seve kabul edeceklerdi. Böyle bir hiyerarşinin oluşturulması ise İstanbul'un ruhani kudretinin müthiş derecede artışını da beraberinde getirecekti. Ayrıca Abdülaziz'e onun konumu açısından Arabistan'ın ne derece hayati önem taşıdığı ve buradaki etki araçlarının ne kadar ihmal edildiği de gösterildi.

Bu görüşmede bulunanlardan bir kişi bana Abdülaziz'in bu fikirden nasıl sadece hoşnut olmakla kalmadığı fakat derin bir şaşkınlık yaşadığını bildirdi. Sahip olduğu ilahi görevin ne tarihî değeri ne de ayrıcalıkları hakkında önceden bir bilgi sahibi olmadığı görünüyor. Ve bir süreliğine düşünceleri dikkat çekilen yöne çevrilmişti. Baş Ulemayı çağırtmış ve duyduklarının doğru olup olmadığını sormuştu ve hepsinin kendisine verilen tavsiye ile hemfikir olduğunu görünce de Şeyhülislam'ı ruhani gücünün bütün araçları seferber ederek ileriye taşıması hususunda görevlendirdi. Bunun sonucunda da misyonerler halifelik ile ilgili Hanefi dogmayı anlatmak üzere Müslüman dünyanın her köşesine ama bilhassa da Hindistan ve Berberi Devletlere gönderildi. İlk başlarda biraz başarı sağlanmasına rağmen sonuçta inananların küfür yönetimi altında yaşamaya mecbur kaldığı ülkelerde itirazlar gelişti. Hatta o kadar ki birkaç yıl içinde Osmanlı Hilafeti bir kez daha okullarda [mezheplerde, ç.n.] bilinen "meselelerden" biri haline gelmişti. Bu konuda, o zaman Türkiye'de ilk kez kullanılan, çok güçlü bir enstrümanın yardımını aldılar: matbuat.[12] *Jawaib* isimli Arapça bir gazete, sonradan Müslüman olmuş, geniş Arapça bilgisi ve yazma kabiliyeti olan ve hilafet hakkında bilgisi de bulunan Ahmet Faris yönetiminde İstanbul'un desteğiyle çıkmış ve ulemanın yeni politikasının taraftarlığını yapmıştı.*

12. *Jawaib* yayın hayatına ilk 1860 yılı civarlarında başlamıştı.

* Ölümüne kadar Ahmet Faris el-Şidyak tarafından çıkarılan bu gazete tüm Arapça konuşulan dünyada, Londra ve Paris'te okunuyordu. Politika, tarih, edebiyat, dilbilim, din ile ilgili makaleleri; yurt (Osmanlı) içi ve dışından haberleri içeriyordu. Panislamizmi destekleyen gazete, liberal ve reformist fikirlere de yakın durmaktaydı. (ç.n.)

Öte yandan, İstanbul'daki memur takım hâlâ başka projelerle meşguldü ve ancak yarısı İmparatorluk için düşündükleri idari reformlara dair planlarında dinin oynayabileceği rolü anlamıştı. Ancak bütün bunların ötesinde –ki bu ulema için başlıca engeldi– Abdülaziz, sadece keyif ehli bir kişiden biraz fazlası olarak, kesinlikle bir büyük düşünceyi ciddi manada gerçekleştirebilecek çapta bir adam değildi. O ve hükümeti, sonuç olarak, seleflerinin takip ettiği maddi politikaların yol açtığı akıntıya kapılıp gitmişlerdi: Gücünü ordunun fiziki kudretinden almak, dış borçlar ve memurların dalavereleri. Osmanlı nazırlarının aldığı tek pratik önlem Hasa'daki Vahabilere ve San'a'daki İmamlara karşı açılan ikiz savaş oldu. Ancak yine de Hanefi ulema tatmin olmadı. Benimsedikleri düşünceyi gerçekleştirmeyi istediler ve Sultan'ı dini ve irticai bir hareketin başına geçmesi yönünde zorladılar. Ne zaman ki Abdülaziz halifeliğe uygun şekilde hareket etmedi onu hemen tahttan indirip düşüncelerinin gerçek kahramanına yolu açtılar: Bugünkü Sultan, Abdülhamit'e.

Osmanlı ailesinin Peygamber'in ruhani halefliğine bu son aşısının baş göstermesi her ne kadar dindar Müslümanlar arasında devlet kuşu olarak addedilse de, İslam'ın selametini dileyenler açısından büyük bir talihsizlikti. Eğer Abdülmecit ve Abdülaziz yerine tahtını ancak doldurabilen duyarsız başka bir monark geçseydi Osmanlı Hilafeti kesinlikle geçmişe ait bir şey olarak kalırdı, en azından İslam'ın daha geniş ve daha anlayışlı kısmı için. 1879'da fiziki gücünün çöküşünde İstanbul'daki devlet yetkilileri kesimi Sultan'ın ruhani ve dünyevi egemenliğine başkaldıran hareketi denetim altına alamayacak ve bu egemenliğin yerini gerçek bir dini reformu daha mümkün kılacak bir müessese alacaktı. Arabistan her halükarda bu sefer bağımsızlığını kazanacak ve Kureyş'ten gelen yeni bir halifenin idaresinde Doğu dünyasının sempatisini ve bağlılığını kazanacaktı. Hizipleşmeler ve çalkantılar olabilirdi ancak en azından ortada hayat diye bir şey olacaktı, İslam'ın ihtiyacı olan hayat. Ancak ne yazık ki Abdülhamit ne şehvet düşkünü ne de budala birisiydi. İçgüdüleriyle hayran olunacak şekilde kendisi ve ailesi için emniyet ipini yakalamış; aşırı gerici kesimin başına geçerek akıbet saatini bir süreliğine ertelemişti.

Abdülhamit'in kişiliğine ve dini düşüncelerine dair sağlıklı bir bilgi edinebilmek oldukça zor, ancak inanıyorum ki dini düşünce adına aşırı Hanefi görüşleri benimsediğini iddia etmek pek de yanlış olmaz. Gençliğinde bir prens olarak ciddi bir adamdı. Öğrenmeye, özellikle coğrafya ve tarihe düşkündü, bir âlim olmasa da dini hakkında belli bir bilgiye sahipti. Dolayısıyla, kendi ruhani konumuyla ilgili düşüncelerinde samimi olduğunu farz edebiliriz. Çünkü bir kişi için, eğer çıkarı varsa, inancı

konusunda samimi olmak kolaydır. Ben bu görüşü tahta çıkışından az bir zaman sonra onu gören birisinden edindim. Daha önce bahsettiğim o âdete uyarak, Eyüp camiinde kılıcı eline aldığında nedimleri onun tavırlarındaki ani değişimden dolayı afallamışlardı. Bütün o gün boyunca, onlarla Saray çevresinde yüzyıllardır duymadıkları bir dil ile kendi ruhani mertebesi hakkında konuşmuştu. Yine kesin olan bir şey, Rus istilasının baskısından kurtulur kurtulmaz ilk icraatı daha önce başlayan propagandayı yeniden canlandırmak ve kendi hilafet otoritesinin ilkelerini vaaz edecek yeni misyonerleri Hindistan ve Berberi Devletlerine, *partibus infidelium*'daki* Müslümanlara göndermek olmuştu. Sahip olduğu dil, dışarıdaki İslam'ın yabancıları için dünyevi bir hükümdardan çok ruhani bir hükümdara ait görünmekteydi. Avrupalı elçilere karşı ise bu konumunu gayet istikrarlı ve çok etkili bir şekilde kullanmıştı.

Bu Abdülhamit'in, bizim bir türlü beceremediğimiz şekilde, Müslümanları icat edip diplomasimizin canını sıkmasına harika bir kanıttır. Özel hayatında, söylendiğine göre, ibadetlerini düzenli olarak yapmaktadır, her ne kadar yine söylendiğine göre Türk sultanlarının yasal evlilikten kaçınma âdetine de uymuş olsa bile. Hem dervişlerin hem keramet sahiplerinin hem de kutsal kişilerin özgürlükçü hamisidir. Bunlar türlü zahmetlerle arayıp bulduğu ve alnının akıyla teslim aldığı şeylerdi. İdare işlerinde, kendisi de bizzat faili olsa da, Şeriata kesin bir itaat içerisindeydi ve şüpheli konularda daima müftüye veya Şeyhülislam'a danışmaktaydı. Şer'i kanunları [kanon, ç.n.] sorguladıklarında Avrupalı taleplere karşı metanetli durmakta en ufak bir şaşkınlık göstermedi.[13]

Bütün bu sebepler neticesinde çok rahat anlaşılacaktır ki Abdülhamit sadece Türk ulemanın desteğini kazanmakla kalmadı fakat aynı zamanda kendi hâkimiyeti dışındaki fikri kesimin de anlayışını elde etti. Bir hainden din davasına doğru giden yolda Osmanlı Sultanı, doğuda ve batıda bir kez daha hami gözüyle görülmeye ve eski kafalı gerici sınıf için de kahraman haline gelmeye başladı. Bir yıl önce Cidde'deyken, durum daha böyle değildi fakat çok kısa bire zamanda öyle olacak gibi görünüyordu. Sonra, kendi taraftarları arasında bile insanlar onun hakkında şüpheyle konuşmaya başladı. Onlar arasında bir şevk uyandırmıyordu artık. Onu anlamıyorlardı ve onun sadece rol yaptığını düşünüyorlardı. Ermeni soyundan (anne tarafından) geldiği söyleniyor ve Müslümanlığından şüpheleniliyordu. Abdülmecit'in sarayında doğan birinin ciddi

* Blunt'ın muhtemelen "dar-ül harb" manasında kullandığı Latince deyiş. (ç.n.)

13. Abdülaziz'i öldürenlerin kısa süre önce çıkarıldığı mahkemede, Abdülhamit şeriata o her zamanki bağlılığından uzaklaştı. Bu, günün birinde ulema onu tahttan indirmek istediğinde, ona karşı da kullanılabilecek bir hataydı. Avrupa ile diplomatik ilişkilerinin ayrıntılarını yönlendiren Avrupalı bir sırdaşın tavsiyelerine baş eğdiği söylenmektedir.

bir adam olması imkânsızdı. Ancak o henüz gücünü göstermemişti ve güçlü olmak her yerde kahraman olmak demekti.

Son sekiz ay içerisinde olaylar oldukça hızlandı. Abdülhamit kartlarını Yunanistan'da, Arnavutluk'ta ve Kürtlere karşı başarılı bir şekilde oynamıştı. İngiltere'den korkmuyor ve küfür reformlarına karşı gözüpek bir cephe oluşturuyordu. Avrupa'nın gözü önünde Avrupa *himayesindeki* birisini, Mithat'ı, tutuklama ve öldürtmeye çalışma cesareti gösteriyordu. Son olarak, Fransızları Tunus meselesinde elinde oynatmış ve yüzyıllardır iddialarına muhalefet eden bir nüfus olan Kuzey Afrika Müslümanları arasında daha fazla sempati kazanmıştı. Yirmi yıl önce bir Osmanlı Sultanı için herhangi bir Arap'ın yüreğinde sadakat duyguları uyandırmak imkânsız bir şeydi. Tunus o zamanlar Saray'dan bağımsız olmakla övünüyordu ve kıyı şehirlerindeki Hanefi yöneticilerse Türkler için savaşmak fikrinin izini sürüyorlardı. Şimdiyse bizzat Malikiler yani Kervan'ın püritenleri, Abdülhamit'in tesiri altına giriyorlar. Yine Mısır'da bir kıpırdanma başardığını, Hintli Müslümanların camilerde onun için dua ettiklerini görüyoruz. Gerici grup her yerde hazırda beklemekte, Avrupa'ya karşı koymuş ve belki bir gün gerektiğinde onlara Cihat'ta önderlik yapacak bu uysal Ermeni Halife'de bir lider keşfetmekteydi.

Ancak bütün bunlarla beraber, Ortodoks İslam'ın bütün hatlarıyla İstanbul'a geri kazandırıldığı sanılmasın. Benim de izah ettiğim üzere Hanefi mezhebi bütün Muhammedî dünya demek değildir. Bir yanda aşırı inatçı Osmanlı Devlet tabakası, diğer yanda hâlâ dini bir reform için umut taşıyan şiddetli püriten Malikiler var. Şafilik için Mısır müstahkem bir yer, ancak Arabistan ve Asya'nın devamında da çok güçlü. Açık inanışa göre Osmanlı ailesi İslam'ın lanetidir ve sonu onun elinden olacaktır.

Abdülhamit'in şeriata saygılı itaatine rağmen, Maliki ve Şafiler onda İslam'ın başını belaya sokan adamı görüyorlar. O, bütün iyiliklere şiddetle muhalefet eden kesimin temsilcisidir. Biliyorlardı ki ismi ister Abdülaziz olsun ister Abdülhamit bir Osmanlı Halifesi olduğu sürece ahlakî ilerleme mümkün olmayacak, içtihat yeniden açılmayacak, modern küfür ile baş edebilecek bir inanç sağlayacak itikadî ve amelî bir reform vuku bulmayacaktır. Dahası onlar açısından, Abdülhamit yönetimi ne adil ne de Müslüman hukukuna seleflerinden daha uyumludur. Aynı idari kusurlar ve Müslüman tebaanın refahı için aynı umursamazlık onun yönetiminde de bulunmaktadır. Bütün İslam memleketleri içerisinde muhtemelen kendi memleketi Abdülhamit'in en az takipçisinin olduğu yerdir. İstanbul, her şeye rağmen onun zayıf noktasıdır. Genç

Türkler hizbi için de ölü bir adamdan farksızdır. Hayatın iniş çıkışları içinde bir gün Boğaz'da mukadder olacak ölümünü, özgürlükçü kesim gerici kesimden daha bir sabırla beklemektedir. Gün gelip de Abdülhamit tahttan indiğinde veya öldüğünde Osmanlı Hilafetine karşı bir harekete karar verilecektir.

III

Gerçek Başkent: Mekke

Önceki bölümde Osmanlı Sultanlarının ortodoks İslam kitlesi karşısındaki konumu kabaca açıklandı ve hilafet unvanını kullanma hakkının arkasında yatan temeller gösterildi. Bu açıkladıklarım ne çok eskidir ne inancın derinliklerinde birikmiş bir durumdur ne de inananlara ait marazi bir olgudur. Her ne kadar içinde bulunduğumuz zamanda İstanbul lehine bir hareketlilik başlamışsa da bu durum tesadüfi şartların neticesidir, kalıcı ve evrensel olmaktan uzaktır. Belki durumu yeniden özetlemek daha iyi olacak.

Sünni yani ortodoks Muhammedî dünya, bir halifenin olmasını, inançlarının bir dogması, halifeyi de re'sen dini yönetimlerinin başı ve peygamberlerinin halefi olarak görüyor. Dünyevi meselelerde, her kim ki bu görevdedir teorik olarak tüm İslam'ın kralıdır; ruhani meselelerde ise onların en yüce dini otoritesidir. Ancak pratik hayatta halifenin dünyevi yargı yetkisi yüzyıllardır silah gücüyle elinde bulunan topraklarla sınırlanmış; ruhani meselelerde ise herhangi bir doğrudan otorite kullanımı söz konusu olmamıştır. Ama yine de, Müslümanlar için ihtiyaç duydukları, saygı duymak zorunda oldukları bir şeyi temsil etmektedir. Ayrıca doğru zamanda ve doğru ellerde hilafetin bir kez daha kayıtsız şartsız İslam'ın neredeyse evrensel gücü olacağından hiç şüphe yoktur. Şimdi bile, genel bir kaygı ve din için karşı konulmaz bir tehlike durumunda, inananların çıkarlarını korumasını bekleyeceği kişi yine halifedir. Gördüğümüz gibi, makul bir zühd gösterisi ve kutsal kanunlara saygı, şiddetli bir siyasal muhalefete rağmen, başka herhangi bir Müslüman hükümdarın hiçbir iyi yönetim pahasına elde edemeyeceği sempatiyi unvanın gerçek sahibi için teminat altına almak yolunda yeterli olmaktadır.

Diğer taraftan yine gösterdiğimiz gibi, sadakat, mesela şimdi olduğu gibi, Abdülhamit'e sırf Hilafet mevkiinde görevli olduğundan dolayı kısmet olmaktadır; yoksa herhangi bir ırkın yahut hanedanın temsilcisi olduğu için değil. Osmanlı ailesi, aslında, Müslümanlar için hiçbir kutsiyet taşımıyor ve Türk ırkı da İslam içinde saygı görmekten oldukça uzak. Bugünkü hilafet ailesinin eski geleneksel "haleflerle" hiçbir kan bağı yok ve hatta Türklerin kendisi bile şu an çok az saygı hissi uyandırıyorlar. Dahası, görevin esas sahibinin, bilinen bir ebeveynden değil haremin zürriyetinden olduğu için, gerçek bir Osmanlı olmadığı da düşünülüyor. Dolayısıyla Abdülhamit'in ruhani diye nitelenebilecek tek unvanı sadece resmi ismidir. Açıkçası, uyandırdığı hissiyat budur. Bir mantık yürütmeye gidersek, Müslüman sadakati şöyle okunabilir: Bir halife olmak zorunda, halife de saygı görmeyi hak ediyor; ortada Abdülhamit'ten başka halife yok, öyleyse Abdülhamit saygıyı hak ediyor.

Bunun yanında işaret edildiği üzere, Sultan'ın ruhani iddialarının şu son canlanışı eğer onun bugünkü gücünün sebebi ise, çok yakın bir gelecekte onun zayıflığı hâline de gelebilir. Hanefiliğin İstanbul kolunun on yıl önce bertaraf ettiği meydan okuma tekrar başladı ve okumuş dünya artık Osmanlı ailesinin ruhani konumunun zayıflığının farkında. Hilafetin gerçek tarihi bir önceki neslin cehaletinin birbirine karıştırdığı Türk tarihiyle yan yana yayınlanmaya ve ortaya konmaya başlandı. Bugün hiç kimse -herhangi bir açıklama ortaya koyarak- başarılı bir rakibin ilk ortaya çıkması durumunda Abdülhamit ve ailesinin meşru bir şekilde yerinden edileceğinden şüphe duymamaktadır. İstanbul'un İslam'a önderlik edişindeki tek hakkı, kılıç hakkıdır. Sadece Osmanlı İmparatorluğu devam ettiği ve başka bir halife ortaya çıkmadığı sürece Sultan dinin önderi olmaya devam edecektir, bundan bir gün bile fazla değil. Hilafet, Abdülhamit gibi Kureyş'e yabancı birisi için, silah gücüyle elde tutulmalıdır. İlk sağlam başarılarıyla ortaya çıkacak yeni iddia sahibi birisi geldiğinde ise onun bugünkü takipçileri hiç vicdan azabı duymadan onu terk edecek ve Abdülhamit'e olan bağlılıklarının temeline aynen dayanarak bu sefer diğer iddia sahibine bağlanacaklardır. Böylece Abdülhamit meşru bir şekilde tahttan indirilip ortadan kaybolacak ve tıpkı altı yüzyıl önce kendi çıkardığı zorluk karşısında hiçbir koruyucu bulamayan meşru halife gibi kendisi de bu sıkıntılı anında yanında kimseyi bulamayacaktır. Ulemanın da tasdik ettiği bunun gibi bir dolu şey sonucu geçen yıl neredeyse evrensel olan şöyle bir kanaate vardım: Abdülhamit'in alnında Osmanlı ailesinin son halifesi olmak yazılı.

Dolayısıyla, ortaya çok ilgi çekici bir soru çıkıyor: Müslüman hükümdarlar içinden kim akıbet günü gelip çattığında Osmanlı hanedanının yerine hilafet iddiasını ortaya koyup ortodoks İslam'ın genel kabulünü alabilir? Bu İngilizlerin de kesinlikle ilgilenmesi gereken ve çözümüne Müslümanların sadakati ve Hindistan'daki isyan gibi bütün o problemlerin dayandığı bir sorudur. Şu an bir İngiliz hükümeti için henüz olgunlaşmamış bir dini tartışmaya şiddetle burnunu sokmak akılsızlık olsa da, olayların tabii akışını etkileyebilecek ve bütün bunları Britanya çıkarlarının lehine bir mecraya sokacak tamamen yasal bir yol olmalıdır.

İslam içinde, doğuda, batıda veya güneyde yeterli itibara ve cesarete sahip, Abdülhamit'in siyasal çöküşü veya ölümünde kendisini halife ilan edecek birisi var mı? Bu kişinin Muhammedîlerin onayını alabilmek için davranış tarzı ne olmalı? Sermayesini nereye bağlamalı, hangi ordulara güvenmeli? Kimin bayrağını sallamalı? Her şeyden öte –ki bu daha çok bizi ilgilendiren soru– yöneticilerinin böyle bir değişimi, İslam'ın düşünsel ve yaşamsal geleceğini etkileyebilir mi ve dürüst bir Müslüman reforma yol gösterebilir mi? Doğunun her köşesinde düşünceli Müslümanların sakınarak birbirlerine yönelttikleri bu soruları değerlendirmeyi ve gücüm yettiğince cevaplamayı amaçlıyorum.

İslam'ın bir değişime çoktan hazır olduğunu söylemiştim. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında Avrupalılar ne düşünürse düşünsün, Müslümanlar açıkça onun bugünkü vaziyetini göz önüne alınca çok fazla yaşayamayacağına ikna olmuş durumdalar. Türkiye'de bile bir Avrupa İmparatorluğu olarak Osmanlı'nın siyasal yenilenmesi fikri terk edildi ve şu an kimse Boğaz'ın miadının dolmasının birkaç seneyi geçeceğini düşünmüyor. Yirmi yıl, belki de beş yıl öncesinde bile durum böyle değildi, ancak şimdi vaziyet bundan ibaret.

Eski kâhinlik ve modern batıl inançlar hep aynı noktayı, hilâlin yakında Asya'ya geri dönüşünü ve İslam'ı yozlaştıran bir ırk olan Türklerin feci sonunu işaret ediyor. Bu sonuç ile ilgili iyi bilinen ve asırlardır halkı, hatta kültürlü Müslüman zihinleri etkileyen bir öngörü, bütün bu bahsettiklerimizin gerçekleşeceği tarihi 1883 olarak ve son mücadelenin geçeceği mekânı da Kuzey Suriye'de, Asi Nehri kıyısında, Humus şehri olarak veriyor. Böylece İslam sonunda kuzeyden kurtulacak ve Türk yönetimi sona erecek. Böyle kehanetler çoğu zaman kendi kendini gerçekleştirir ve bir felaketin yaklaştığı hissi çok derinlerde kök salmıştır. Benim sorguladığım şey, Sultan'ın bir cihat ilanının sadece bin Müslümanı gönüllü olarak Avrupa'da Haç'a karşı savaşmaya sevk edip edemeyeceğidir.

Sultan ve onu destekleyen eski Türk taraftarları görünürde bastıkları yere inatla sımsıkı tutunurken, gözleri Edirne, Selanik ve Roma İmparatorluk şehirlerinden başka tarafa bakıyor. Balkanlardaki yeni bir Hıristiyan Kuvvetin ilerleyişi şekli bir muhalefetten başka bir şeyle karşılaşmayacak, hatta Avrupa desteği alamayan bir İstanbul şehri sorunsuz terk edilecek veya en fazla şeriatın bir bölgeyi terk ederken emrettiği kadar bir direniş gösterisi olacaktır.[14] Böyle bir durumda Sultan Asya'ya geçecek ve aldığım güvenilir bilgilere göre hedefi Bursa'yı değil Şam veya Bağdat'ı başkent yapmak olacaktır. Bu onun fikrince, hilafet geleneğine daha uygun olacak ve hilafet eski merkezine dönerek yeniden güç kazanacaktır. Şam, ilahiyatçılar tarafından *Bab el Kâbe* yani Kâbe'nin Kapısı olarak isimlendirilir. Orada veya Bağdat'ta yani halifelerin geleneksel şehirlerinde bir kez daha salt teokratik bir imparatorluk kurma imkânını elde edecektir.

Bu, dediklerine göre, onun düşüncesidir ve hiç şüphe yok ki böylesi, Müslümanların tercih edeceği şekilde geleceğin imparatorluğu olacaktır. Sadece ihtimal dışı olan, böyle bir devletin artık Osmanlı olarak devam edeceği veya Abdülhamit'in böyle bir yapıyı kurmaya fırsatının olacağıdır. İstanbul'un kaybı onun prestijine indirilmiş büyük ve tamir edilemez bir darbe olacaktır. Hiçbir imparatorluk bir yenilgi üzerine kurulmamıştır. Böyle bir durumda daha muhtemel senaryo şöyle olacaktır. Abdülhamit ve ailesi ortadan kaybolacak ve tamamen yeni bir hilafet silsilesi yerini alacaktır. Boğaz'ın kaybı gibi imparatorluğu sarsacak bir olay olmasa bile, saltanat çok uzun sürmeyecek. İstanbul uleması hiçbir suretle onun yanında değil; yaşanan terörle sindirilmiş "Genç Türkler" partisi onun en şiddetli düşmanıdır ve ona rahat vermeyecektir, Avrupa'dan ilk tehlike geldiğinde tekrar ayağa kalkacak ve intikamını alacaktır.

Söylenene göre bu partinin planı, gücü eline aldığında Hilafetin ruhani işlevlerini Devletin başında bulunmakla ilgili işlevlerden ayırmak, Avrupa'nın Papalığa karşı uyguladığı modern tutumu taklit etmektir. Sanırım bu, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Kahire'de fiilen gördüğümüz durumun yeniden canlandırılması çabasıdır. Türkiye özelinde düşününce böyle bir ayrımın, bir süreliğine de olsa başarılı olması makul görünüyor. Böylece İstanbul'da iki güç, birisi egemenlik süren Sarayın Başı ve diğeri dinin önderi Halife olacak ve bu görev ayrımı Mithat ve arkadaşlarının arzuladığı tarzdaki reformları kolaylaştıracaktır. Ancak dünya genelinde olay İstanbul'un liderlik iddiasından resmen

14. Şer'i kanunlara (kanon, ç.n.) göre halife İslam topraklarının hiçbir kısmını fiziksel zorlama olmadan terk edemez.

feragati olarak algılanacak ve halife yine Osmanoğullarının bir üyesi olacağından din dışı makamların sadece kuklası olan bu halifeyi İslam dünyası kabullenmeyecektir. İslam'ı Osmanlı Halifesi ile uzlaştıran yegâne şey onun siyasal gücüdür ve egemenliği olmadan hemen gözden çıkarılacaktır. Dolayısıyla her nereye bakarsak bakalım görünen o ki, bu söylediklerimize dayanarak oluşan kanaate göre Abdülhamit'ten sonra yeni bir hilafet düzeni göreceğiz.

Mesele üzerinde düşünenler içinde evrensel bir fikir olarak göründüğü üzere, İslam'ı bekleyen eli kulağındaki değişim yayılma değil odaklaşma üzerine olacaktır. Tüm taraflar dış fütuhatın artık sona erdiğini, İslam için en büyük siyasal hedefin mevcut durumun korunması ve en zorlama ihtimaller içinde de Hindistan ve Kuzey Afrika gibi kaybettiği bölgelerin Hıristiyan yönetiminden kurtarılması olacağını görüyorlar. Dolayısıyla oluşan kanaat yüksek otorite makamının taşınması durumunda, bunun İslam dünyasının bir başka ucuna değil merkeze doğru olması gerektiği yönündedir. İstanbul, tüm İslam âlemi savunması için bir araya gelse dahi, emniyette olabilmek için küffar sınırının çok yakınındadır ve kozmopolit bir şehir olmakla birçoğunca kâfir gözüyle görülmektedir. Tehlikeden biraz daha uzak ve daha fazla Muhammedî konum, günün ihtiyacına cevap vermek olacaktır. Hiç şüphe yok ki zamanı geldiğinde sahip olunabilecek bu tip avantajlı yerlerden birisi ve ilk nitelik olarak kabul edilecek olan şey İslam'ın önderliğinin üstlenilmesi olacaktır.

Abdülhamit'in Şam veya Bağdat'ı düşlediğini gördük. Ancak diğerleri hilafetin yeni yeri olarak Kahire'yi hayal ediyor ve uzak görüşlü Müslümanların çoğunluğuna göre hızla aşikâr olduğu şekliyle hâlâ idare edilmesi gereken geri çekiliş bir kez başladığında, teokrasi için en doğru varış noktası Arabistan, doğduğu yer ve vahiylerinin kaynağı olan yer olacaktır. Orası, dini egemenliğin bağımsız bir şekilde uygulanacağı şartları barındıran biricik yerdir dünyada. Arabistan'da İslam'ın hesaba katabileceği ne Hıristiyanlar ne Yahudiler ne de kâfirler vardır; ne de Batılı güçlerin aç gözlülüğünü hararetlendirecek bir zenginlik söz konusudur. Orada halife kapitülasyonlar nedeniyle Frenk elçilerin uyarılarından korkmayacak, Peygamberin halefi olarak serbestçe hareket edecek ve katıksız İslam'ın saf havasını teneffüs edecektir. Dolayısıyla, Mekke veya Medine'ye dönüş hilafetin muhtemel geleceğidir.

Arabistan'ın önemi, son yıllarda İstanbul ve başka yerlerde tanındı. Orada etki sahibi olmak Abdülhamit'in uzun süreli ve her türlü vasıta kullanarak güttüğü bir politikadır. Çok iyi biliyor ki orası olmadan kendi ruhani iddialarının güvenilir bir temeli kalmayacaktır. Fark ettiği

gibi, Arabistan hilafet meselesinin esas noktasıdır ve hilafetin gelecekteki sahibi Hicaz'da ikamet etsin veya etmesin oraya sahip olmak bile Muhammedî dünyanın onu önderleri olarak görmesine yetecektir. Dolayısıyla daha fazla ilerlemeden önce, Mekke ve hilafet arasındaki şimdi ve geçmişteki ilişkileri incelemek, Abdülhamit'in Arabistan'daki bugünkü konumunu irdelemek ilginç olacaktır. Bu noktada oldukça yeni ve değerli bilgiler verebileceğimi düşünüyorum.

Müslüman "kutsal toprakların" siyasal oluşumu dünyadaki en tuhaf şeylerden biridir. Arabistan'ın her bölgesinin olduğu gibi, Hicaz da bir şehirli ve göçebe nüfusa sahiptir ancak bu ikisi ortasında bir tarım sınıfı yoktur. Şehirliler, daha önce açıkladığım gibi, karışık kökenlerden ve "kutsal yerleri" yerkürenin her köşesinden ziyarete gelen, evlenmek ve orada ölmek için kalan hacıların soyundan bir yığındır. Göçebelerse, tam tersine, kendine has asil, saf bir ırktır ve yaşamlarındaki temel nitelikler Muhammet'in zamanında ne idiyse bugün de değişmeden kalmıştır. Savaşçı, huzursuz, Bedevi, deve sürücüsüdürler (çünkü atları yoktur) ve fitilli tüfeklerle silahlanmışlardır. Bağımsızlıklarından gurur duyan ve haklarından vazgeçmeyen kişilerdir. Mehmet Ali haricinde, bunları boyunduruk altına almaya çalışan ve başarılı olan ciddi bir girişim olmamıştır. Yarımadanın diğer Bedevilerinden farklı olarak Sünni Muhammedî ve pek de fazla dindar değildirler. Başları olarak da içlerindeki en asil kabilenin başkanını, aynı zamanda Mekke Emiri de olan Kureyş'in Büyük Şerif'ini kabul etmişlerdir.

Kureyş halen belirgin bir şekilde, Mekke civarındaki yerlerde ikamet eden, göçebe bir kabiledir. Çok kalabalık değiller ama azalmıyorlar da. Her biri kendi şeyhi tarafından yönetilen birkaç kola ayrılmış durumda. Bunlardan en üst rütbelisi, birkaç asırdır Hicaz hükümdarı aileyi de çıkaran Abadleh'dir. Bu sonuncu kol, soyunun izini oğlu Hasan yoluyla dördüncü Halife Ali İbn Ebu Talib'te ve Ali'nin eşi Fatıma yoluyla da Muhammet'in kendisinde buluyorlar. Muhtemelen dünyadaki en eski gerçek erkek nesep ve kesinlikle en kutsalı. Bu Abadleh ailesinin her üyesi Şerif unvanına sahiptir ve sadece başları Şerif'ül Kebir yani Büyük veya Yüce Şerif olarak ayırt olunur. Kureyş'in geri kalanı, Fatıma soyundan gelmediğinden bu unvanı almaz. Türban ve gombaz giyen Hicaz sakinlerinin aksine bunların hepsi hatta Emîr'in kendisi bile, Bedevi kıyafetleri olan aba ve kefiye giyerler.

Mekke'nin doğusuna ve güneyine hâlâ güçlü ve tamamen bağımsız Ateybe ve Asir kabileleri hâkimken, Medine bölgesi, Kureyş'ten büyük ve daha güçlü bir kabile olan Harb Bedevilerince işgal edilmiştir. Bunlar da Şerif'i tanımaktadır ancak sadakatlerine güvenilmez. Bu itaatsiz un-

surları kendi aralarında ve diğer vatandaşlarla barış içinde tutmak her zaman oldukça zor bir mesele olmuştur, o kadar ki imkânı olsa Şerif'in kendisi bile Bedevi ve asil kandan olmamayı dilerdi.

Şerifliğin tarihi oldukça belirsizdir. Halifeler, İslam'ın kırkıncı yıllarında (M.S. 642) başkent olarak Medine'yi tam anlamıyla terk ettiklerinde Şerif ailesini kendi adlarına vekil olarak yönetsinler diye artlarında bırakmışlardı. Emevi ve Abbasi hanedanları Şam ve Bağdat'ta devam ettikleri sürece Şerif ailesinin egemenliği Hicaz'da kabullenilmişti. Ancak 1259'da Arap hilafetinin yıkımında Şerif ailesi kendini bağımsız olarak kurmuş, yalnızca kendisini artık sadece ismen Muhammedî olan Necit ve Asir Bedevilerine karşı koruyan Mısır sultanlarının ve San'a İmamlarının geçici yardımlarını almıştı. Ancak Mısır Sultanı, unvan olarak Kutsal Mekânların koruyucusu ve "sürre"yi yani inananlar tarafından yapılmış dini yardımları gönderen ve kutsal mabetlere her yıl yapılan hac yolculuğuna muhafız sağlayan kişiydi. Kayıtbay'ın Medine Camii'ni 1476'da yeniden inşa ettirdiğini ve şehir halkına yıllık 7,500 ardeb* mısır gönderdiğini okuyoruz. Bunun yanında Pers Şahı, Babürler, Osmanlılar gibi diğer hükümdarlar da Kutsal Topraklara kendi bağışlarını göndermekteydiler. Osmanlılarla Şerif ailesinin Mekke'de ilk bağlantısı, bulabildiğim kadarıyla, 1413 yılında Padişah I. Mehmet zamanında, sürreyi yani altın kesesini sadaka olarak dağıtmak üzere göndermesiyle olmuştu. Bu ilk temas sonucu Şerif Osmanlı Padişahına Hadim'ül Harameyn yani kutsal iki mabedin hizmetkârı, unvanını vermiş ve Osmanlı Padişahı'ndan gelmeye devam eden bu hediyeler daha sonra onların halife olarak tanınmalarına giden yolu açmaya başlamıştı.

Şeriflerin, hilafetin de varisi olan kutsal bir aileden gelmekle birlikte bir yabancıyı bu unvanın meşru varisi olarak tanımaları ilk bakışta çok tuhaf görünecektir. Ancak on altıncı yüzyılda Mekke Hükümetinin siyasal manada güçsüzlüğü tamamen yeterli bir sebep olarak hesaba katılmak zorundadır. Büyük Şerif, bir taraftan uyuşamadığı Ummanlıların diğer taraftan inançsız Necit kabilelerinin tehditleri karşısında savunmasız bulunan hudutlarıyla bağımsız bir egemen olarak tek başına ayakta duramazdı. Kendi kaynaklarıyla, Hicazlıların bütün refahının bağlı olduğu hac yolunu yağmadan koruyamayacak durumdaydı. Dolayısıyla Mekkeliler için bir çeşit koruyucu bulmak bir gereklilikti; Kansu şehit düşünce onlar da Sultan Selim'i kabul ettiler.

* Orta Doğu'da ve özellikle de Mısır'da kullanılan bir kuru ölçek birimi. Muhtemelen Eski Persçe kökenli bir kelime olan "ardeb" Mısır'da resmi olarak hububat, tahıl ve kuru/yaş meyve ölçümünde kullanılan bir hacim ölçüsüydü. Yaklaşık olarak 5.619 Amerikan kilesi veya 198 litre etmektedir. (ç.n.)

Sonrasında Osmanlı Sultanları Kutsal Mekânların koruyucusu haline geldi. Mekke ve Medine'ye herhangi bir silahlı güç yollamadan halife olarak kabul edildiler. Silahları, aslında, Şerif'e yolladıkları altın ve gümüş paralardı. Sultan Selim halife olarak tanınır tanınmaz Mekke'ye yıllık ilaveten bir 5,000 ardeb daha ödenmesini emretmiş ve hem o hem de halefleri mabetlerin bakım ve onarım işleri gibi kamu işlerini kendi keselerinden karşılamışlardı. Akabinde, daha önce Mısır denetimindeki Cidde limanı, Osmanlı birliğince teslim alınmış ancak Hicaz içleri hiçbir zaman zapt edilmemiş ve hiç vergi toplanmamıştı. Sadece yılda bir kez Suriyeli hacı adaylarını geçiren ve sürreye eşlik eden Osmanlı ordusu Medine duvarları dışında belirirdi. Geçen yüzyılda Mekke'deki işlerin durumunu Niebuhr* açık bir şekilde anlatmıştır. Şerifler, hakikatte bağımsız iktidardılar, ancak "Büyük Senyör'lerinin gururunu okşamak" için ona hükümdar diye hitap ediyorlardı. Diğer taraftan Senyör ise yeri geldiğinde egemen şerifin yerine aynı aileden başka birini atamak hakkını kullanmaktaydı. Sonuç olarak Türklerin Hicaz'da hiçbir şekilde yönetim teşebbüsü bulunmadı.

Mehmet Ali'nin Hicaz'ı 1812'deki işgali ilk defa yabancı güçleri ülkeye getirmişti. Mekkelilerin yazlık yerleşkesi olan Taif'e yerleşmiş, Büyük Şerif Galib'i indirip onun yerine Şerif ailesinin bir başka üyesini atamış ve Sultan'ın ülkedeki tek hâkim olduğunu ilan etmişti. Hepsi de Mehmet Ali'nin kurtarmaya söz verdiği Vahabi dehşeti yüzünden Mekkelilerin rıza gösterdiği hareketlerdi. Dolayısıyla Türk ve Mısır hükümetleri, içinde bulunduğumuz yüzyıl boyunca Hicaz'da bazı egemenlik yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir.

Bugün Sultan Abdülhamit'in ülkedeki konumu budur. Birlikleri iki liman kenti Cidde ve Yenbu'yu ve iç kısımda da Medine ve Taif şehirlerini işgal etmiş bulunmaktadır. Mekke'ninki hariç, şerifler tarafından hükümdar olarak kabul edilmekte ve Büyük Şerifliğin kendisi de dâhil olmak üzere devletin öncelikli memuriyetlerine atamalar yapmaktadır. Sultan, mevsim durumuna göre Taif ve Cidde'de ikamet eden bir Paşa ile temsil edilirdi ancak bu kişinin Şerif'in müsaadesi olmadan Mekke'ye girme veya askerî birlik gönderme hakkı yoktu. Türklerin geçen kış Hicaz'daki toplam garnizonu 8,000 ile 10,000 arasıydı ve bunlardan 4,000'i düzenli (Nizamlar) ve etkili kuvvetti. Ben Cidde'deyken, Medine'deki 2,000 kişilik düzenli garnizon uzun zamandır maaş ve tayın alamıyordu ve söylenene göre halkın yardımlarıyla geçimini sürdürebiliyordu. Diğer taraftan, Hicazlı Bedeviler, şerif dışında başka bir egemen güç tanı-

* Bartold Georg Niebuhr (27 Ağustos 1776-2 Ocak 1831). Meşhur Alman tarihçi, Romantik dönemin ve Alman milli ruhunun öncü isimlerinden birisidir. (ç.n.)

mıyordu ve Sultan kentlerin dışında Şerif'in aracılığı olmaksızın düzeni sağlayamıyordu. Sultan iç bölgelerde herhangi bir vergi veya gümrük resmi toplamıyordu, Hicaz'daki tek geliri 40,000 lira kadar tutan Cidde ve Yenbu'dan gelen gümrük vergilerinden ibaretti.

Buna karşın o da her yıl hac zamanı hâkimiyeti altındaki bölgelerdeki Vakıflardan yani dindar insanların yerleştiği topraklardan toplanan parayı Şerif ailesine göndermekle mükellefti. Bu gelirler, söylendiğine göre, yaklaşık yarım milyon sterlin etmekte ve Hicaz'ın ileri gelenleri arasında dağıtılmaktaydı. Vakıf gelirlerinin aktarılması işi, ki burada Sultan bir nevi Şerif'in acentesi gibidir, gerçekte Hicaz'ı İstanbul'la birleştiren hakiki bağdır. Bu gelirlerin dağıtımı Sultan'ın himayesini ve bu sayede ülkeye güç verir. Ancak bu bağ, menfaatlerden birisidir sadece. Mukaddes ecdadından gurur duyan Şerif, Türk halifelere barbar ve madrabaz gözüyle bakmakta; Sultan ise Hicaz'ı gelirleri üzerinde ağır bir masraf olarak görmekteydi. Her iki taraf da, himaye eden ve edilen, birbirlerinden nefret etmekte ve birbirlerini hor görmekte; çok uzun zaman önce çözülebilecek birliklerini karşılıklı rıza doğrultusunda bir gereklilik olarak korumaktadırlar. Şerif Sultan'a bağımlıdır çünkü bir koruyucuya ve onun Vakıflarına ihtiyaç duyar. Sultan Şerif'e bağımlıdır çünkü Hicaz tarafından koruyucu olarak tanınmak halifelik için başlıca unvandır. Aslında, Mekke bir halifeden daha fazla bir gereksinimdir İslam için ve orada kim egemense doğal olarak Müslüman dünyaya egemendir.

Arabistan'da Hicaz dışında Sultan güçle ne tutabildiyse o kadarını tutabilmiştir. Necit Emiri İbn Raşid'in artan gücünden bahsetmiştim; o zamandan beri, iki yıl önce, orada etkisini hissedilir şekilde yaydı ve kabul ettirdi. Şimdilerde Kuzey Arabistan'ın birkaç ay önce Mekke'yi tehdit eden Ateybeler de dâhil olmak üzere önemli kabileleri ile ittifakını geliştirmektedir ve ismi Hicaz'da çoktan Sultan'ınki kadar güçlü konumdadır. Ben Cidde'deyken, tıpkı Persiya'dan gelen hac kafilesine yaptığı gibi Şam'dan gelen kafileye de askerî birlikleriyle koruma teklif etmişti. Aldığım çok taze bilgiye göre de en büyük rakibi İbn Suudlarla olan mücadelesini de sonunda başarılı bir neticeye getirmiş bulunuyor. Mekke'nin bir diğer komşusu olan Yemen'de 20,000 Türk askeri Sultan'ın sahiplendiği birkaç kenti bekliyor. Deniz kıyısında bulunmanın verdiği avantaj olmasa bunlar da orada uzun süreliğine tutunmayı ummayacaktı. Her gün oradan bir isyan haberi bekliyorum ve İstanbul'un zayıflığına dair ilk işarette kesinlikle Arabistan'ın o kısmının bağımsızlığı için savaşa katılacağım.

Dolayısıyla, Osmanlı gücü için öngördüğüm –toprak kaybı veya birkaç on yıl içindeki muhtemel körelme nedeniyle imparatorluğun

kuvvetten düşmesi yoluyla– böylesi bir dağılma durumunda Müslüman hükümdarlar arasında Kutsal Mekânların koruyucusu ve bu yolla halife unvanının mirasçısı olma mücadelesini görmeyi bekleyebiliriz. Sultan, Ermenistan ve Kürdistan'ı elde tutsa bile (ki bu hayli olasılık dışı) Küçük Asya'ya kadar çekilecektir. Böylece Arap fütuhatını elde tutacak ve Mekke'deki himayesini satın alacak lüksü mali açıdan kaldırabilecek gücü kendinde bulamayacaktır. Kızıldeniz'i sindiremeyecek ve hac güzergâhının emniyetini sağlayamayacak durumda olacaktır. Necit Emiri kesinlikle Medine'deki Türk askerî varlığını hoş görmeyecek, Mekke Şerifi Necitlilerle ve Yemen İmamlarıyla yeni bir anlaşmaya varmış olacaktır. Tabii ki o vakte kadar bir yerlerden yeni bir koruyucu bulmuş olmaları da gerekiyor. Her şeyden önemlisi yarım milyonluk Vakıf gelirinden yoksun Mekke'ye eli boş varan Türk Hac Emiri, efendisini alay ve hor görmenin doruk noktasına getirecektir. Sonrasında Hicaz kesinlikle Hami el-Harameyn ve Emir'ül Müminin unvanlarıyla şereflendireceği yeni bir otorite arayacak ve eğer böyle birisi gelmezse de kendi hilafetini ilan edecektir. Öyleyse, İslam toprakları üzerinde İnananların Hükümdarı olmaya ehil kimler var, bir göz atalım.

Tabii ki, Berberi Devletlerde bugün tanık olduğumuz huzursuzluğun dışında Kuzey Afrika'da İslam'ın büyük ancak dağılmış kuvvetlerini bir araya toplayacak kabiliyeti gösterebilen, gerçek güç sahibi ve dini alametler taşıyan bir liderin ortaya çıkması ve bu kişinin yeni Fransız siyasetine karşı belirgin başarılar elde ettikten sonra Trablus veya Tunus'ta egemenliğini ilan etmesi Avrupalılar için her türlü ihtimalden uzak görünüyor. Abdülkadir* gibi bir aziz, bir hatip ve bir asker, küçük amaçlara ve yerel güçlere karşı ilgisiz ve Allah vergisi bir askerî dehaya sahip, gerçek takva ehli ve belagatli bir adam ortaya çıksa inanıyorum ki bugün en azından kısmi başarılar elde edebilirdi.

Fransız ordusu Abdülkadir zamanındakinden disiplin ve güven açısından daha zayıf durumda ve bugün savunması daha zor sınırlara sahip; öte yandan Fransız hükümeti daha az kararlı ve Araplar Avrupa'da ve başka yerlerde daha fazla sempati topluyorlar. İşlerin tam olarak öyle olduğunu söylemesem de oldukça makul gözüküyor ve Afrika bazı Müslüman hükümdarlar için nihayetinde onlara Mekke'ye giden yolda önderlik edecek muhtemel yeni egemenlik unsurlarını içerisinde taşıyor. Şüphesiz bir Hıristiyan güce karşı elde edilmiş başarının itibarı, Sudan'ın muazzam nüfusunun desteği ve Malikilerin şiddetli savaş tut-

* Tam adı Abdülkadir İbn Muhyiddin İbn Mustafa El Hasani El Cezayiri (6 Eylül 1808 - 26 Mayıs 1883) olan Abdülkadir Cezayiri, Cezayir halkının Fransız sömürgecilere karşı mücadelesini başlatarak bugünkü Cezayir Devleti'nin de temellerini atmıştır. (ç.n.)

kuları sayesinde, bir Abdülkadir veya Abdülvahab İslam'ın sempatisini kazanacak ve onun en yüce asaletine talip olacaktır. Ancak büyük varsayımlar, biz bugün Afrika'da gelecekteki muhtemel halife adayı olarak ün sahibi kişilere bakmadan varsayım olarak kalmalı.

Arapların bugünkü liderleri yalnızca yerel birer kahramandırlar ve henüz hiçbir şey kazanmadıkları için de saygı duyulmaya layık değiller. Aslında Trablus'ta, Şeyh Senusi ismiyle bilinen ve kısa bir zamanda "Mehdi" veya Şii Müslümanların yanı sıra Sünnilerin de büyük bir kesiminin de beklediği rehber olarak gelmeyi vadeden büyük iddiaları ve çok geniş dini taraftarları olan bir aziz var. Gelecek yıl kırk yaşına basacak (bir peygamber için meşru yaş) ve o zaman yola çıkmış herhangi bir genel hareketin içinde belirgin bir rol alacağı umulacaktır. Ancak henüz hakkında isminden ve mukaddes birisi olması gerçeğinden başka bir şey bilmiyoruz, aynen Vahabiler gibi. Dahası, haydi her şeyin başarıyla sonuçlandığını farzetsek bile Berberi Devleti ile Mekke arasında daha Mısır ve Süveyş Kanalı var. Dolayısıyla bence buharlı gemilerin, elektrik kablolarının ve Avrupa ittifaklarının var olduğu bugünkü koşullarda Kuzeybatı Afrika'yı hilafetin geleceğindeki muhtemel hesapların dışında düşünürsek pek de yanılmış olmayız. Zaten Fas Sultanı'nın hali hazırdaki Berberi dini hareketinde henüz belirgin bir rol almamış olması gayet manidar.

Hindistan'ın Müslüman hükümdarları da benzer konumdadır. Akılsız İngiliz politikalarına karşı direnebilselerdi, kendilerini İslam'ın gözünde öncü bir konuma getirme şansları olabilir ve bir kez daha Delhi veya Haydarabad'da bir Muhammedî imparatorluk ortaya çıkabilir, Hindistan kesinlikle *par excellence* Dar'ül İslam hâline gelebilirdi. Böylece uzak ara en zengin ve en fazla nüfusa sahip Muhammedî devlet olacak, Mekke'ye göndereceği başka bir sürre ile açık arttırmada fiyatı yükseltebilecekti.

Hindistan'daki Vakıf mülkiyeti bugün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ile aynı değerde kabul ediliyor ve dolayısıyla bu mülkiyet şimdiki gibi özel bağış olmak yerine Hükümet patronajı olarak kullanılabilir. Eğer hilafeti satın almak için yalnızca para yetseydi, Hindistan'daki İngiliz varlığına karşı ayaklanan başarılı bir lider İslam'a şartlarını dayatabilirdi. Ancak bir defa daha başa çıkılamaz engeller yani mesafe ve deniz araya giriyor. Müslüman Hindistan İslam'ın gerek duyduğu haliyle Mekke'yi koruyamaz ve kendi toprakları dışında silahlı bir egemenlik iddiasında bulunamaz. Dolayısıyla "başarı" burada da, tıpkı Berberilerin durumundaki gibi, koca bir varsayım olarak karşımıza çıkıyor.

Ne Hindistan ne de Batı Afrika, gayet açık bir şekilde ihtiyacımız olan Osmanlı ailesi için umduğumuz o ikameyi sağlayamaz. Hilafet silsilesini ele alabilecek daha belirgin ve kimilerince daha uygun bir aday için Mısır Genel Valilerinin ailesine bir göz atabiliriz. Muhammed Tevfik, eğer dedesi gibi bir dahi yahut dürüst bir adamsa, kartlarını başarılı bir şekilde oynayabilir ve birkaç yıla kalmadan Mekke'de Sultana ciddi bir rakip olabilir. Hilafetle olan geleneksel bağlarından bahsetmeye zaten gerek yok, Mısır bugün Mehmet Ali'nin hatırası olarak, Hicazlılara onların iyiliği için İslam Devletini koruduklarını hatırlatmaktadır.

Mehmet Ali ve halefi İbrahim Paşa, eğer Mekke'de tam olarak popüler değilse de en azından saygı duyulan isimlerdir ve özellikle İbrahim Paşa 1818'de Vahabi İmparatorluğunu ortadan kaldırarak Sünnilerin minnettarlığına malik olmuştur. Mehmet Ali'nin ihtiraslarından bahsetmiştim şimdi benzer ihtiraslar son hidiv olan İsmail için de geçerli. Mali gücünün çokluğu ile İstanbul'daki öngörülemeyen harcamaları göz önüne alarak Şeriflere yüklü miktarda para yardımı yapmaktadır. Fakat ne yazık ki, Avrupa desteğini güvenceye alacağını düşünmesi, Süveyş Kanalı'nın açılması tasarılarının kesinlikle mahvı oldu.

1871'de Saray, Hilafetle ilgili iddialarına yönelik bu bölgeden gelebilecek tehlikeyi sezmiş ve Cidde ve Yenbu'daki garnizonlarını takviye edip, Taif'e ilerleyerek ve Yemen'e büyük bir ordu göndererek Kızıldeniz'i işgal etmişti. Tek başına bu bile sadece Kanal vasıtasıyla mümkün olmuş ve "kendi kazdığı kuyuya düşen" İsmail için sonuç hüsran olmuştu. Dolayısıyla Muhammed Tevfik'in de, bu aile geleneğinden ötürü benzer hayallere kapılması hoş görülebilir. Mekke ile bağlantısı, İstanbul'dan sonra ve Mısır hidivliğinin Süveyş ve Cidde arasında gidip gelen buharlı gemi hattının ve Hidiv'in hac zamanı Mekke'ye yolladığı hac kafilesinin ardından gelir; bu kafile çoğunlukla Mağribi hacılardan oluşur ve Sultan'ınkinden oldukça kalabalıktır. Büyük Şerif ailelerinden en az birisiyle samimi ilişkiler kurmakta ve her yıl bir "mahmal"ı* da önemli bir sürreyle beraber Medine'ye yollamaktadır. Muhammed Tevfik aynı zamanda iyi bir Müslüman, dürüst bir adam olarak ünlenmeyi hak etmekte ve birçok özgürlükçü düşünür kendisine en kıymetli destekçisi gözüyle bakmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen onun Abdülhamid'in saltanatına talip olabilecek kadar büyük adam olduğu konusunda şüphelerim var.

* İçerisinde sürre alayları, hac kafileleri ve Kâbe için örtüler bulunan konvoy. Osmanlı, Mısır, Suriye ve Yemen gibi çeşitli İslam topraklarından yola çıkar ve egemenlerin Kâbe ve İslam üzerindeki rollerini pekiştirirdi. (ç.n.)

Şimdiki Valinin mali durumu, biz temelden sağlam gibi düşünsek de aslında babasının zamanındaki kadar güçlü değil; bir de hilafete talip olacak kişi için artık daha fazla hazır para gerekiyor. Savaş gücü de yine oldukça küçük ve kendisini silah gücüyle ispatlamak mecburiyetinde. Dahası, kanaatimce bu en baş edilemez zorluk gibi duruyor, Avrupa denetimi de ona köstek oluyor. İslam kendisi bir Hıristiyan güce tâbi olan bir başka halifeye itaat etmeyecek ve Osmanlı ailesini mahveden sebepler onun da mahvı olacaktır. Bir halife, eğer şartlar değişmezse, eski kanon hukuk olan şeriat haricinde kesinlikle meşru şekilde yönetemez. Sıkı âdetlerden sapma alelade bir hükümdarda veya iyi kurumsallaşmış bir halifede hoş görülse bile, yeni bir iddia ile yola çıkan yeni bir halife için daha da bir bağlayıcı olacaktır. Muhammed Tevfik'in İslam'a olan ihtiyacı nasıl Avrupa'ya olan ihtiyacı ile barıştırılabilir? Bir koltukta iki karpuzu düşürmeden taşıyabilmesi çok zor.[15]

Doğu Asya'da bir dini kahraman ortaya çıkmadıkça, ki hâlâ buna dair bir işaret yok, bir Müslüman teokrasiyi nerede kuracağımız konusundaki zorluğu aşmak için biz de yolumuza Arabistan'la ve yeni bir hanedan olarak Mekke'deki Şerif ailesiyle devam edeceğiz.

Şerif ailesi, bizzat Hz. Muhammet'in varisi olmasını sağlayan Kureyş kabilesine olan kan bağı ile İslam'ın bu yüce unvanı için diğer herhangi bir rakipten çok ama çok daha fazla avantaj sahibidir. Kureyş'in hakları ile ilgili otorite pasajları içinden şu ifade en açık ve en değerlisi gibi görünüyor: Ebu Talib'in kızı Ümmü Hani'den bir rivayete göre, "Peygamber, yedi imtiyaz ihsan ederek Kureyş'i yüceltmişti: birincisi, *Nübüvvet* (içlerinden bir peygamber çıktığı gerçeği); ikincisi, *Hilafet* (halefi olmak); üçüncüsü, *Hicabe* (Kâbe'nin muhafızlığı); dördüncüsü, Şikâyet (Hacca su sağlama hakkı); beşincisi, *Rifade* (Hac için gelenleri ağırlamak); altıncısı, *Nedve* (istişare, yönetme hakkı); yedincisi, *Livâ* (sancak sahipliği, savaş ilan etmek hakkı ile beraber). Peygamber ayrıca bir başka hadise göre, "Kureyş'ten bir tek kişi kalsa dahi, o benim halefimdir" ve Arap ırkı için de "Şayet Arap ırkı düşerse, İslam da düşer" demiştir. Tüm dünya bütün bunları biliyor ve halkın zihniyetine göre Şerif, herhangi bir sultanın veya halifenin sahip olabileceğinden daha üst bir mertebede duruyor.

Güneydoğu ve Doğu Asya'nın muazzam büyüklükteki nüfusları hacılarını İstanbul'a değil Mekke'ye gönderiyorlar, dolayısıyla onlar için en üst makam Şerif oluyor. Hicaz'daki Türk Hükümeti nispeten daha

15. Bu da yine 1881'deki olaylardan önce yazılmıştı. Bu olaylar, belki de Muhammed Tevfik'in halife olarak seçilmesini olmasa da, Kahire'nin bir kez daha hilafet merkezi olması şansını artırdı.

önemsiz bir konuma sahipken Sultan'ın Cidde'deki temsilcisi Mekke Emiri'nin bir hizmetkârından başka bir şey değildir. Peygamberlerinin soyundan gelen oydu, başkası değil; her ne kadar kültürlü kimseler halife lehine ayrımlar yapsa da hac zamanında kulak vereceği kişi Şerif olacaktır. İstanbul'da bile -ki eski bir âdettir- Sultan kutsal ailenin üyelerini karşılamak için ayağa kalkar ve Mekke'de çoğunlukla söylendiği gibi eğer Sultan şahsen hacca gelseydi Büyük Şerif onu alelade bir insan gibi karşılardı. Etraflarını çepeçevre saran dini itibar halesi Şerif ailesinin o yüce dünyevî unvanı elde etmesini Osmanlı'nın hükmü altındaki ırklara çok doğal gösteriyor onların arasında. Gerçek kabiliyetleri olan bir adam, ön gördüğümüz kriz döneminde, emin olun neredeyse evrensel bir taraftar bulacaktır.

Tabii ki Osmanlı Hükümeti bu durumların farkındadır. En kudretli olduğu zamanlarda bile her zaman Mekke'ye olan güvensizliğini ve kıskançlığını göstermiş ve Büyük Şeriflerden herhangi birisi tehlikeli olarak telakki ettikleri bir nüfuz kazanınca bir rakip ayarlayıp ayağını kaydırmaya dikkat etmişlerdi. Fiziksel gücü bunu yapmasına imkân vermiş ve Büyük Şeriflik görevini lağvedemese de, halef selef işlerine sürekli müdahil olabilmişti. Bu yüzden Hicaz'da kan davaları Türklerce her daim teşvik edildi ve onlar orada olduğu sürece de devam edecektir. Bunun en güzel örneğini son Büyük Şerif'in ölümü sırasındaki hadiselerde görebiliriz ve bu hikâye bize ayrıca şu anki Sultan'ın bu büyük ruhani rakibinden korkusunu göstermeye de hizmet edecektir. Bunu daha iyi anlatabilmek için Hicaz'ın 1808'de Vahabilerce işgal edildiği zamana dönmek gerekiyor.

O zamanlar ve geçtiğimiz yüzyılın son yarısında Şerif Ailesinin yüce asaleti onun Devi Zeyd adlı kolu tarafından taşınıyordu (*Devi* kelimesi Hicaz'da, başka yerdeki *Beni* veya *Ehli* gibi *ahali*, *aile*, *ev* manalarında kullanılır) 1750'de bunlar yerini Niebuhr'un o gün için en üstün olarak bahsettiği Baraka koluna bırakmıştır. Unvanın fiili sahibi Galib bin Mesad'dı ve Vahabilerle mücadele edecek gücü kendinde bulamadı, kendisi de bir Vahabi oldu. Sonuç olarak, Mehmet Ali 1812'de Mekke'ye girince ilk işi bu Galib'i alaşağı etmek oldu ve tekrar Vahabilikten dönmesine rağmen Şerif ailesinin başka bir üyesini onun yerine atadı.

Seçilen Şerif, bir başka rakip kol olan Devi Aun'dan, Yahya İbn Sürur'du. Böylece Aun ve Zeyd aileleri arasında bugüne kadar gelen şiddetli bir düşmanlık doğdu. Ancak, tahmin edileceği üzere, bu düşmanlık Osmanlı ve Mısır Hükümetlerinin daha sonraki atamalarıyla azalmamıştı, 1827'de tahttan indirilen Vahabi Galib'in oğlu Abdülmüttalip'i ve bir sonraki yıl Yahya İbn Aun'un oğlu Muhammet'i bir iç savaşa yol

açacak entrikalar içerisinde görüyoruz. Sonra 1848'de yeni bir entrika Abdülmüttalip ve Zeydleri tekrar eski göreve getirmiş ve 1853'te de bunlar da bir başka isyan ile indirilip tekrar bir Aun başa geçmiştir.* 1853'ten 1880'e kadar bugün hâlâ Aunlar Büyük Şerifliği ve Hicaz'daki en üst makamı ellerinde tutmaktadır. Liberal görüşlerin etkili olduğu bir zamanda güç sahibi olduklarından liberaldirler; hâlâ Mekkeliler arasındaki en insancıl ve ileri kısmı temsil ederler. Çölde yani herkesin özgür olduğu yerde en popüler hiziptirler ve kendilerinin heterodoks olmadıklarından şüphe duyulmasa da Şerif olarak her yıl Hac zamanı temas kurdukları Şia ve diğer sapkınlara karşı hep hoşgörü göstermişlerdir. Hatta Cidde'deki Avrupalı unsurlarla da dostça ilişkiler geliştirmiş ve iktidarları boyunca Hindistan ve Mekke arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde yürümüştür.

Abdullah İbn Aun [Abdullah Kamil Paşa, ç.n.], 1858'de babası Muhammet'in yerine geçen ve on dokuz yıl hüküm süren bu hatırı sayılır yeteneklere sahip adam Hicaz'ı Avrupa ticaretine açmak da dâhil olmak üzere oldukça gelişmiş fikirleriyle itibar görmüştü. Kardeşi ve kendinden sonraki Büyük Şerif [Hüseyin bin Muhammet, ç.n.] de ondan az özgürlükçü bir zihniyete sahip değildi. Her ne kadar Abdullah kadar yetenekli olmasa da fazlasıyla insancıl ve erdemli birisidir. Şurası da kesindir ki aileden düşmanları olan Zeydler haricindeki bütün Hicazlılarca oldukça sevilmektedir. Korkunç Rus savaşını takip eden yıldaki durum buydu. İstanbul çözülmeye yakın gibi göründüğünde Araplar açık açık Hüseyin İbn Aun'u [Hüseyin bin Muhammet, ç.n.] Sultanın yerine halife yapmayı konuşmaya başlamışlardı bile. Hüseyin'in de arkadaşlarının bu fikrine sıcak bakıp bakmadığı konusunu açıklığa kavuşturamadım. Çünkü Hüseyin fazlasıyla barışçıl birisiydi ve hilafet ona şimdi elinde olan güçten daha fazla bir konum kazandırmayacaktı. Ancak Hüseyin'in popülaritesi İstanbul'u gücendirmişti, dahası Abdülhamid

* Elimizdeki verilere göre Blunt'ın burada verdiği bilgiler hatalıdır. Öncelikle Vahabiler Hicaz'a saldırdıklarında Şerif olan Galib (Efendi) Vahabi olmamış veya şehri teslim etmemiş, aksine Vahabilerle savaşarak yenilmiş ve Cidde'ye çekilmişti. Galib Efendi'nin yerine Yahya İbn Sürur geçmiş ancak Mehmet Ali Paşa Mekke'yi tekrar fethedince ilk icraat olarak bu Şerif'i yani Yahya'yı indirip İstanbul'a göndermiş ve yerine Sultan II. Mahmud'un da onayı ile takrar Galib Efendi'yi Hicaz Valisi veya Mekke Emiri veya Büyük Şerif olarak atamıştı. Galib Efendi ölünce yerine oğlu Abdülmüttalip geçmiş ve aynı yıl 1827'de bir entrika ile indirilerek yerine Muhammet bin Abdülmuin geçmişti. 1851'de tekrar Emir olan Abdülmüttalip 1856'de yerini tekrardan Muhammet İbn Abdülmuin'e bırakmış ve Mekke Emirliği Blunt'ın da verdiği tarih olan 1880 yılına kadar Devi Aun'da kalmıştır. Ancak 1880'de üçüncü ve son kez Mekke Emiri olan Abdülmüttalip bin Galib'in iki yıllık görevi Zeyd ailesinin de bu unvanı son kez taşımasını sağlamıştır. Dolayısıyla Mekke Emirliği yaptıkları tarihleri sıralarsak: Galib Efendi (1788-1803, 1813-1827); Yahya İbn Sürur (1803-1813); Abdülmüttalip bin Galib (1827-1827,1851-1856,1880-1882); Muhammet bin Abdülmuin (1827-1851,1856-1858) yılları arasında bu görevi sürdürmüşlerdir. (ç.n.)

onu alaşağı etmeye cüret edemedi. Majestelerinin Hindistanlı tebaasının hac zamanındaki çıkarları konusunda İngiltere ile olan anlaşmazlığı hem o hem de ailesi Britanya Hükümeti ile dostane bir şekilde çözmekte ısrar edince Hüseyin de gerici hizbin gözünde sevimsiz hâle gelmişti. Bu sebepten dolayı ölümü yeni bir politika gütme yolunda bir başka aracıya yer açmak iyi bir çözüm olacaktı.

1880 yılı 14 Martında, Cidde görkemli bir törene ev sahipliği yaptı. Hac sona ermiş ve Mekke'den denize açılan bu liman, Peygamber'in soyundan gelen ve Hz. Ali'nin Kutsal Ailesinin temsilcisi olan Büyük Şerif'in ayrılan son kafileye şükranlarını iletmeye gelmesini bekleyen hacılarla hıncahınç doluydu. Mekke'den gece yola çıkan Hüseyin ve maiyeti şafakta şehir surları dışında göründü ve sabah vakti Necitli beyaz bir kısrağa binerek Kureyş Araplarından ve Sultanın şeref kıtasından oluşan bir eskortun peşi sıra şehre girdi. Cidde sokakları dar ve dolambaçlıydı ve şehir kapısından vekili Ömer bin Nasif'in konaklamaya alıştığı evine uzanan yol ise ayaklarını ve cübbesinin kenarını öpmek saadetine erişmek için mücadele eden dindar halk ile doluydu. Eve neredeyse varmıştı ki kalabalık içinden yaşlı bir dilenci yolunu kesip yüksek sesle Allah rızası için bir sadaka istedi. Bu reddedilmemesi gereken bir istekti ve Şerif yanındakilere böylesi durumlar için taşıdıkları çantadan istenenin verilmesini emretmek için döndüğünde yaşlı adam ayağa kalkarak elindeki tırtıklı bir bıçağı (bana böyle tarif ettiler) karnına sapladı. İlk anda, orada bu olayı görenler bile ne olup bittiğini anlayamadılar, çünkü Hüseyin atından düşmemiş ve hiç konuşmadan eve doğru atını sürmüştü. Orada hemen atından alınıp bir odaya taşınmış, ancak birkaç saat içinde son nefesini vermişti.

Yakınındakiler hemen yaşlı adamı dövmeye başlamışlardı ki muhafızlardan bir kısmı onu alıp nizamiyeye götürdüler. Ne olup bittiği öğrenilince Cidde'de müthiş bir ağıt koptu, genci yaşlısı, kadını çocuğu, yerlisi yabancısı herkes hep birlikte ağladı. Birisinden duyduğuma göre, manzara, tarifin ötesindeydi ve kadınlar bütün geceyi feryat figan ederek geçirmişlerdi. Hüseyin sevilen biriydi ve insanlığından ötürü kalplerde yer etmişti.

Suikastçinin nereye nakledileceği ile ilgili resmi bir meclis Mekke'de toplansa da olayla ilgili tatmin edici bir hukuki araştırmanın yapıldığı söylenemez. Suikastçi olaydan sonraki dördüncü gün kamuya açık bir şekilde idam edilmiştir. Kim ve neci olduğunu belirleyebilmek oldukça güç. Olayla ilgili Türk bildirisi onu Pers fanatik olarak nitelemiş, ancak hiç kimse tanıdığına dair itirafta bulunmamış; sadece gözaltındayken onu görüp konuşanlar Afgan ve Sünni olduğunu belirtmişlerdi. Hak-

kında herkesin yarım yamalak bilgi sahibi olduğu birisi, ancak genel intiba Türkiye'den geldiği ve bir derviş olduğu yolunda. Hac için gelmemiş ancak ilk defa on gün önce Mekke'de yine dilenci olarak fark edilmişti. Şerif'ten sadaka dilenmiş ve o ana kadar Hüseyin'in yolunda birçok kez dikkat çekmişti. Hiç kimse Cidde'deki Türk Yöneticinin cinayetten haberdar olduğunu ileri sürmedi. Bu yönetici Hüseyin'le iyi şahsi ilişkiler içerisindeydi ve bütün noktalarda asıl fail İstanbul'daki hizip ve Sultan'ın kendisiydi. Abdülhamid'in dervişleri casus ve özel ajan olarak görevlendirdiği herkesçe bilinirdi ve doğrulanmış bazı bilgilere göre de yaşlı adam görevini bizzat Halife'den almıştı. Bu noktada belirli bir kanaate varmak istemiyorum, fakat tek düşündüğüm bunu ispatla yükümlü olanların reddetmek için sarf edecekleri yalanlardır.

Tehlikeli bir rakibin veya çok güçlü bir kabile reisinin suikasti oldum olası Osmanlı egemenlerinin çarelerindendi, bu yüzden kamuoyunun nazarında hoşgörü bulmaları şimdi çok zor. Dervişlerin Şeyhi fanatik taraftarlarıyla çok güçlüydü ve kendisi Sultan'ın hizmetkarıdır; onun bir tek sözü böyle yirmi adanmış adamın hizmetini garanti eder. Bir ayrıntı kesinlikle İstanbul'u işaret ediyor. Hüseyin'in uzun bir süredir İstanbul'da ikamet eden halefinin, Hüseyin gibi genç bir adamın ölümünden iki ay önce Cidde'deki görevlisine emir gönderip Büyük Şerif olarak geri dönüşü için hazırlıklar yapmasını istemesi ve dahası eşyalarının çoğunu göndermesi Cidde'de bilinmektedir.

Suikastçinin son sözleri de tuhaf. İşini yapmış olmaktan dolayı gayet mutlu bir şekilde ne yemiş ne içmiş, sadece öbür dünya için hazırlık yapmıştı. İdam edilmeden önce bir hikâye anlatmıştı. "Günün birinde bir fil, büyük ve asil bir hayvan vardı. Tanrı ona, küçücük bir şey, bir sivrisinek gönderdi. Sivrisinek onu hortumundan soktu ve fil öldü. Allah Kerim: Tanrı merhametlidir."

Hüseyin'in halefi, kendisi için yer açılan ve olacakları önceden bilen adam, yaşlı ve iki kez tahtından indirilen Abdülmüttalip'ten başkası değildi. Vahabi Galib'in yani Devi Zeyd'in şiddetli fanatiğinin oğlu.

Bu *coup de Jarnac*'ın* Hicaz'ın siyasal durumu üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde anlatmak için fazla yerim yok. Şu anda gerici hizip Mekke'de gücü elinde bulunduruyor, aynen İstanbul'da olduğu gibi. Abdülmüttalip Türk süngüleriyle destekleniyor ve Aun ailesi ile liberaller ise Mekke'de türlü işkencelerle eziyet çekiyor. Bu arada önceleri İngil-

* Rönesans döneminin en ünlü, en çok anılan ve en fazla bilinen düellolarından birisi, 1547 yılı Fransası'nda Jarnac ve La Châtaigneraie arasında olmuştu. Bu karşılaşma ile yeni bir deyiş halk sözlüğüne ve eskrim terminolojisine yerleşmişti: *Coup de Jarnac*. Rakibinin savunmasız dizinin arkasına sakatlayıcı bir darbe vurmak manasına gelen terim, daha çok hileli bir saldırı için kullanılagelmiştir. (ç.n.)

tere ile dost olan Şerif yönetimi de Hindistan'daki huzursuzluk üzerine odaklanıyor. Şehrin dışındaysa var olan tek şey karışıklık. Hicaz'da Sultan'la beraber bulunan ruhani gücün gün geldiğinde kendi doğal halefini belirleme avantajına sahip olduğunu göstermek için şimdilik bu kadarı yeterli. Eğer Osmanlı İmparatorluğu çöktüğünde İslam'ın siyasal ufkunda yeni birisi belirmezse, Muhammedî kitleler en üst liderleri ve ihtiyaç duydukları halifeleri için Mekke'deki Şerif ailesine gözlerini çevireceklerdir.

Ruhani gücün makamını İstanbul'dan Mekke'ye taşımak kolay ve doğal bir şey olacak, bilginlerin bütün geleneklerine uygun düşecek, halkın var olan düşüncelerini de öyle çok rahatsız etmeyecektir. İstanbul'un söndüğü yerde Mekke veya Medine, biraz da zaruret icabı Ehli'l Akd'ın yasal evi olacak ve böylece ruhani gücün merkezi olarak kabul görecektir. Konu üzerinde konuştuğum herkes bu çözümün, Türk okulları hariç bütün okullardan ulema tarafından kabul göreceği hususunda hemfikirdi. Aslında, "Hilafet merkezi Mekke", muhakeme fırsatı bulabildiğim kadarıyla bugün Müslümanların öyle gelecekte de kolay kolay güç kaybetmeyecek haykırışıdır. Tıpkı "Başkent Roma" haykırışı gibi muhataplarının her birinin üzerinde derin etkiler bırakan bir nida. Bir de buna "Halife Kureyş'ten"i eklediğimizde, fikir Araplar için en azından karşı konulamaz olacaktır. Aslında dönüp de tarihe baktığımızda daha başka nasıl olabilirdi ki?

Benim açımdan, her ne kadar olayların gidişatını belirlediğim iddiasında olmasam da, Mekke'ye dönüş düşüncesi şöyle bir göz attığımız ihtimaller içinde en mümkünü ve İslam'ın manevi yaşamının yenilenmesi için en umut verenidir. Siyasal anlamda Mekke'deki halife elbette Boğaz'dakinden daha az önemli olacak, ancak dini anlamda çok daha sağlam temele sahip olacaktır. Her yıl dünyanın her köşesinden hacılar gelip onu ziyaret edecek ve burası sadece yerel bir düşünce ekolünü temsil etmek yerine her mezhep, her düşünce ve her millet için gerçek bir başkent olacaktır.

İslam dünyası içindeki Arap unsuru böyle bir düşünceyi destekleyecektir ve unutulmamalıdır ki Arabistan Fas'tan Buşehr'e* ve belki Hindistan ve Malaylara –yani aslında, günden güne önemsizleşen Türkler hariç, her unsura– dek uzanan bir coğrafyadır. Hatta duyduklarıma göre, Mekke'deki Kureyşli bir halife, Hizipçileri (Schismatik), İbadileri ve Şia'yı ortodoksiyle uzlaştırabilecektir ve bu durumun Vahabiler'in dörtte üçlük liberal kesimini bile etkileyeceğine inanıyorum. Özellikle

* İran'ın güneybatısındaki sahil kenti ve Buşehr Eyaleti'nin yönetim merkezi. Bugün nükleer tesisleriyle stratejik bir öneme sahip. (ç.n.)

Şiiler açısından halife olması pek muhtemel görülmeyen Ali'nin soyundan birinin kabul göreceğini; Umman ve Yemenli Araplar için Kureyşli bir halifenin Beni Osman'dan gelen bir halifeye nazaran en azından daha az itici bulunacağını doğrulayan şeyler duydum. Son yıllarda bu hizipçiler ile eski düşmanları olan Sünniler arasında daha az şiddetli gerilimlerin olduğuna dair belirtiler var. Bir de hilafet şartlarındaki böylesi bir değişiklik bütün taraflar arasında olası bir uzlaşma da doğurabilir. Müslümanların artık eskisi gibi kendi aralarında savaşmaya takatleri kalmadı ve biliyorum ki bütün mezheplerin yeniden birleştirilmesi öncü düşünürler arasında da var olan bir düşünce. Son olarak hilafet, Arabistan'da, Türk skolâstiğinin kâbusundan ve Türk ahlâksızlığının utancından kurtulacak ve İslam'ın her şeyden fazla ihtiyaç duyduğu ahlâki bir reform için daha geniş bir ufka sahip olacaktır.

İstanbul'un yaşayacağı son ezici felaketin ardından, Mekke'de toplanacak ulema meclisinin kadim günlerin yasal geleneğine göre bir halife seçeceğini var saymak elbette ki aklı başında bir tahayyülün çok da ötesinde değildir. Bu toplantı şüphesiz, hükümdarların entrikalarına ve bilginler arasındaki uzlaşmazlıklara, fanatikliğe başvurmalara ve küfürle suçlamalara tanıklık edecektir. Para da yine her yerde olduğu gibi kendi üzerine düşen rolü oynayacak ve belki de kan dökülecektir. Ancak on beşinci yüzyıldaki Hıristiyan Kilisesinin tarihini ve Basel Konsülü'ne öncülük eden kilise meclislerini (*sinodlar*) hatırlayan birisi, böylesi entrikaların ve yozlaşmanın, dini zorlukların yasal çözümüne engel teşkil etmeyeceğini kabul edecektir. Katolik reformuna her şeyden önce Papa ile Papa karşıtlarının düşmanlığı zemin hazırlamıştı.

IV

Muhammedî Reform Süreci

Buradaki soruşturmamda en çok önem verdiğim böylesine zor bir konu üzerinde adaletli davranabildiğim hususunda hayli şüphelerim var. Yani gerçekte diğer her şeyin ona bağlı olduğu bir soru: "İslam ve onun siyasal ve ahlâki yaşamı için genel bir reform benzeri bir şeye ihtimal var mı?"

Şurası çok açık ki, bu soruya olumlu bir cevap vermediğimizde daha önce bahsettiğim değişimlerin hiçbirisi İslam'ın nihai kaderi üzerinde etkili olamayacaktır. Ne Osmanlı hilafeti ile olan kördüğümün çözülmesi, ne İslam başkentinin başka bir yere taşınması, ne de mümkün olursa Afrika ve Hindistan'daki ordularının zaferi. Bunlar kendi başlarına sadece çöküşü erteleyebilirler. Hatta mahvına bile neden olabilirler. İslam eğer yalnızca kılıca dayanırsa sonunda onunla can verecektir. Kuvvetleri büyük olduğu kadar, fiziksel bir kaynaşmadan uzak, üç kıta üzerine dağılmış ve yer yer deniz ve çöllerle bölünmüş vaziyetteyken, karşılaşacağı düşman güçlü olduğu kadar akıllı da olacak ve ona rahat yüzü göstermeyecektir. Zaten "dünyadaki gelişmeler" dedikleri şey çoktan onu gemileri ve ticaretiyle ve bilhassa okumaya yeni başladığı basılı fikirleriyle sarmış durumda. Bu durum gelecekte onu öyle az etkileyecek gibi de görünmüyor. Her yıl, onu dış dünyadan yalıtılma ihtimalinden daha da uzaklara götürdüğü gibi sadece eski hasımları Frenkler ve Moskof değil, ileride hesaba katması gereken Almanlar, Çinliler ve Amerikalılar gibi yeni tanışıklıkları da beraberinde getiriyor. Eğer bu kuvvetlerin etten kemikten kollarıyla boğulmazsa, bir başka güçle yani sınırlarında kol gezen entelektüel istila ile karşılaşacaktır. Aksi takdirde siyasal olduğu kadar aynı zamanda manevi bir çöküşten başka gelecekten bir beklentisi olmayacaktır. Hukuku ölü bir belgeden, halifesi demode bir hatıradan ve aki-

deleri yalnızca kanıdan başka bir şey olmayacaktır. Dolayısıyla yaşayan ve denetleyen bir ahlâki kuvvet olarak İslam yavaş yavaş sona erecektir.

İslam'ın bozulmasına daha zaman olduğu noktasındaki kanaatimi aktarırken, inanıyorum ki hemşerilerim arasındaki yüksek otorite ile ters düşeceğiz. Kamuya yetkin açıklamalar yapanlar arasında İslam'ın bünye itibariyle değişime ve bunun sonucunda da yenilikçi hayata, hatta düşman unsurlar karşısında sürdürülebilir bir hayata tâbi olmadığı fikrinin geçerli olduğunu biliyorum. Şeriat öğrencileri Kur'ani kanunları, beceriksizce, ölü bir adamın eliyle yani katı, soğuk ve yalnızca kesilerek gevşeyecek bir elle karşılaştırmadılar. İddia edildiğine göre Muhammedî düşüncenin ilk kuralı, değişimin kabul edilemez olduğu ve Orta Çağ skolâstiğinin dar yolunun sağ ve sol her iki yanında da dini pratiğin gelişmesinin engellendiği yönündedir. Bunu kanıtlamak için, bu ve benzeri pek çok Muhammedî görüşün aktarılabileceğini ve her ilahiyat ekolünden ulemanın çok azının bu gerçeğin aleyhinde açıkça girişimlerde bulunduğunu biliyorum. Tabii ki son elli yıl içerisinde Türkiye'de her sultanın Avrupa'nın isteklerine karşı geliştirdiği çeşitli hukuki yenilikler için dini bir uzlaşı elde etmek uğruna tekrarladığı başarısız girişimlerini ve kaderin bazen değişimden yana olanları geride bıraktığını unutmadım. Ortodokslar tarafından yazılan ve konuşulan tüm kurallara göre İslam'ın hareket edemeyecek olduğunu biliyor ve buna rağmen birazcık güvenle Galileo gibi "E pur si muove"* diye karşılık vermek istiyorum.

Gerçek şu ki, İslam hareket ediyor. Son meşru Müçtehidin son meşru içtihadından bu yana Muhammedî düşünce üzerinde sayısız değişiklik gerçekleşmiş ve elli yıl hatta yirmi yıl önce ortodoks İslam için doğru olan artık daha fazla doğru addedilmemektedir. Muhammedîliği İngilizlere ilk açıklayan Urquhart**, yazmaya giriştiğinde İstanbul'daki Hanefi öğreti henüz sorgulanmaya başlanmamış ve Urquhart gayet haklı bir şekilde onun ortodoks kitlelerce benimsenen yegâne nizam olduğunu aktarmıştı. Özgürlükçü bir dini hizip henüz herhangi bir yerde yoktu ve siyasal reform adına hukuku çiğneyenler sadece hukuku çiğneyen kişilerdi, daha fazlası değil. Her iyi adam bunların düşmanıydı ve öz-

* Galileo'ya atfedilen "Yine de hareket ediyor" şeklindeki İtalyanca ifade. Mahkemesinde dünyanın güneş etrafında döndüğü fikrinden cayan Galileo'nun arkadaşlarına dönüp "yine de dönüyor" diye fısıldadığı söylenir. Her ne kadar çağdaşları ve biyografisini kaleme alan öğrencisi Vincenzio Viviani tarafından bu doğrulanmasa bugün bu ifadeler Galileo'ya yakıştırılmaktadır. (ç.n.)

** David Urquhart (1805-1877). İskoç diplomat ve yazar. Mustafa Reşid Paşa'yı ve yeniliklerini desteklemiş, Türk hamamlarını Britanya'ya tanıtmış kişidir. Osmanlılara ilgisi hem idari hem de ekonomik alanda hayli fazla olan David Urquhart Osmanlı ricalince Davut Bey olarak çağırılıyordu. Urquhart'ın dikkat çeken tespiti ise "İslam'ın Hıristiyanlıktan farklı olarak bütün çağların ihtiyacına en modern şekilde cevap verecek bir din" olmasıydı. (ç.n.)

gürlükten bahseden kişi aşırı serbestlikten bahsediyor gibi algılanırdı. O zamanlar şeriatın yasal bir şekilde yeniden biçimleneceği bile düşünülmüyordu. Bugünse, aksine, özellikle son on yıl içerisinde, dindar olan ve meşruiyet dairesi içinde hareket edenlerin büyük bir kısmı kendilerini özgürlükçü düşüncenin yanında konumlandırmakta ve İslam'a karşı azalmayan sadakat ile gelişme arzusunu bağdaştırmaya yönelik ciddi teşebbüsler görülmektedir.

Bu sayede, içinde yalnızca Avrupa'ya aşina gelen Mithat Paşa benzeri siyasal entrikaları değil, samimi, takva sahibi ve siyasal olduğu kadar ahlâki reformları da Muhammedî pratikle tanıştırabilecek kişileri barındıran gerçek bir özgürlükçü hizip oluşturulmuştu. Bu kişiler, dini pratiğin temellerini genişletmekle birlikte daha sade hale getirmeyi, inananların zihnini skolâstik ayak bağlarından kurtarmayı ve aynı zamanda Kur'an'ın uzun zamandır garip bir şekilde ihlâl edilen yüksek ahlâki kanunlarını daha da güçlendirmeyi düşünüyorlar. Bu tasarılarıyla Hıristiyanlıktaki "Reformculara" oldukça benzemektedir. İçine doğdukları şartların on beşinci yüzyılda Avrupa'nın karşılaştığı şartları andırmasıyla kişinin zihninde bazı paralellikler kurmaması ve İslam'ın da kendi Reformasyonunu geliştireceğini düşünmemesi mümkün değil.

Avrupa'daki dini reformun iki ana ismi de sefalet derecesinde yoksul ama bilgi açısından öncüydüler. Arada zaman açısından bu kadar mesafe varken XI. Louis Fransası ve III. Frederik Almanyası günlerinde Avrupa köylüsünün genel durumunu kestirmek oldukça güç. Sürekli savaşlar ve neredeyse sürekli kıtlıklar, yaşam şartlarının genel güvensizliği, yoksulların çok büyük bir kısmının kaprisli efendilerine bağımlılığı, ahlâksızlığın korkutucu derecede büyümesi ve yönetici sınıfın şehvet düşkünlüğü, yönetilenlerin adaleti elde etmekteki zayıflıkları ve her şeyden önemlisi, her gün tanık olunan siyasal haksızlıklardan onları koruması gereken dinin kölevâri uysallığı... Tüm bunlar insanların yüreklerini harekete geçirmiş, onların Kilise disiplininin aleyhinde feryat etmelerine sebep olmuş ve Reforma meyletmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan, bildiğimiz kadarıyla, matbaanın icadı insanların okumasına ve Yeni Dünya'nın keşfi de seyahat etmesine neden olmuştur. Dahası, on beşinci yüzyılda o zamanlar karşı konulmaz bir güç olan Osmanlı Türkleri, Avrupa'yı istila etmekteydi ve dış dünya ile temasın yeni bir unsuru ve yeni bir korku yaratılmış durumdaydı. Hıristiyanlık, o zaman, kesinlikle siyasal bir yok oluş tehlikesi ile karşı karşıyaydı ya da kendisini bu durumda sanıyordu. Orta Avrupa'daki dini bütün kimselerin korkuları ise yaklaşmakta olan kötülüğün yalın bilinci ile telaşlanmakta ve bu düşünce ile Osmanlı'yı Tanrı'nın bir başka cezası gibi görmekteydiler.

Bu paralelliği daha fazla uzatmayacağım ancak sadece yukarıdaki nedenlerin, İslam devletlerindeki Müslümanlar arasında mevcut olan durumla ciddi benzerlikler taşıdığını ve hemen hemen aynı yönde ilerlediğini söylemek istiyorum. Müslüman köylüler, özellikle Osmanlı İmparatorluğu içindekiler, berbat durumdalar ve öyle olduklarını da biliyorlar. Boşu boşuna dinlerinin kendilerini yine eski günlerdeki gibi yöneticilerine karşı koruyacağını düşünüyorlar. Dünyalarının artık çökmekte olduğunu, kanunu uygulamakla yükümlü olanların her gün kanunu ihlâl ettiklerini, onları mahva sürükleyenlerin yolsuzluklarına ulemanın suç ortaklığıyla sürekli göz yumulduğunu ve dinin tamamen adalet ve merhamet gibi pratik niyetlerle ortaya koyduğu yön verme ve yönetme iddialarından da tümüyle feragat edildiğini görmekteler. Yine, yabancılarla münasebetleri ve şimdilerde hevesle okudukları şehir gazeteleri vasıtasıyla bunun hep böyle sürüp gidemeyeceğini ve köleliğin insanın doğal durumu veya kötülüğe baş eğmenin de dinin doğru bir konumu olmadığını öğrendiler, İslam'ın en iyi hukukunun üzerine yıkılan rezaletten acı çektiklerini gördüler. En çok geçen sene Mısırlı köylülerin, o zaman çok hoşlarına giden daha düşük vergileri, yeni yöneticilerinin "Allah'tan korkan bir adam" olmasına bağlamaları beni etkilemişti.

Aynı zamanda, eğitimli sınıflar İslam'ın siyasal gerileyişi ve onun karşısında duran daha büyük tehlikeler ile sarsılmış ve alarma geçmiş, bunları İstanbul'un uzun süren yönetiminin toplumun her sınıfına, hatta kendi sınırlarının dışına bile yaydığı denetimsiz ahlâksızlığa ve yozlaşmaya bağlamışlardı. Şimdiyse doğru yoldan saptıklarından şikâyet etmekte ve eğer yola gelmezlerse cennetin intikamının onları yakalayacağına inanmaktalar. Bütün bunlarla söylediğim, bir zamanlar Hıristiyanları, inançlarına kaynaklık eden temelleri ve böylesi büyük bir yozlaşmayı hoş gören hukukun gerçek doğasını irdelemeye iten dürtülere benzer şeylerin varlığıdır.

Ancak bu memnuniyetsizliğin herhangi bir kısmı, şu an kendi içimizde tanık olduğumuz türden bir inanç bozukluğuna yorulmamalıdır. İslam henüz neredeyse hiçbir inançsızlık lekesine sahip değildir. Günümüz Müslümanları, hayattaki rütbesi ne olursa olsun, bahsettiğimiz dönem Hıristiyanları kadar bir mutlak inanca iman etmektedir. Şurada burada rastladığımız bazı suni din değiştirmeler veya ender bir durum olarak modern tipte Avrupalılaşmış inançsızlar haricinde Muhammedî kuşkucu (septik), yani Hz. Muhammet'in ilahî görevine inanmayan Müslüman diye bir şey yoktur. İnancının gereği olan görevleri ihmal edebilir, her türlü günahtan suçlu olabilir, bütün kanunu çiğneyebilir –insanların en kötüsü ve en ahlâksızı olabilir– veya diğer taraftan

Avrupa'nın dilini ve hatta bir dereceye kadar düşünce tarzını benimsemiş, çok daha nadir olarak da din ile alay eden ve saygısızlık yapan birisi de olabilir. Yine de kalbinde Kur'an'ın hakikat kitabı olduğuna veya imtihan günü gelip çattığında Allah'ı ve Elçisini tasdik ettiği şahadetinin Cehennem'den kurtulmasını sağlayacağına olan inancından en ufak bir eksilme olabileceğini düşünmedim.

Tüm dünyanın tanıdığı kimseler hakkında bunu doğrulayacak çok ilginç öyküleri hiç şüphe etmeyeceğim kişilerden dinledim. Bunlardan Osmanlı diplomatlarının en Avrupalısı Fuad Paşa ile ilgili olanında, Paşa Nice'deki son günlerinde beni bütün ömrünün Kur'an'ı hıfzetmekle yani ezberlemekle geçtiğine temin etmişti. Bir diğerinde, İslam'ın Voltaire'i olarak nitelendirilen kişinin yalnız kaldığı vakitlerde ibadetlerine ve namazlarına titizlikle uyduğu ve üçüncüsünde de yine ismi şüpheciye çıkmış birisinin dine aşırı düşkünlükten öldüğü söylenmişti. Bunların tümü, Müslümanlarla karışmış kimselerdi ve en kaygısız ve dinsiz adamın bile katlanacağı hayatın zorlukları karşısındaki derin tevekkülden ve netice karşısındaki metanetlerinden etkilenmiş olmalıydılar. Gördükleri insanların çok büyük bir oranı mutat şekilde namaz kılıp oruç tutmakta ve fırsat doğduğunda büyük riskleri göze alıp fedakârlıklar yaparak hacca gitmekteydiler, genel bir küfrün bulunmaması ve hiçbir toplumda alayla karşılanmayan dinin bizdeki gibi özür beyan edercesine değil de açıktan söylenmesi gerçeği... Bütün bunlar belki de kendi başına inancın kanıtı değildir, evet riyakârlar her yerde ödüllendirilir, ancak riyanın varlığı bile açıkça beyan edilen inancın genel ruhunu kanıtlar niteliktedir.

Gerçek ihlâs sahipleri şüphesiz nadirdir, ancak onları nerede bulacağımız aşikârdır, inançları tıpkı bizim aramızdaki ihlâslı kişiler gibi katı bir şekilde bütün hayatlarını kaplamıştır. Dünyada -belli bir dini düzene bağlı ruhbanlardan bahsetmiyorum- herhangi bir doğu kentinde bulunabilecek iyi sınıftan dindar Müslümanlardan daha açık bir şekilde dini hayatlarını sürdüren veya hükümleri kendisinden çok önce belirlenmiş bir ideali takip eden insanları Avrupa'da görmek oldukça zordur. Böylesi kişilerin ciddiyetinden ve hatta kutsallığından şüphe etmek bütün dinden şüphe etmek demektir. Öyle veya böyle, herkesin bildiği gibi Mekke inancı hâlâ insan ırkının büyük bir kısmının yaşayan inancı, yaşamlarının düsturu ve tüm varlıklarının bir açıklamasıdır. Ve henüz yaşayan bir inanç olmaktan çıktığına dair bir işaret bulunmamaktadır.

Dürüst bir İngiliz idrakinin, geleceği düşünürken Muhammedî inancın boşu boşuna batıl inanç değil fakat gerçek, hem de Avrupa'nın modern aklına rağmen hâlâ inanmaya devam ettiği tek Tanrı'ya tapmak

anlamında gerçek bir din muamelesi görmesi gerektiğini itiraf etmekten kaçınmak kolay değil. Bu itibarla, uzun süre canlılığını korumuş gerçek dinlere nasıl saygı duymalıysak, Hıristiyanlığın bizim ebedi ve ezeli hakikatımız olduğunu teslim ederken, başkalarında değilse de en azından Arap idrakinde İslam'ın da ebedi ve ezeli hakikat oluşunun kanıtlandığına inanmayı teşvik etmeliyiz.

En basit haliyle İslam o çok eski Sami hükümlerin ısrarlı bir şekilde yeniden hayat bulmasından başka bir şey değildir ve dünya üzerinde bir saf Sami ırkı var olduğu sürece Mekke'nin vahyi eski gelenekle kaçınılmaz bir bağlantı olarak devam edecektir. Bilimin modern iddiaları, Arabistan'daki, Tanrı'nın muhtelif yerlerde muhtelif kişilere peygamberleri aracılığıyla konuştuğu ve bu peygamberler arasında da Muhammet'in farklı olarak en millisi olduğu için her zaman en göze çarpanı olacağı inancını etkilemiş görünmüyor. Ayrıca İslam hukuku –yalnızca bugünkü gördüğümüz manada Şeriattan bahsetmiyorum– her zaman onların hukuku olarak kalacaktır, çünkü o âdetlerinin kanun şeklinde toparlanmış hâlidir; yine siyasal düzenleri olmaya devam edecektir çünkü bu düzen tarihleriyle yaşıt pratikler üzerine kurulmuştur.

Son olarak, Semitik düşünce her yerde, yabancı da olsalar ulusların zihinlerini istila eden ve kolay kolay atılamayan güçlü bir mayadır. Avrupa'da, hatta Arabistan'la fiziksel temasa girmemiş bir ülke olan İngiltere'de, ne kadar zamandır Arap düşüncesinin sanki Fransa veya İspanya'dan kıyılarımıza süzülmüşçesine düşüncelerimize hükmettiğini gördük. Tamamen Bedevi bir eğilim olan şövalyelik, neredeyse içimizde tükenmiş durumdadır. Romans, İslam öncesi Arabistanının ürünü, hâlâ eylemlerimizin ortak güdüsüdür ve şairlerimiz, klasik modelleri saymazsak, Yemen kafiyeleri ölçüsünde hâlâ onu anlatırlar. Halkımızın çoğunluğu hâlâ Hz. İbrahim'in Tanrısına dua ediyor ve doğuya yani Arabistan'ın üvey kız kardeşi olan Yahudilerin kutsal topraklarına dönüyorlar.

Şayet, tamamen yabancı olan bizler bile bu gizli etkiden kaçamıyorsak, yüzyıllardır Arap düşüncesinin ta kendisi olan İslam ile zihinleri doldurulmuş o tamamen veya kısmen Arap ırklar bundan nasıl kaçınabilir? Kim onun müddetini durdurup da, artık kendini yenileyemez ve yaşayamaz diyebilir? "Büyük bir düşünceyi" diyor ünlü bir İngiliz şair ve devlet adamı, "daha önce yaptığınız gibi Sina Dağı'ndan, Galile'nin köylerinden, Arabistan çöllerinden başka yerlere gönderin. Böylece tüm insanların kurumlarını yeniden biçimlendirebilir, faaliyetlerinin kurallarını değiştirebilir ve varlık alanlarına yeni bir ruh üfleyebilirsiniz."

Fakat kendimi bu genellemeler içinde kaybetmemeli ve bunları iş bilir İngilizler için yazdığımı unutmamalıyım. Açık olmak gerekirse, İslam'ın manevi hayatını yenileyebilmesi için önünde iki muhtemel yol ve dış şartların durumuna göre takip edebileceği, birincisi zor ve pek de kalıcı olmayan, ikincisi kaderinin tek çıkar yolu olan iki farklı düşünce hattı görüyorum.

İslam'ın popüler inanışları arasında (bütün mezheplerde, Sünnilikte olduğu gibi Şia ve İbadilikte de) ahir zaman gününde yani müminlerin zayıfladığı, inançlarının tozlaştığı günde, inananların talihini döndürecek bir liderin ortaya çıkması inanışı vardır. Önce dünyayı adaletsizliklerden temizleyecek, her bulduğu yerde Muhammedî yahut kâfir zalimlerle savaşacak, insanlara unuttukları o mükemmel kanunu tekrar öğretecek, İslam üzerinde halifeleri olarak Mehdi veya Rehber ismiyle hüküm sürecektir. Bazıları onun dünyanın uzak bir köşesinde aniden ortaya çıkacağını, Mekke'ye doğru ilerleyeceğini, her yerde Müslümanların kanının su gibi akıtılacağını ve onun Mekke'ye Mekke sokakları Müslümanların kanı içinde yüzerken gireceğini eklemektedir. Mehdi'nin gelişini desteklemek amacıyla var olan birçok gelenek ulema tarafından muteber sayılmaktadır. Abdullah İbn Mesud'un şahitliğiyle Peygamber'den duyduğuna göre, Peygamber, "Dünya'da tek bir gün kaldığında, işte o günü Allah uzatacak ve benim ailemden benim ve babamın ismini taşıyan (Muhammet İbn Abdullah) birisini gönderecek ve o da dünyayı adaletsizliklerden arındırıp, doğru olan ile dolduracaktır" demiştir. Aynısını Peygamberin damadı Ali İbn Ebu Talib de işitmiş, yine Huzeyfe İbn Yemen de bu havadisi Muhammet'in ağzından Medine'de bir Cuma Hutbesinde veya vaazda duyduğunu iletmişti. Bir başka tanık Selman-ı Farisî, arkasından Peygambere yaklaşmış ve yanına oturup "Bu Mehdi, hangi soyundan gelecek ey Allah'ın elçisi?" diye sorduğunu, onun da elini torunu Hüseyin'e uzatarak "işte bu çocuğun soyundan gelecek" diye cevapladığını bildirmektedir.

Her ne kadar belirgin bir nas olmasa da bütün Müslümanlar için ortak olan bu genel inanışın yanı sıra, her zaman abartmaya ve süslemeye meyilli Şiiler Mehdi'nin görevinin sadece öğretmek, rehberlik etmek ve kanunu saflaştırmak olmadığını, aynı zamanda İmamların haksızca akıtılan kanlarının intikamını alacağını ileri sürmekteler. Bu görüşlerini desteklemek için de Ali İbn Ebu Talib'ten şunları aktarırlar: Ali daha sonra Kerbela'da şehit olacak oğlu Hüseyin'e hitaben "Sana yemin ederim ki oğlum. Ruhum üzerine, neslim üzerine, Kerbela ve mabedi üzerine yemin ederim ki sakallarımızın kanla boyanacağı gün gelecek. Ve and olsun ki ondan sonra Allah Mehdi'yi kaldıracak ve o da aramıza

katılacak ve insanlığın hükümdarı olacak. O, intikamımızı alacak hem de senin kanının intikamını alacak ey Hüseyin. Öyleyse sabırlı ol. Bir kişinin kanı için bin kişinin kanını dökecek ve düşmanlarımıza yardım edenleri bağışlamayacaktır."

Şiiler ayrıca bu Mehdi'nin yeni bir şahsiyet olmayacağını fakat çoktan aramızda ete kemiğe bürünmüş vaziyette yaşadığını söylüyordu: Hicri 260 yılında doğan Muhammet İbnü'l Hasan, Ebu Kasım, El-Mehdi, Hükümdarların Efendisi ve Zamanın Efendisi, on ikinci ve bilinen son İmamdan başkası değildi. On ikinci İmam henüz çocukken ortadan kaybolmuş gene de otoritesini muhafaza etmiştir. Bu Mehdi'yi *Türklerin yönetimi yıkılmaya başladığında* beklemektedirler. Mehdi intikamını aldıktan ve adaleti yeniden tesis ettikten sonra belirsiz bir dönem boyunca hüküm sürecek, Meryem Oğlu İsa da gelecek ve Öncü Muhammet bir görünüm halinde dünyanın sonunu ilan edecektir.[16]

Bu yüzden, bugün tanık olduğumuz ve Afrika'yı sarsan dini heyecanın dışında bir heveskârın ortaya çıkıp kendisini Mehdi ilan etmesi ve bir reform hareketine bizzat öncülük yapması gayet muhtemel görünüyor. Aslında, şimdiye kadar iki kişi bu şekilde ortaya çıkmış durumda. Birisi (onun hakkında geçtiğimiz sene epey şey dinlemiştim Trablus'ta) ortaya çıktı ve söylenene göre bugün Kervan'ı savunanlara katılmak için ilerlemektedir, ikincisi de çok yakın bir zamanda Sudan'da belirdi. Böylesi heyecanlı bir Rehberin vaaz edeceği reformu hayal etmek çok da zor değil. Aslında, yapması gerekenler, kendisi hakkında bahsettiğim kehanetlerde belirlenmiş durumda. Dünyayı kılıcıyla adaletsizliklerden temizleyecek ve Kur'an dışındaki bütün otoritelerle bağı koparıp, cennetin krallığını İslam savaşçılığı modeli üzerine yenilemenin yollarını arayacaktır. Daha büyük bir ölçek içerisinde on sekizinci yüzyıldaki Vahabi hareketinin bir tekrarı olacak, daha geniş temelli hareketler ve Kuzey Afrika'nın muazzam fanatik kitleleri sayesinde çok daha önemli sonuçlar elde edecektir.

Hatta ilham almış bir rehber derecesinde davranılmasa da, gayret ve kişilik sahibi bir kimse bile bugünkü bunalım döneminde Maliki Arapları ahlâki pratiklerini yeniden düzenlemeye, gerekirse itibarlarını silah yoluyla geri almalarını sağlayacak bir çileciliğe ikna edebilir. Bu dayanak üzerine gelişen bir reform kolaydır, ancak Avrupa'daki hakiki

16. Hıristiyanlık ve Muhammedîlik arasında öngörülen kayda değer tesadüf, Rohrbacher'in 1845'te basılan *Kilisenin Tarihi* eserinde dikkatimi çekmişti. Eski Ahit'teki kehanetlerden yola çıkarak yaptığı detaylı hesaplardan sonra Türk İmparatorluğunun 1882'de çökeceği sonucuna varmıştı. Bu tarih ayrıca geçen bölümde benim de aktardığım Muhammedî tarihle çakışmaktadır, yani Hicri 1300 yılı.

Kilise reformuna değil de Hussite ve Anabaptistlerinkine* benzeyecek, evrensel ve kalıcı olamayacaktır.

Bir keresinde seçkin bir alimin bu tarz bir reformu vaaz edecek bir kişide bulunması gereken nitelikleri tarif ettiğini duymuştum. "Bizi reformun gelmesi gerektiğine ikna edecek bu adam, ilk önce iyi bilinen bir aileden gelmek zorundadır. Bu onu dinsizlik isnat etmek gibi kişisel saldırılardan koruyacaktır. İkinci olarak, Arap olmalı ve Kur'an'ın o berrak dili üzerine hünerli ve belagat sahibi olmalıdır. Çünkü Arap ulema bir barbarı katiyen dinlemez. Bir reformcu her şeyden önemlisi iyi bir vaiz olmalıdır. Üçüncüsü, derin bilgi ve kültür sahibi olmalı, yani kanunun her türlü inceliklerine hünerli ve her türlü Kur'an tefsirine hâkim olmalıdır. Oldukça hazırcevap olmalı böylece bir tartışmada bir hükme hükümle ve alıntıya alıntıyla cevap verebilecek yetide olmalıdır. Bağışlanan bu üç nitelik, cesaret ve Allah'ın inayetiyle, bizi istediği yere sevk edecektir."

Buna karşın, böylesi bir reformun karşısına çıkabilecek engellere ne başlangıçta rastlanır ne de bunlar ahlakî engellerdir. Mehdi'nin tüm programının Mekke'nin fethine ihtiyacı vardır. Afrikalı bir reformcunun yolunu Mısır ve Süveyş Kanalı tıkamakta, dolayısıyla eğer Kızıldeniz'i Habeşistan yoluyla geçmeyi başaramazsa (ki bu yoldan bir istila, "Fil ashabının" yani Habeşlilerin gün gelip Hicaz'ı fethedeceği yolundaki, bir başka eski kehanetin gerçekleşmesi demek olacaktı**) misyonunu hayata geçiremeyecektir. Türklere karşı bir müttefik olmak dışında, fanatik bir reformcunun Arabistan'da alaka görmesi oldukça zordur. Yarımada Araplarının kendilerine ait bir Püriten reformu zaten var ve liberal düşünceler lehine güçlü bir tepki oluşmuş durumda. Elbette hâlâ reformdan yanalar ancak bu Abdülvahab'ın vaaz ettiğinden başka çeşit bir re-

* Hussite hareketi bugünkü Çek Cumhuriyeti sınırları içindeki Bohemya eyaletinde Çek reformcu Jan Hus (1369-1415) tarafından başlatılan bir Protestan hareket. Hussite Savaşları olarak bilinen mücadeleler ve hareket içinde başlayan çözülmeler ve hizipleşmeler neticesinde Hussitelerin öncüsü konumuna gelen Utraquistler Katolik Kilisesi ile anlaşma yoluna gitmişti. Hatta o zamanlar kendi öğretisi ile Hus'unki arasında büyük paralellikler bulan Martin Luther'e ve Alman Reformuna destek vermemiş, en sonunda sönmeye yüz tutmuştu. Bugün Moravya'da ve Çek Cumhuriyeti'nin çeşitli başka yerlerinde az da olsa takipçisi bulunmaktadır. Anabaptisler ise Katolik Kilisesi ile uzlaşmamakla beraber ana akım Protestan öğretilere de uzakta kalmayı tercih etmiş; yüzük takmak, yemin etmek ve devlet memuru olmak gibi Hıristiyanlığın normal öğelerini reddeden radikal görüşleri sebebiyle hem Katolikler hem de Protestanlar tarafından dışlanmışlardır. Bugün az sayıda da olsa ABD'de Ohio ve Pensilvanya gibi eyaletlerde takipçileri halen vardır. (ç.n.)

** "Fil ashabı" her ne kadar Habeşliler olsa da, bunlar Hicaz'a Habeşistan üzerinden değil Yemen üzerinden yürümüşlerdi. Habeş Kralı Necaşi Ashame'nin Yemen'e hükümdar tayin ettiği Ebrehe bin Sabbah el-Esrem'in hazırladığı ve "mamud" isimli büyük bir filin önde olduğu ordu mucize eseri Mekke yakınlarında "ebabil kuşları" tarafından bozguna uğratılmıştı. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de Fil Suresi'nde de anlatılmaktadır. (ç.n.)

formdur. Dolayısıyla yeni bir saldırgan İslam'ın onların arasında taraftar bulması oldukça şüpheli görünüyor.

Bu tarz düşüncelerin Arabistanlı Araplar arasında asıl savunucusu Mekke'ye yerleştiğinden beri Kuzey Afrikalıların gayretini körükleme uğrunda hiçbir cefadan kaçınmayan ihtiyar Şerif yani Sultan'ın maşası Abdülmüttalip'tir. Gençliğinde Vahabi olan Abdülmüttalip halen ateşli bir Püriten'dir ve muhtemel ki yeterince uzun yaşayabilirse (şu an doksan yaşında olduğu söyleniyor) benzer bir gayreti Arabistan'da da ortaya çıkarabilir. Ancak şimdi Hicaz'daki Arapların çoğu (sayıları Necit ve Yemen'dekilerden az değil) daha insancıl fikirlerle meşgul oluyorlar. Abdülmüttalip'in Mekke'deki esas taraftarları kendi hemşerileri değil çoğu 1857'de o tarafa kaçan Sepoyların* soyundan gelen Hint kolonisi ki bunlar ora sakinlerinin en fanatiği olmakla meşhurdurlar. Hakiki Araplar onun otoritesine isyan hâlindedir.

Yine bir Püriten reform ilanına hepten duygusallığa ve batıl inançlara gömülmüş Asya'nın kuzeyli ırkları arasından da destek çıkması ihtimal dışı bir durum. Zaten İstanbul'a, her türlü reforma muhalefet edeceği noktasında güvenebiliriz. Vahabilik Güney Asya'ya yayıldığında, Suriye'nin daha kuzeyinde tutunacak yer bulamadı ve en sonunda da İstanbul'un çürümüş ortodoksisi karşısında kendisini parçalara ayırdı. Bugünkü durum da bundan farksız olmayacaktır. Abdülhamid ise İslam için şevkinin aksine, bir ahlâki reform vaaz etmeyi sapkınlıktan pek farklı görmeyecektir. Mehdi'nin görevi Sultanın ve Halifenin kabul edebileceğinden fazla sakıncalı. Bu nedenle, Abdülhamid eğer kendisini Afrika'daki savaşvari bir hareketin başında konumlandırmadığı ve böylece bir rakibi engellemediği sürece bir reforma katiyen destek vermeyecektir. Zaten Tunus'ta olan bitenlere karşı şüphe beslediğine dair belirtiler var, dolayısıyla bir reformcunun daha ilk beyanatında, öyle inanıyorum ki Abdülhamid hemen karşı beyanat vermekten geri durmayacaktır. Trablus'taki Türk askerî varlığının takviye edilmesini Fransız gâvuruna karşı olduğu kadar bir Arap reformuna karşı alınan tedbir olarak da anlıyorum.

Öyleyse saldırgan bir temel üzerindeki Püritenlik, bizzat Mehdi vaaz etse bile kolay kolay genel ve kalıcı olmayacaktır. Muhtemelen en iyi sonuç, İslam düşüncesini uyandıracak ve manevi hayatını yenileyecek geçici bir enerji boşalması sonrasında, Arabistan'da onun yerini alacak daha insancıl bir ruha hayat vermesi ve daha akılcı dolayısıyla daha kalıcı bir reforma öncülük etmesi olacaktır.

* Sepoy, İngilizlerin, Hindistan'daki kolonilerinde Avrupalı usullere göre yetiştirdikleri yerlilerden oluşan askerî birliklere verdikleri isimdir. (ç.n.)

Ancak İslam'ın eninde sonunda kendi kurtuluşunu geliştireceğine dair ifade ettiğim kanaatimin böylesi bir Püriten reform ile pek alakası yoktu. Kaldı ki ben de illa ki *deus ex machina* ilham almış bir rehberin çıkagelip İslam'a yol göstereceğini iddia etmiyorum. İslam'ın reform süreci çoktan başladı bile ve belki de aşama aşama tüm sonuçlarına doğru taşınıyor, zor aracılığıyla değil, gerici bir ruhla da değil fakat gayet ilerici bir ruhla. Böylesi zaten en doğrusu, çünkü milletlerin ve inançların kanunu böyle. İnsanlarınki de öyle değil mi? Bir kişi yaşadığı yıllara gerisin geriye dönebilir mi? Onun hayrına bütün değişimler hayatın yeni şartlarındadır, eskilerinde değil; daha fazla bilgidedir, daha azında değil; düşünce özgürlüğündedir, esaretinde değil. Kaldı ki İslam'ın hakiki ilkelerinin hiçbirisi böylesi bir ilerlemeyi kaderinin gayri tabii çözümü yapmaz.

Muhammedîlik bünye itibariyle ve doğuşundan beri geçen yüzyılların neticesi olarak fazlasıyla akılcı bir inançtır ve ilk manevi zaferlerini inanç yoluyla olduğu kadar akıl yoluyla da elde etmiştir. Eğer temellerini ve tarihini incelersek bunun böyle olduğunu görürüz. Muhammedî hukukun yazılı hali olarak konuşmaya alıştığımız Kur'an, gerçekte Müslümanların ona göre yaşadığı bir ders kitabı değildir. En fazla bir takım dini hakikatleri açık bir şekilde beyan eder, bunlar Allah'ın birliği, öbür dünyadaki ceza ve ödüllerin ilkeleri ve Allah'ın vahyinin insandan istedikleridir. Birçoğu ulvi olan ifadeler, bölümlerinin çoğunu zapt etmiştir; bundan sonra inananlara saadet, inanmayanlara helak vaat etme ve sonrasında Sami ırklar arasında bugün mevcut olduğu gibi vahyin geleneksel tarihi gelir; ancak daha sonraki bölümlerde o da belirsiz bir şekilde hukuk diye kesin bir sınıflamaya tabi tutacağımız şeyler gelir. Yine de hukuk İslam'ın özüdür ve ta ilk kurulduğu zamandan beri onun toplumsal ve dini rejimidir; muhakkak ki İslam, dünya üstündeki uzun ve muazzam zaferlerini Kur'an'ın doğmalarına değil, ona borçludur.

Şimdi bu hukuk, Kur'an gibi olduğu şekliyle cennetten inmiş değildir. İlk başlarda Arabistan göreneklerinin kabulünden çok az fazlasıydı, aslında biraz ilave edilmiş, vahiy ile düzeltilmiş, ancak doğru ve yanlış hakkındaki mevcut kurallar temelinde bir hukuktu bu. Buna karşın, varlığının ilk on yıllık döneminde İslam Arabistan'dan çıkıp da yabancı bir medeniyetle karşılaşınca salt göreneklerin yeterli bir rehber olmaktan çıktığı yeni hayat koşullarıyla yüz yüze gelmiş; vahyin doğrudan sesi de kesilince, inananlar nasıl hareket etmeleri gerektiği noktasında akıllarıyla baş başa kalmışlardı. Tabii ki, vahiy, yine akıl yürütmelerinin ve her yeni gelişen hukukun ortaya çıkmasına sebep olan olaylara istinaden büyük liderlerinin öğretisinin temel zemini olmaya devam etti. Alıntı yapılabilecek her durumda Kur'an'dan alıntı yapılır, olmadığı

yerde hadislere başvurulur. Peygamber'in ashabına ilk aşamada danışılır ve Peygamber'in söyledikleri ve yaptıklarına dair hatıraları serbestçe aktarılır. Sonrasında bunlar da öldüğünde ise, ashabın ashabı* alıntı sıralamasında yerlerini alır.

Dolayısıyla, nesiller boyu incelikle yapıla gelen kıyas ve akıl yürütme süreci neticesinde, bugün gördüğümüz şekliyle Muhammedî hukuk yavaş yavaş oluştu ve İslam'ın üçüncü asrında da Halife'nin emriyle yazılı hale getirildi. Bu görevin emanet edildiği uzman kişi olan Ebu Hanife'nin, Fıkh ed-Din ve Fıkh eş-Şeria isimli eseri inananların aktardığı hadisleri mantıklı bir şekilde bir araya getirmek ve var olan meşru pratikleri özetlemek yolunda ilk girişimdir**. O ve çağdaşları, hukukun destek aldığı birikmiş hüküm hazinesini gözden geçirmiş, İslam'ın büyüklerinin söylediklerinden şunu alıp bunu reddederek bir düzene sokmuşlar ve bunun üzerine Muhammedî fıkhın temellerini aldığı bir öğreti oluşturmuşlardı.

Ebu Hanife'nin kanunları, hazırlandığı zamanlarda, inananlar için mutlak ve bütün kanuni pratikleri ifade etme niyetinde değildi. Derleyeninin de alışkanlık haline getirmediği ve kendi içinde çatıştığı zaman benzer mantığa indirgenen bir sürü hadisi içeriyordu. Ebu Hanife bu kanunları kendisi belirlememiş fakat alıntılamış ve kanıtlamıştı. Arap idraki İslam içindeki üstün konumunu sürdürdüğü müddetçe de akıl yürütme gelişimi süreci devam edecektir.

Hanefî kanunu, sonraki uzmanlar Malik, eş-Şafî, İbn Hanbel ve hatta daha başkaları tarafından reddedilmiş ve inananların artan ihtiyaçlarına cevap vermesi maksadı beyan edilerek, hadis seçme, yorumlama ve muhakeme etme süreçleriyle ilgili yeni ilavelerde bulunulmuştur. Bu kanunlar, o zamanlar var olan hayat şartları için takdire şayandı ve eğer o şartlar değişmeden kaldıysa şimdi de iyi yönetmek ve toplumsal gidişatı düzenlemek amaçları için fazlasıyla yeterlidir. Bununla beraber bu kişiler, Muhammedî yasama yürüyüşünün tökezlediği yerlerdir ve İslam'ın kaderinin ebediyen ilk kurucularının elinde kalmasına sebep olmuşlardır.

---

* İslami literatürde bu sıralama "ashab-ı kiram, tabiin, tebe-i tabiin" şeklindedir. "Ashabın ashabı" Blunt tarafından "tabiin" kelimesini İngiliz okurlara anlatma zorluğundan seçilmiş olsa gerek. Bilindiği gibi "ashab" dost, yoldaş, refik, arkadaş, eş manalarına gelen sahabe kelimesinin çoğuludur. Kelimenin İngilizce'deki karşılığı "companion"dur. Tabiin (tabi'nin çoğulu) ise ashaba tabi olanlara verilen isimdir. Tebe-i tabiin, tabiin'e tabi olanlar demektir. Her ne kadar burada "companion of the companion", başka bir kültürden yazarın başka bir kültürü anlatmada yaşadığı otantik güçlükleri korumak amacıyla "ashabın ashabı" olarak çevrilmişse de bunun klasik literatürde "tabiin"e karşılık geldiği hatırda tutulmalıdır. (ç.n.)

** İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin, ki kendisi tabiin'dendir, bu isimde bir eseri bulunmamaktadır. Blunt muhtemelen onun *Fıkhu'l-Ekber* isimli kitabını kastetmektedir. (ç.n.)

Ne yazık ki, bizim takvim ile on birinci asırda, yeni ve zavallı bir etki, Arap ulema çevrelerinde kendini hissettirmeye başlamış, yavaş yavaş zemin kazanıp sonunda entelektüel ilerleme sürecini kaynağında durdurmayı başarmıştı. Muhammedî siyasette o zamanlar ilk defa ortaya çıkan Tatarlar [Türkler, ç.n.] güçlü ordulara sahip olsalar da, yavaş anlıyorlardı. Düşünme alışkanlıkları yoktu ve İslam'la kucaklaşınca da ona dair ileri bir görüş ortaya atma gereksinimi hissetmediler. Kur'an'ın dili ve hadisler kapalı birer bilimdi, ülkelerini istila ettikleri Arapların akıl yürütmeleri de daima ona yönelik bir eleştiriydi. Barbar asaletini okulları işgal eden münazaralarda riske atmak cesaretini göstermediler ve kafasızlıklarını dogmatik inancın surları ardına gizlediler. Kendileri kanun geliştirmede aciz kalınca da ellerine yazılı ne tutuşturulmuşsa kör gibi ona sarıldılar. Ebu Hanife'nin fıkhı onlara mükemmel bir şey gibi göründü ve onu tüm hukuki muhakemelerinin destek yeri yaptılar. Sonra, yavaş yavaş tüm otoriteyi ele geçirince de daha fazla bilimin zındıklık olduğunu ilan ettiler ve aslında böylece tüm öğretileri kapattılar. On altıncı yüzyıldaki askerî zaferleri İslam'ın düşünsel akıbetini gizledi ve o günden beridir hiçbir tartışma kıvılcımı Müslüman düşüncesini aydınlatmadı. İlk devirlerdeki inanç gözü olan akıl, sımsıkı kapanmış veya birçoğunun iddia ettiği gibi kör olmuştu.

İslam'ın maruz kaldığı bütün o tehlikeler ve talihsizliklerle yüzleşen bugünkü nesil, bir kez daha o eski düşünsel yöntemlere başvuruyor ve Arap düşüncesinin hâlâ güçlü olduğu yerlerdeki İslam'da bizler bugün aklî yaşama dönüşün kesin belirtilerini buluyoruz. Modern Arabistan, her nerede o bizim uygar dünya dediğimiz şeyle temasa geçtiyse, tam da yüzüne bakmaya hazır ve yetkin olduğunu göstermiştir. Şu an da kendi konumuyla ilgili ve bu yolla da inancına dair sorunların çözümüne hazırlanmaktadır.

Aslında, Kuzey Afrika'da uygarlık bugün kendisini sadece bir düşman olarak sunuyor. Ancak aklının siyasal yanlışlarla bulutlanmadığı yerlerde hemen yetkin olduğunu, üstelik sadece Avrupa düşüncesini iyi anlayarak değil kendisininkilerle benzerlik kurmak yoluyla ispatlıyor. Bu yüzden Kahire'de İstanbul'un etkisinin kısmen kaldırılmakta olduğunu, Arap ulemanın bizim o yüce Avrupa düşüncesini kendince özümsediğini ve bizim ahlâkımızın daha iyi niteliklerini kaygısızca kendilerininkinin içine yerleştirdiğini görüyoruz. Mısır'ın evrensel dini hoşgörü için meşru bir araç arayışı veya öncü insanların aile yaşamlarını bir baskıyla değil sadece kendi düşünceleriyle yeniden düzenlemeleri ve hatta bazı durumlarda tek eşliliği benimsemeleri Türklerin hayal edebileceği bir şeref değil. Gerçek şu ki, bir zamanlar atalarının zihnini

etkileyen süreç bugün onlar için işliyor gibi görünüyor. Sekizinci yüzyılda Araplar, Yunan felsefesiyle karşılaşmış ve onu kendi inanç yapılarına uygun bir şekilde benimsemişlerdi; işte şimdi on dokuzuncu yüzyılda da başka bir ahlâk sistemini kendilerininkine uyduruyorlar.

Sadece Mısır'da değil, Umman'da ve Arap yarımadasında, genelde Muhammedîlik ve onun Hıristiyan "misafiri" arasında gerçek bir samimiyet duygusu var. Zanzibar'da köleliğin kaldırılması, Avrupalı güçlere olduğu kadar Avrupa düşüncesine de verilmiş bir ödündü. Bir Müslüman ve bir Hıristiyan devlet arasında neyin doğru ve neyin adil olduğu temelinde bir karşılıklı ahlakî yakınlık kabul gördü. Şuna inanmak için yeterli sebebim var ki eğer Yemen halkı da İstanbul'dan kurtulmayı başarırsa, benzer insancıl hisler onlar arasında da var olmaya başlayacaktır; hatta dini hoşgörüsüzlüğün merkezi diye bilinen Necit'te ve Hicaz'da da var olacaktır. Çünkü biliyorum ki Arap olan nüfus gerçekten özgürlükçüdür. Abdülhamid'in tanınmış kurbanı son Büyük Şerif döneminde, bu düşünceler hızla zemin kazanmaktaydı ve eğer onun zamansız sonu gelmeseydi şunu kesinlikle söyleyebilirim ki Muhammedî Kutsal Topraklar bugün Avrupa münasebetlerine açık olacak ve kölelik, en azından köle ticareti de son bulacaktı.

Dolayısıyla bugün şunu umut etmek için sebepler var: Arap düşüncesi bir kez daha İslam üzerinde egemen olursa, onun yönü kanunun daha geniş ve daha özgür okunması yolunda olacak, o zaman da Hıristiyan âlemi ile hatta belki Hıristiyanlıkla gerçek bir uzlaşının yolu açılmış olacaktır. Bugünkü haliyle reformun karşısına dikilen büyük zorluk şu: Şeriat yahut kanunun yazılı şekli, ortodoks İslam içinde halen şüphe edilemez olarak görülüyor. Kanun kendi içinde enfes bir kanundur ve Allah korkusu olan dürüst kişilere itaat etmeyi tavsiye ediyor, ancak bazı noktalarda İslam'ın gereksinimleriyle bağdaşmıyor. Fakat yasal bir şekilde değiştirilemiyor.

Düşünüldüğünde Muhammedîlerin gün gelip de Hıristiyan bir gücün tebaası olabileceği veya Muhammedî devletin kendi iç politikasını Hıristiyan taleplere göre ayarlaması çok şüpheli görünürdü. Bu, tamamıyla bir savaş hali olarak düşünülürdü, zira kölelik ve cariyelik savaşın doğal sonuçları gibi algılanırdı. Gün gelip de İslam'ın komşularıyla barış içinde yaşayacağı veya dünyanın genel ahlâki duygularının Müslümanların içgüdüleri üzerinde zorlayıcı olup onların evlilik ve boşanma ile ilgili o eski barbarca adetlerini kısıtlamalarına yol açacağı hiç anlaşılmadı. Yine de bunlardan bir kısmı şu an meydana gelmekte veya gelmek üzeredir; ayrıca İslam'ın en iyi düşünürleri bugün bu yöndeki değişikliklerin er ya da geç gerçekleşeceğini kabul etmekteler. Sadece ısrarla

bunun meşru bir şekilde olmasını, kanunları çiğneyecek yaptırımlarla olmamasını istiyorlar.

İstedikleri tek şey, *değişim için meşru bir otorite*. Şu an dünyada böyle bir otorite ne Osmanlı Sultanı'nda, ne Şerif'te ne de Şeyhülislam, Müftü veya ulema organında mevcut değil. Bunlardan hiçbiri kanuna cidden karışma cesaretine sahip değiller. Hatta bütün Müslümanların kanunun doğru okunmasıyla alakalı şüphelerini gidermek için başvurabilecekleri veya anlaşmazlıklarını çözebilecek evrensel bir yargı makamı bile bulunmuyor. Bir fetva veya fikir, elde edilebilen tek şeydir, o da sadece neşet ettiği yerde uygulanabiliyor. Bir Müslüman ülkede büyük bir âlimin verdiği fetva, diğerinde başka bir âlimin fetvasıyla ters düşebiliyor. İstanbul'daki Şeyhülislam Mekke veya Kahire'deki Müftünün, yahut bu ikisi de Buhara'daki makamın temyizine konu olabiliyorlar. Hiçbirisi diğerlerine tam anlamıyla ağır basamıyor. Bu yüzden ben Cidde'deyken, Bengalli Müslümanlar bir anlaşmazlık yaşamış ve anlaşmazlık olan yerde inananların Avrupa giysileri giymesine izin verilip verilemeyeceğine dair bir fetva istemişlerdi. Daha önce İstanbul'dan bir fetva istenmişti, ancak tartışmacılar tatmin olmamış ve oradaki Şeyhülislam'ın güvenilmezliğini ileri sürüp Mekke Müftüsünü tercih etmişlerdi. Dolayısıyla hukuki zihniyetli Müslümanların gelişme yolunda yüzleşecekleri hukuki bir sorun var, otorite ihtiyacı. Şu an*ki koşullarda* bunun çaresi yok.

Yine de, kültürlüler arasında bir fikir kendine yer edinmeye başladı. Yasa çıkarma işi bir gün, tıpkı ilk zamanlarda ve Abbasi hanedanının Hülagu tarafından yıkılmasına kadarki dönemde olduğu gibi yeniden *Savt el-Hayy* yani İslam'ın yaşayan sesi olan Halifenin uhdesine verilebilir. Şurası kesindir ki ilk dört halife Ebu Bekir, Osman, Ömer ve Ali zamanında yasama gibi böylesi geçerli bir güç halifelerin görüşlerine uygun hale getiriliyordu; onlar da henüz yazılı olmayan bu kanunları istedikleri gibi değiştirebiliyorlardı.

Bu nedenle zamanında Ebu Bekir bir durum üzerine "muta" olarak bilinen bir kanunu iptal etmiş, doğrudan Kur'an'daki bazı ifadelere dayanmasına rağmen bunun sünnete uygun olmadığını iddia etmiş; daha sonra Ali kuralı tekrar tersine çevirmişse de Sünniler Ebu Bekir'in iptal kararına sadık kalmışlardır. Yine sonra, Emevi ve Abbasi halifeleri bu görevi vekilleri aracılığıyla yürütmüşler; onlar adına görevli Ebu Hanife ve diğer müçtehitler ilk kanunnamelerini düzenlemişler ve bunların ağızlarından çıkan her söz inananlarca, bir nevi vahiymişçesine dinlenir olmuştu.

Ne zaman ki bu mukaddes görev mukaddes ve meşru ailenin elinden çıktı, bu saygı hissi bitti, halifenin yaşayan sesi İslam içinde önem-

senmez oldu. Osmanlı fatihi, Emir'ül Müminin unvanını alınca öğretici olma iddiasında bulunmadı, zaten Müslümanlar da böyle bir iddiaya pek kulak asmazdı. Osmanlı Hanedanı ta en baştan beri onur kırıcı günahlara batmıştı ve öğretici olamayacak kadar cahildiler. Bertrandon de la Brocquiere'in* on beşinci yüzyıldaki "Büyük Türk"ün saltanatı ve alışkanlıkları hakkında söyledikleri abartılı sayılmaz ve bu bilgilere göre Arap Ulemanın neden o zamandan beri keşf bilgisini (*notion of inspiration*) Osmanlı Sultanı gibi kişilerle bağdaştıramadığını kolayca anlamış oluruz. Gerçek şu ki, Selim Savt el-Hayy olma iddiasında olmadı, bu unvan torunlarına da hiç uygun görülmedi.

Yine de otorite isteği her geçen gün ortodoks Muhammedîler arasında daha da hissedilir hale geliyor ve sanırım şu veya bu şekilde çok uzun zaman geçmeden bu eksiklik genel kabul görecektir. Ruhani ihtiraslarını anlattığım Abdülhamid kısa süre önce halifelik haklarının yasal açıklamalarını resmi olarak hazırlatmış ve buna *Savt el-Hayy* hakkını da ekletmiştir[17]. İnananların böylesi ulvi bir imtiyazı, daha yönetiminin on birinci saatinde Osmanlı ailesine vermemesi gibi bir durum olasılık dışı olsa da, unvanın daha meşru sahibi olabilecek birisi bulunduğu zaman, bu kutsal görevin bütün haklarını bırakmak zorunda kalacaktır. Böylece yasal zorluk nihayet halledilmiş olacak ve hukukun ölü eli daha fazla ölü kalmayacak, yaşayan ses ve irade ile canlanacaktır.

Madem bir sürü hayal kurduk öyleyse şunu da hayal edelim. İnananlarca seçilmiş ve Mekke'ye yerleşmiş Kureyşli halifemiz, hac zamanı toplanmak üzere her ülkeden ulemayı davet edip orada yeni bir müçtehit atasa ve hadislerden yola çıkıp İslam'ın hayrına olacak Şer'i değişiklikleri onaya sunsa. İtikadın hiçbir harfine dokunulmaz, ancak hukuk öyle değildir. Fıkh ed-Din ciddi değişikliklere muhtaçtır. Fıkh eş-Şeria'nın birçok kısmı yeniden yazılmalıdır. Bugün de böyle değişikliklere yetki verecek bir Ömer'in, bir Harun'un yaşadığından veya o günün müminlerinin Kur'anî öğretideki meşru geliştirmeleri gerekli görerek kabul ettiğinden kim şüphe duyabilir?

Bu soruşturmanın izini sürmek ve detaylarda nasıl bir sonuç vereceğini görmek oldukça ilginç olacaktır. Uygar İslam'ın acil ihtiyacı, Avrupa ile yasal bir *modus vivendi*** oluşturmak ve hukukunu, Avrupa'nın

* Burgundiyalı seyyah. Orta Doğu'ya yaptığı seyahatlerinde edindiği izlenimlerini *Le Voyage d'Outre-Mer* isimli eserinde toplamış ve kitabı Burgundiya Dükü Philippe'e yeni bir haçlı seferi düzenlemesi ricasıyla ithaf etmişti. (ç.n.)

17. Bu iddia, Abdülhamid'in halifeliğini destekleyen bir *Risalet rayihası* yani pastoral mektup yazıp, bunu hacı adaylarına dağıtan Abdülmüttalip tarafından da onaylanmıştır.

** Modus vivendi, hayat tarzı anlamında Latince bir tabirdir. Daha çok iki taraf arasında anlaşmazlıkların varlığının kabul edilmesi ve bir arada yaşamaya dair belli bir uzlaşmaya varılması anlamında kullanılır. (ç.n.)

ısrar ettiği noktalarda uyarlayarak anlaşmazlıkları bertaraf etmektir. Şurası kesin, yasal eşitlik, Muhammedî hukuk altında yaşayan Hıristiyanları da kapsar hâle gelmeli ve buna uygun şekilde, yabancı hukuklar da belli noktalarda Hıristiyan yönetimindeki Müslümanlara açık hâle getirilmelidir.

Yine, kölelik bir şekilde yasaklanmalı ve Kur'an'ın evliliğe, cariyeliğe ve boşanmaya verdiği icazetler daha katı bir yoruma tâbi tutulmalıdır. Elbette bütün bu değişiklikler hadislerden yola çıkılarak yapılacak akli muhakemelerle belirlenmeli ve Kur'an'ın yorumunu genişletme veya daraltma yoluna gidilmeli, kimsenin "Ezher Uleması bu konuda ne fetva vermişti?" diye aranmasına gerek kalmamalıdır. Şu an, bu kararlar müminlerin büyük çoğunluğu için tatmin edici değil, çünkü kanunları böyle eğip bükenlerin tanınmış bir otoriteleri yok; ancak bir otorite ile gelen aynı kararlar genel bir kabul görecektir. En azından bu benim Muhammedîlerle yaptığım sohbetlerde edindiğim ve modern Muhammedî fikirlerin bende bıraktığı izlenimdir. Bu konular üzerinde çalışmak gerçekten ilginç olacaktır, umarım bir gün bunu yapmak için fırsatım olur; ancak şu an için bunu yapmaya ne zamanım var ne de yeteri derecede bilgim. Benim işim sadece yöntem önerip belli bir kapsam çizmektir, yoksa bir reformun detaylarını hazırlamak değil.

Geçen bahar Ezher Uleması arasında dolaşan bir belgeyi burada aktarsam, sünnette buna dair malzeme arayan reformcular için belli bir fikir verebilirim. Sahihliğini garanti edemesem de Peygamber'in Arabistanlı Hıristiyanlarla yaptığı ilk anlaşma metni mealen şöyle:

> Allah'ın elçisi Muhammet'in, Hıristiyan halkla, onların keşiş ve rahipleriyle anlaşması. (M.S. 625)
> Allah'ın elçisi Muhammet, tüm insanlığa barış mesajı göndererek, onunla Hıristiyan milleti arasında yazılı bir belge olsun diye Allah'ın izniyle bu kelimeleri yazdırdı.
> Her kim ki bu anlaşmaya sadık kalır işte o hakiki bir Müslüman'dır ve Allah'ın indinde itibarlıdır. Her kim bu anlaşmadan ayrılır işte o kişi düşmandır, ister Kral olsun ister kul, ister büyük ister küçük.
> İşte bununla ben de taahhüt etmiş oluyorum ki: Onların topraklarını, atlılarımla, yaya askerlerimle ve müttefiklerimle bütün dünyada koruyacağım. Ve karada yahut denizde, batıda yahut doğuda, dağda yahut ovada, çölde yahut kentte her nerede buldumsa onların mabetlerinin, kiliselerinin, şapellerinin, manastırlarının, hac yollarının emniyetine özen göstereceğim. Oralarda arkalarında duracağım ki hiçbir zarar onlara erişemesin ve havarilerim de onları kötülükten koruyacaktır. Bu benim onlara akdimdir. Müslümanların muaf olduğu her meselede onları da muaf tutacağım. Rahipler baba yurtlarından sürülmeyecek, hiçbir Hıristiyan dininden dönmeye zorlan-

mayacak, hiçbir keşiş manastırından, hiçbir münzevi hücresinden çıkarılmayacak. Vasiyetimdir ki onların kutsal binaları yıkılmasın veya camii için alınmasın veya yerleşmek için alınmasın. Her kim bu buyrukları küçümser, Allah katında Elçisinin sözünü küçümsemiştir. Bütün keşişler ve papazlar ve bunlara tâbi olanlar, ilan ediyorum ki, her türlü vergiden muaftır, kendi rızalarıyla getirdikleri hariç. Hiçbir Hıristiyan tüccar, denizde iş yapan veya inciye dalan veya madenlerde altın, gümüş, mücevher için çalışan, zengin olsun güçlü olsun, hiçbirisi yılda on iki dirhemden fazla vergi ödemeyecektir. Bunlar Arabistan'da yaşayanlar için geçerli, dışarıdan gelen yabancılar müstesna. Aynısı, toprakları olan, meyve yetiştiren veya mısır tarlası olanlar için de geçerli: getirebildiklerinden fazlasını ödemeyeceklerdir.

Ve benim bu vaatleri verdiğim insanlar kendileri için savaşmak zorunda kalmayacaklar. Fakat Müslümanlar onları koruyacak ve savaş için ne silah ne erzak ne de atlarını isteyecektir, getirip getirmemeyi onlar tercih edecekler. Ancak her kim ki Müslümanlara para veya başka bir yardım getirir, ona şükranlarını sunar.

Ve işte bu benim buyruğumdur. Hiçbir Müslüman bir Hıristiyana tacizde bulunmayacak ve onunla ancak güzellik içinde tartışabilecek. Ve eğer bir Hıristiyan bir Müslümana haksızlık yaparsa, diğer tüm Müslümanlar intikamın önüne geçip ikisi arasında barış yapacak ve eğer haksızlığa uğrayan kefaret isterse kefaret ödenecektir. Ve dileğim şudur ki ümmetim Hıristiyanları hor görmesin, çünkü ben onlara Allah'ın huzurunda söz verdim ve onlar benim gözümde bütün şeyleri paylaşmada ve katılmada Müslümandan farksızdırlar. Ve evliliklerinde sıkıntıya sokulmamalıdırlar. Hiçbir Müslüman bir Hıristiyana 'bana kızını ver' dememeli ve onun rızası dışında da almamalıdır. Ve eğer bir Hıristiyan kadın bir Müslümanın kölesi olursa onu dini üzerine bırakmalı ve dini liderlerine karşı gelmeye zorlamamalıdır. Bu Allah'ın emridir ve her kim ki bu emri reddeder ve Allah'a karşı gelir, o yalancıdır.

Ayrıca, Hıristiyanların kiliselerini onarmak ümmetimin görevidir ve bunu bir borç gibi değil bir hizmet gibi yapmalı, yalnız Allah rızası için ve Allah'ın Elçisinin onlara verdiği sözü yerine getirmek için.

Hiçbir Hıristiyan savaş zamanlarında kendi halkına elçi veya casus olarak gönderilmemelidir.

Bunlar, Allah'ın elçisi Muhammet'in İsa ümmetine verdiği ayrıcalıklardır. Karşılığında ise onunla anlaşmalarını ve şunlara uymalarını ister:

1. İçlerinden hiç kimse savaş zamanlarında İslam düşmanlarına gizli veya açık yardım etmeyecek.
2. İslam düşmanlarına kiliselerinde veya evlerinde barınak sağlamayacaklar.
3. Onlara silahlarıyla, erzaklarıyla, atlarıyla veya adamlarıyla yardımda bulunmayacaklar.
4. İslam düşmanlarıyla buluşmayacak, ne onları evlerine alacak ne de borç para verecekler.
5. Ev sahipliklerine muhtaç Müslümanlara en az üç gün evlerini açacaklar. Ancak hiçbir Müslüman da onlardan özel olarak yemek istemeyecek ve onlar ne yiyorlarsa o da ondan yiyecek.

6. Eğer bir Müslüman bir Hıristiyanın evine sığınmak isterse, Hıristiyan onu reddetmeyecek ve onu düşmanlarına vermeyecektir.

Eğer Hıristiyanlar bu isteklerimi reddederlerse, keşişlere, rahiplere ve İsa'nın diğer ümmetine tanıdığım ayrıcalıklardan yararlanamayacaklar. Allah şahit olsun ki, koyduğum bu hükümlere bugün ve hesap gününe kadar sadık kalması ümmetime buyruğumdur.

Yukarıdakiler, imza sahibi kişilerin huzurunda Allah'ın Elçisi tarafından Muaviye İbn Ebu Sufyan'a Hicretin dördüncü yılında, dördüncü ayın sonunda, pazartesi günü Medine'de yazdırılmıştır. Allah'ın selameti üzerine olsun.

(İmzalayanlar) EBU BEKİR ES-SIDDIK, ÖMER İBN EL-HATTAB, OSMAN İBN AFFAN, ALİ İBN EBU TALİB ve otuz bir başka imza.

Allah bu anlaşmada söylenenlere şahit olsun. Kâinatın Efendisi Allah'a hamdolsun.

Sonuç olarak Muhammedîlere kendi kanunları ve vicdanları üzerinden son bir yenilenme çalışması yapmalarını tembihlerken, Hıristiyanların da bunun muhtemel sonuçlarını etkileyebilmek için hâlâ zamana sahip bulunduğunu ileri sürmek isterim. Müslim ve Hıristiyanlar arasındaki dini nefret günü artık sonuna geldi. Siyasal kavgalar eski anlaşmazlıkları Kuzey Afrika'da maalesef yenilese de, şu an için bunun Avrupa adına bir haçlı savaşına dönüşme tehlikesi yok. Hıristiyan âlemi epeydir İslam'ı dininden döndürmeye dönük o umutsuz görevini bir kenara bıraktı, tıpkı İslam'ın da Avrupa'yı fethetme düşüncesini terk etmesi gibi. Şu an ahlâki anlayışın aynı Allah'a ibadet eden insanlığın bu iki büyük bölüğünü birleştirmesinin kesinlikle tam vaktidir.

En azından İngiltere, Muhammedîliği sadece savaşılması ve yok edilmesi gereken bir şey olarak görmek yerine, onu gerçek manada tanımalı ve desteklemelidir. Evet, kabul etmelidir. Çünkü onun böyle yapıp yapmaması, dünyanın iyiliği veya kötülüğü demek olacaktır. Evet, desteklemelidir. Çünkü Muhammedîliğin imkânları dâhilindeki iyiliklerin hiçbirisini, kendi inanç veya felsefesindekilerle yer değiştiremez. Bu imkânların gerçek olması için elinden geleni yapmalıdır, zira onlar onun siyasal hareketine bağımlıdırlar. İslam'da da dünyanın her yerinde olduğu gibi bir iyi amaçlar bir de kötü amaçlar vardır. İngiltere'nin bundan önceki yardımları kötülüğe yaramış olmakla birlikte, şimdi de meseleleri görmezden gelme tehlikesi ile karşı karşıyayız. Şuna kesinlikle eminim, eğer İngiltere bu tehlikeyi fark ederse, bilinçsizce yaptığı hataları kabul edecek ve bu hataları düzeltme yoluna gidecektir.

Bir sonraki bölümde, İngiltere'nin İslam'a yönelik o yüce görev duygusuna ve onun asıl çıkarlarına uygun politikaları tarif etmeye çalışacağım.

V

İngiltere'nin İslam'daki Çıkarları

Bana, bu denemelerin ana hatlarını çizmeye çalıştığı ahlâktan başka, bahsedecek bir şey kalmadı. Buraya kadar her türlü imadan mümkün olduğunca kaçındığım Hıristiyan âleminin İslam'ın kaderi üzerinde yürüttüğü ve daha da yürüteceği doğrudan siyasal hareket gözlemlenecek ve bu gözlemde bana iki gerekçe rehber olacak. Öncelikle şu gerçeğe önem vermeyi dilerim, ister ilerleme olsun ister gerileme olsun insan idrakinin büyük hareketlerinin tümünün sebepleri içeride aranmalıdır, dışarıda değil; ikincisi de, kamuoyunun daha kolay anlaması amacıyla konumu biraz daha basitleştirmek isterim. Artık İslam'a farklı bir zeminden bakmalı ve onu iç ekonomisine göre değil de bütün dünyadan etkilenmesine göre değerlendirmeliyiz. Doğu Akdeniz'de, Afrika veya Orta Asya'da Avrupa'nın maddî baskısının İslam üzerinde ne gibi etkileri oluyor, bunu soruşturmalı, her şeyden önemlisi ona yönelik kendi konumumuzu irdelemeli ve elbette Hindistan İmparatorluğumuzdaki muazzam Müslüman nüfusla ilgili hangi görev ve ilgileri takip etmemiz gerektiğini bilmeliyiz.

Kıta Avrupası'nda -İngiltere'den bahsetmiyorum- Muhammedîliğe karşı duyguların hâlâ her zamanki gibi, yani toplumsal düşmanlık ve siyasal saldırı hâlinde olduğunu düşünüyorum. Katolik Avrupa'daki dini düşünceyi etkileyen bütün o değişime ve düşünsel anlamdaki modern hoşgörü inancına rağmen, İslam'ın kuzeyde ve batıda önünü kesen hiçbir millet "küffara kaybedilen Hıristiyan topraklarını" geri almayı kafasına koyduğu ilk günden beri İslam'a karşı politikalarında pek bir değişiklik yapmadı. Tabii ki birçoğu artık dini gayreti, hareketlerinin ana dürtüsü veya Kutsal Gömütü* ele geçirmeyi onun biricik amacı

* İsa'nın bedeninin gömülü olduğuna inanılan yer. (ç.n.)

olarak öne çıkarmıyorlar. Fakat "uygarlık" adı altında yürüttükleri haçlı savaşı gerçeklikten uzak değil ve bir zamanlar Roma İmparatorluğu olan bölgeleri tekrar Avrupa toprağı yapma istekleri devam etmektedir. Bu duygunun yegane kökeni, her ne kadar bugün Hıristiyan âleminin selametini kendi selametleri olarak gören Hıristiyan devletler elinde bencillik hâline gelmiş olan ama kendi içinde öyle pek de önemsiz olmayan kadim ve saygın ahlâki yaptırımdır. Ne Fransa'nın, ne de İspanya, İtalya ya da Avusturya'nın vicdanlarının, sebepsiz yere bile olsa, Akdeniz'in halen bağımsız Müslüman devletlerine karşı bir saldırıyı reddetmeyeceği ve kamuoyu nezdinde böyle bir hareket hakkındaki tek yargının da onun başarı veya başarısızlığına bağlı olacağı kesindir.

Modern Avrupa ile onun tarihsel rakibi arasındaki fiziki güç eşitsizliği göz önüne alındığında, siyasal bir varlık olarak İslam'ın uzak olmayan bir tarihte Avrupa ile sınırlarında büyük kayıplar yaşayacağı öngörülebilir. Bence batının en uzak kesiminden çok az kişi, Fransızların, Tunus'ta kışkırttığı ve önümüzdeki yaz Fas ve Trablus'a yayılması pek muhtemel Arap hareketini tamamen ezeceğinden şüphe duyma eğilimindedir. Gelecek asır, Berberi kıyıların Fransa'nın, İspanya'nın veya İtalya'nın elinde kaldığını ve Akdeniz kıyısındaki ekilebilir arazilerin büyük kısmının göçmenlerin işgalinde olduğunu görecektir. Fransa'nın Cezayir'de yapmaya çalıştığını, iki komşusu, Fas ve Trablus'ta yapacaktır. Zaten hem İspanyollar hem de İtalyanlar fazlasıyla sömürgeci ırklardır ve Berberilerin tepelikli ülkeleri kendilerininkinden iklim olarak çok az farklıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak üzere olan Trablus, İtalyan devletlûlarını baştan çıkaracaktır. Zaten İspanya'nın bir ayağı çoktan Afrika kıyılarında Tetuan'dadır. Bu yüzden deniz kıyısındaki verimli toprakların, talihlerini aynı şekilde Gümüş Nehir'de* veya başka yerlerde arayan bu ülkelerden tarımcılarla dolacağını düşünmek akla uygundur. Eğer bu olursa, Muhammedî nüfus en azından bir süreliğine sahip olduğu topraklardan kovulacak, daha güneye sürülecek ve İslam'ın siyasal gücünde dikkat çekici bir düşüşe tanık olunacaktır. Buna karşın atlasın güneyinde sağlam bir koloni kurabileceğine veya Sahra Müslümanlarının şimdiki dini kişiliklerinden bir şey yitireceklerine aklım yatmıyor. En kötü durumda bile, Güney Fas ve Fizan, bağımsız birer Müslüman devlet olmaya, Berberistan'daki dini hayatın çekirdeği ve Kuzey ve Orta Afrika Müslümanları arasında bir bağ olarak kalmaya devam edecek, diğer yandan daha doğuda Mısır'ın büyüyen etkisi inanların hayrına kendisini daha da fazla hissettirecektir. Ancak İslam gelecekte asıl Orta Afrika'dan

* Gümüş Nehri, Rio de la Plata veya bilinen ismiyle River Plate'dir. Güney Amerika nehirleri Rio Paraná ve Rio Uruguay'ın birleşmesiyle oluşan 290 km. uzunluğundaki nehir. (ç.n.)

batıya yönelen bir ağırlık merkezi arayışında olmalıdır. Orada, Tropiklerdeki siyahî ırklar arasında şimdiden hız kazanan din değiştirmeler sayesinde Akdeniz kıyısındaki kayıplarını telafi imkânı bulacak, Sahra Çölü'yle ve Avrupalılara pek de uygun olmayan iklimiyle perdelenerek, dini olduğu kadar siyasal bağımsızlığını da asırlarca koruyacaktır. Bu siyahî ırklar sadece Müslümanlaşmayacak fakat aynı zamanda Araplaşacaklar; dil ve âdet birliği Sudan'ın Mekke'yle ve dolayısıyla İslami hayatla olan bağlarını koruyacaktır. Bu yüzden İslam'ın Afrika'da görünürdeki kayıpları belki de sonunda ona yeni bir kuvvet kaynağı sağlayacaktır.

Ancak yine de bir Fransız bozgunu ihtimalini de gözden kaçırmamalıyız. Son kırk yılın hiçbir döneminde "müttefikimizin" askeri konumu bugünkü kadar ağır tehlikede yahut düşmanlarının kaynakları da bu derece geniş olmamıştı. Afrika'daki yerli nüfusu asimile etmemek Fransız sisteminin bir zaafıdır; Fransız düşüncesini kendi hayrına asimile eden, buralardaki Arap nüfusun kuvvetli yanıdır. Cezayir'in fethinin, bir gün Berberi kıyılarındaki Muhammedî siyasetin yaşama gücünü yenilemeyeceği kesin değildir.

Daha kesin ve yakın kayıplarsa Avrupa ve Batı Asya'da bekleniyor. Öyle görünüyor ki bu yerlerde çok yakın bir zamanda Osmanlı hâkimiyeti sona erecek ve İmparatorluğu oluşturan Türkçe konuşulan topraklar da buraları ele geçirmeye can atan güçlü komşularınca yutulacaktır. İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarını şahsen veya vekaleten Avusturya, Asya'daki topraklarını Rusya alacaktır; Mısır ve Suriye'nin kaderi ise İngiliz müdahalesiyle belirlenecektir. Bu yüzden İmparatorluğun dağılması muhtemelen çok kolay olacaktır, benim bundan çok az şüphem var. İstanbul'un askerî gücü, iç denetim açısından hâlâ hatırı sayılır büyüklükteyse de, bir daha asla tek başına bir Avrupa gücü ile başa çıkabilecek seviyede değildir; Sultan'ın yeniden dışarıdan bir Hıristiyan destekçi bulma ihtimali de çok zayıftır. Kars'ın düşüşüyle Küçük Asya, Rus ordularına; Ayastefanos ve Berlindeki toprak kayıplarıyla da Rumeli, Avusturya'ya açılmış durumdadır. Saray ile yaşanacak ilk anlaşmazlıkta, her iki bölgedeki ilerleyiş ciddi bir direniş ihtimalini de bertaraf etme şansına sahip olacak ve Türkçe konuşan ırklara boyun eğdirmek pek de zor olmayacaktır.

Askerî bakış açısından İmparatorluğun zayıflığı, denizlere bağımlı olmasıyla ilgilidir, çünkü ihtiyacı olan birlikleri istediği yere hızla nakledebilmesi buna bağlıdır ve ikinci sınıf bir Akdeniz gücü bile oraları gasp edebilir. Haberleşmesi deniz ablukasıyla kesilmiş İmparatorluk, neredeyse başka hiçbir harekete gerek kalmaksızın çözülecektir. Sultan, geç de olsa hâkimiyeti dışındaki bölgelerde nasıl bir sadakat elde

edebildiyse etsin, Küçük Asya'nın kendisinde bile bir milli direniş ruhu bulunmamakta ve çoğunluğu Müslüman olan eyaletlerde ise halk, işgal ordularını kurtarıcı gibi selamlamaktadır. Kendi hallerine bırakılsalar hiç vicdan azabı duymadan Sultan'ın davasını terk edecekler ve bir Avrupa devleti ile Türkiye arasındaki bir savaş yalnızca Türkiye'nin son savaşı olmakla kalmayacak, Türkiye kendisiyle beraber savaşacak birini de kolay kolay bulamayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türk bölgelerinin ilhakı, İslam için pek çok bölgenin siyasal anlamda kaybı olarak görülmeyecektir. Bu gelişme, Kuzeybatı Asya'daki Müslüman dünya açısından ahlâki sonuçlar da içerecektir. Asya'nın modern devlet adamlarının en aydın kişileri de benim fikrimi paylaştığı için kesinlikle söyleyebilirim ki bu, Hazar'ın batısındaki topraklarda, uzak doğudaki Tatar ırkları arasında, Sibirya'daki ve Hanlıklardaki Sünni Müslümanlar arasında, hatta Çin Seddi'ne kadar, kalıcı bir dini inanç olarak Muhammedîlik'e vurulan son darbe olacaktır. Sünniliğin bugünkü şekliyle kolayca kendine gelemeyeceği bir şok yaratacaktır. Eskiden Osmanlı olan ve artık Rusya'ya tâbi hale gelen bu bölgelerde ortodoks müminlerin dini sadakatini destekleyen şey, Rusya sınırlarındaki bir ruhani liderin yönettiği azimli insan topluluklarının varlığıydı.

Dini kıvançlarının merkezi, Sultan ve Halife'nin Boğaz üzerinde tahta oturduğu, Avrupa ile Asya'da iki dünyaya buyruklar verdiği, hakiki müminlerin kutsal yerlerle temasını sağladığı İstanbul'du. Öz saygıları ve bu sayede geleneklerine olan sadakatleri bu duygu ile sağlanıyordu. Dahası, Ayasofya Okulu dini bilginin ser-çeşmesi kaynağıydı ve Kazan, Tiflis ve Astrahan'dan gelen ulema, o üniversitede manevi eğitimlerini aldı, bu arada, İstanbul'un dini kişilikleri de onlarla seyahat ederek yitik bağlarının hafızasını canlı tuttular. Böylece siyasal anlamda Ruslaşsalar da inanç anlamında onların bağlılıkları kazanılmış oluyordu. Ancak siyasal merkezlerinin yok olmasıyla, bunlar çobansız bir sürüye benzeyecek ve artan Hıristiyan nüfusun şurasına burasına dağılmış küçük gruplar hâlinde cemaatlerinin dışında kalacaklardır.

İstanbul, Ural Dağları'nın batısındaki bütün Muhammedîlerin hac yolculuğu için Karadeniz yoluyla ulaştıkları ve aralarında çok az sempati ve dini bağ olan Arabistan'ın güneydeki başka herhangi bir yeriyle değiştirilemeyecek bir toplanma yeriydi. Mekke veya Mısır'daki bir halife onlar için çok az şey yapabilir ve Türkçe konuşan Sünnilerin Buhara'dan daha yakın bir yerde açılmış bir üniversitesi de bulunmamaktadır. Bu açıdan kendilerini Endülüs Emevileri'nden daha kötü bir konumda bulacaklar, evrensel anlamda artık Avrupa'ya tâbi hale gelecek ve dini parçalanmala-

rı yalnızca bir zaman meselesi olacaktır. Bu yüzden inanıyorum ki İslam, sadece Avrupa ve Batı Asya'daki bir siyasal kayba değil, ayrıca Rusya'nın yutacağı Müslüman nüfusun bulunduğu Osmanlı topraklarının kaybına hazırlıklı olmalıdır. Tabii Avrupa'nın bunca asırdır Müslümanlığın simgesi olarak gördüğü Osmanlı Türklerinin bir gün Müslümanlıktan çıkmaları tarihin ilginç bir intikamı olacaktır. Yine de bu, çocuklarımızın veya torunlarımızın yaşayarak görebilecekleri bir intikamdır.

Böylesi bir dini dağılmanın Doğu'yu ne kadar etkileyeceğini tahmin etmek oldukça ilginç olacaktır. Türkçe konuşan Müslümanlar ile Hıristiyan Ermenilerin karışık ikamet ettiği Persiya'nın kuzeydoğu bölgeleri, Batı'nın kaderini izleyecek ve baskın din olarak Hıristiyanlığı benimseyecektir. Ancak Sünni İslam, Hazar'ın doğusunda ciddi şekilde sarsılsa da hayatta kalmak ve buraları asırlarca elinde tutmak için umut sahibidir.

Rusya'nın Orta Asya'daki bugünkü politikası, Avrupa'nınki ne olursa olsun, Muhammedîliğe düşmanlıktan uzaktır. İslam orada bir din olarak korunmakta ve daha doğuda büyük çoğunlukla öğretilerini benimseyen steplerdeki putperest ve Budist kabileler arasında Hükümetin misyonerleri tarafından teşvik edilmektedir. Hanlık yönünde daha önceden bir Hıristiyan kolonileştirmesi olmamıştı ve bu yöreye özgü bir Hıristiyanlık tarzı da yoktu. Ayrıca, Orta Asya, İstanbul'a ortak duyguyla bağlı bulunsa da, hiçbir zaman dini veya hatta siyasal anlamda ona bağımlı olmamıştır. Asya çapında meşhur bir eğitim merkezi olan Buhara kendi üniversitesine sahiptir ve Ayasofya değil, burası Hazar'ın doğusundaki Müslümanların eğitimlerine devam ettikleri yerdir.

Bu nedenle Muhammedîlik, Doğu Asya'da, Batı'daki gibi yakın bir tehlikeye maruz değildir. Buhara belki siyasal bağımsızlığını kaybedebilir ancak oranın nesiller içinde Hıristiyanlaştırılması mümkün değildir (ama İstanbul'da bu gerçekleştirilmelidir), hatta belki İstanbul'un düşmesiyle Buhara, Hanefi tarzı Sünni ortodoksluğun ana merkezi haline gelecek ve geri kalan İslam dünyasının Hanefiliği terk etmesinden çok sonraları bile böyle kalmaya devam edecektir. Yine şurası açıktır, Hanlık bölgesinin İslam'ın genel yaşamından coğrafi olarak kopmasıyla Buhara, belli belirsiz bir şekilde İstanbul'un şu anki dini gücünü temsil edecek ve Muhammedî düşüncenin genel akışını etkilemede aciz kalacaktır. Etkisi sadece Hindistan'da çaba gösterebilecek ve hiçbir siyasal itibarla desteklenmeyecektir. Bu yüzden gelecekte, düşüncelere yön vermesi değil de takip etmesi daha muhtemel görünüyor. Aksi takdirde yalnızlık tek akıbeti olacaktır.

Persiya'daki Şii Muhammedîlik'in geleceği daha belirsiz bir sorundur. Orta Asya'nın Rus işgaline açık hale gelen diğer kısımları gibi, eğer

dâhili şartlarını acilen ve eksiksiz bir şekilde devrime tâbi tutmazsa dev Pers monarşisinin de siyasal anlamda yenilmesi kaçınılmazdır. Buna karşın, Müslüman Asya içinde İranlılar, onları tamamen yutulmaktan koruyacak farklı bir konuma sahiptirler. Araplar hariç diğer Müslüman ırkların tersine belirgin bir şekilde daha millidirler. Türk ise, her zaman olduğu gibi fütuhatçı olmasına rağmen, hâlâ Türk ismini reddetmekte, kendisini kısaca Müslüman ve dolayısıyla kendisine tâbi ırklardan pek de farklı olmayan bir yerde konumlandırmaktadır. Ancak Persiyalı böyle yapmıyor. O her şeyden önce bir İranlıdır ve bu yüzden kendisine göre bir Muhammedîlik oluşturmuştur. İslam'dan çok daha eski bir tarih ve edebiyatla övünmekte, bunu "cahiliye dönemine" ait bir şeymiş gibi unutmaya gönlü razı gelmemektedir. Dolayısıyla bir işgal yoluyla Ruslaşma veya Hıristiyanlaşma riski çok azdır. Ayrıca Ruslardan daha entelektüel bir toplum olması ve bütün nüfus kitlesi göz önüne alındığında fiziksel anlamda becerikli olması sebebiyle, siyasal boyun eğişini engelleyemezse bile hayatta kalması muhtemeldir.

Edindiğim bilgilere göre, bu günlerde Tahran'da, İmparatorluğu liberal bir yönetim temelinde yeniden organize etmek amacıyla umutsuz son bir çaba harcanmaktadır. Her ne kadar bu çabaların gerçekleşme ihtimalini önemsemek akılsızlık olsa da, başarılı olması muhtemeldir. Burada Muhammedîlik, İstanbul'da olduğu gibi bir reforma engel değildir; çünkü Persiya Şiiliği fazlasıyla esnek bir inançtır ve sanıldığının aksine, bir toplumsal reformun aracı hâline getirilebilir. Yalnız, daha önce söylediğim gibi, onu başarısı üzerinden önemsemek akılsızlık olacaktır. Ayrıca Pers kişiliğinde bazı ahlâkî bozukluklar vardır. Ancak Şii Muhammedîliği, Persiya Ruslar tarafından yutulsa da yutulmasa da, İslam'ın geleceğine dair genel bir bakışta pek de önemli değildir ve önceki esas sorumuzla doğrudan ilgisi olmadığı için görmezden gelinebilir.

Bu yüzden saldırgan bir Avrupa'nın şiddetli baskısı nedeniyle kuzeydeki ciddi siyasi ve coğrafi kayıplar olması ihtimalini (yok, kesinliğini) kabul ederek, şimdi İslam'ın elinde ne kalacağını ve öngörülen değişikliklerin genel yaşamı nasıl etkileyeceğini görelim. Kendi kendime, ne Müslümanların dini alanlarının belirtilen yönde daralacağı beklentisinden dolayı umutsuzluğa kapılmaları ne de düşmanlarının İstanbul düşünce İslam'ın da düşeceğini sanıp havalara uçması için bir neden bulamadım. Tam aksine, Osmanlı hâkimiyetinin son bulmasıyla ve kuzey ırklarının inanan diğer kesimlerle bağının kesilmesiyle ortaya çıkacak umut ışığı, hâkimiyetin ve nüfus kaybının neden olabileceği hayal kırıklığından daha ağır gelecektir.

İstanbul'un düşüşünün ana gövdeden ayıracağı Muhammedî nüfus en fazla yirmi milyon civarında olacaktır ve biz bunu bütün Müslüman nüfus içerisinde oranı gittikçe azalan ufak bir kesim olarak hatırlayacağız. Böylesi bir kaybın din için öldürücü olmadığı gün gibi ortadadır. Kuzeyli ırklar hâlâ Muhammedîliğe fiziksel güç veriyorlar, ancak bu durum yalnızca görünüştedir ve düşünsel canlılığını yitirmektedir. Türklerin siyasal başarısı yüzyıllarca İslam'ın ahlâki dengesini ötelemişti, şimdi onların bu yüce danışma meclisinden uzaklaşmaları, dini çıkarları daha iyi temsil edebilecek ırklara ağırlık verilmesini sağlayacaktır. İstanbul, Kahire'yle veya Mekke'yle; Tatar [Türk, ç.n.], Arap ile değiştirilecektir (düşünsel anlamda hiçbir İslam dostunun üzülmesine gerek duymayacağı bir değişimdir bu).

İstanbul'un düşüşü kesinlikle çok faydalı bir sonuç olacaktır. Bu sonuç, Muhammedîliğe asırlardır sahip olduğundan daha dini bir karakter verecek ve inananları dünyevi olmaktan çok ruhani güçlere dayanmaya zorlamasıyla, onlara bir siyasal zaferden ziyade kaybolan ahlâkî hayatlarını geri verecektir. Hatta Türk ile Arap arasındaki gibi ırki düşüncelerden bağımsız olarak bakınca, Müslüman İmparatorluğu'nun dünyevi tahakküm olarak çöküşü, İslam'ı, modern dünya karşısında desteklemekte zorlanacağı bir egemenlik yükünden de kurtarmış olacaktır. Bugün iyice üzerine yapışan ahlâk bozukluğu lekesinden kaçabilecek ve hedefleri yalınlaşıp, yoğunlaşabilecektir. Müslümanların dini sistemlerinin geleceği için bakmaları gereken yerin Arabistan olduğu ve hilafetin Mekke'ye dönüşünün, siyasal bir değişimden daha fazla bir anlama geldiği yolundaki düşüncemi daha önce de belirttim. İstanbul'dakine benzer bir imparatorluğun Mekke'de imkânsız olduğu gayet açıktır. Orada orduların debdebesi, muazzam sarayların dünyevi parlaklığı ve köle kitleleri, bunların hepsi abes kaçacaktır.

Geleceğin halifesi, konutunu hangi şehirde sabitlerse sabitlesin, daha çok ruhani bir kral olacaktır, dünyevi değil. Otoritesinin kullanımı da var olan maddi şartlarda birkaç durumla sınırlandırılacaktır. Despot bir yönetimin yükünden, gönülsüz nüfuslardan vergi toplama ve zorla askere alma ayıbından, otoritesini silah zoruyla sürdürmek için devamlı mücadelelerden ve rakip Muhammedî hükümdarlara karşı entrikalar çevirmekten kaçınacaktır. Muhtemel ki bütün bunlar, bir halifenin sevgiyle kabul görmesini ve ortodoks müminlerin manevi bağlılığı da ona diğer Muhammedî hükümranların sahip olduğu rahatı sağlayacaktır. Dolayısıyla Panislamizm denen rüya, bugün Abdülhamid ve İstanbul ulemasının inananlara gösterdiğinden biraz farklı bir tarzda, yine de gerçekleşecektir.

Bu manevi şekli içinde İslam, Doğu ve Güney Asya'da ordularla kazanılacak zaferlerden daha dikkate değer zaferler kazanabilecek ve hatta bir gün kendisini kıtanın hâkim dini olarak kabul ettirebilecektir. Yakın zamanlarda, Malay Takımadaları, Çin, Tataristan ve Hindistan'da kaydettiği ahlâkî ilerleme, Muhammedîliğin yabancı yönetimler altında rakiplerine karşı korunmayı başardığını ve Budizm'in gerileyişiyle Tropiklerde Tanrı'ya ibadet şeklinin, Hıristiyanlık değil İslam olacağı varsayımını güçlendirmektedir. Hollanda yönetimi altındaki Malaylar arasındaki ilerleyişi kesinlikle hayranlık veren bir fenomendir ve Ekvator Afrikası'ndaki ilerleyişle bağlantısı düşünülünce, kuzeydeki geçici müstemlekelerinin kaybını İslam'ın gerileyişine işaret olarak gören Müslümanları teselli edecek bir şeydir. Şayet önceki bölümde önerdiğim tarzda bir reform gerçekleştirilirse, din değiştirme gayreti şüphesiz Muhammedî egemenliğin kadim mekânlarındaki siyasal başarılardan bağımsız bir şekilde iki katına çıkacaktır. Bu yüzden, toprak kayıplarını, ahlâki ve düşünsel bir güç olan İslam'ın mahvına işaret olarak görmüyorum.

Her halükarda artık Müslümanların geleceğine dair dramada İngiltere'nin nasibine düşen rolden bahsetmenin tam zamanıdır. İngiltere, eğer tarihini doğru anladıysam, İslam'a karşı aldığı konum itibariyle diğer Avrupa devletlerinden oldukça farklı bir yerde duruyor. Bu farklılıklar, tarif ettiğim o Haçlı Seferleri'nden ve Latin ve Yunan İmparatorluklarının Osmanlı Türklerinin büyüyen gücü karşısında açtıkları acı savaşlardan miras kalan saldırganlık geleneği konusundadır. Latin ve Yunanlıların açtıkları bu savaşlarda İngiltere yer almamış, dinsel mezhebi, onu Katolik Avrupa'nın genel çıkarlarından ayırmıştı. Diğer yandan Haçlı seferlerinden, maceranın hâlâ onurlu olduğu bir sırada çekilmiş ve neticede geride öç almayı gerektirecek aşağılayıcı hatıralar bırakmamıştı. Dolayısıyla İngiltere, Muhammedîlerle modern ilişkilerinde onlara karşı önyargısız bir yer elde etti, onların dini ve siyasal düşüncelerine insancıl ve liberal bir ruh içinde yaklaşma, onlardan fütuhattan ziyade ticaret yoluyla fayda elde etme yoluna gitti. Onlara yönelik konumunun bu özel doğasından ötürü de Muhammedîlerce takdir görmediği hiç olmadı.

Son yıllarda bazı noktalardaki aldatmacalara ve kendisine yönelik politikalardaki tereddütlere rağmen İslam'ın bağımsız milletleri İngiltere'de, Hıristiyan âleminin geri kalanından farklı bir şeyler, hakları ve çıkarları ne olursa olsun onlara düşman olmayan doğalarına ait bir şeyler görüyor. En azından İngilizlerden dini hoşgörüsüzlük sebebiyle korkulmayacağını biliyorlar, hatta içlerinden bazıları bu sempatiyi biraz da abartarak işi, zorunlu gördükleri bazı noktalarda inanç birliği ettikleri varsayımına kadar götürüyorlar. Nitekim pek çok Müslüman

ülkedeki cahil halk arasında, Hıristiyanların *Müşrik* yani politeist [çoktanrıcı, ç.n.] olarak bilinmesine rağmen, İngilizlerin *Muvahhid* yani üniteryen olduğu düşüncesi yaygındır. Türklerle olan ittifak da bu varsayımla açıklanmakta ve İngiltere'nin de İslam'ın parçası ve dolayısıyla doğal müttefik olduğu söylenmektedir..* Bunlar tabii ki yalnızca halkın düşüncesidir. Ancak önemsiz olmayan bir gerçeği temsil etmektedir bu, yani İngiltere'nin Müslümanlarca düşman değil dost olarak kabul edilmesi ve diğer güçlere yönelik şüphenin olmaması nedeniyle onun korumasının istenmesi gerçeğini. Hatta öğrenebildiğim kadarıyla, İngilizlerin yönetici ırk olarak Müslümanların yerini aldığı Hindistan'da bile, Müslümanlar arasında Britanya hükümetine dair duygular, Hindistan toplumunun diğer kesimlerine kıyasla düşmanca değildir.

Pencap ve Delhi'nin Müslümanları, son zamanlara kadar efendisi oldukları bu ülkeyi yine kendilerinin yönetmesini arzu ederlerdi. Ancak bugün bunu yürütebilecek kadar güçlü olmadıklarının da bilincindeler ve İngiliz yönetimine yönelik hisleri ise, eski tebaaları ve bugünkü rakipleri olan Hindulara olduğundan daha az keskindir. Eğer bunlar özellikle dini çıkarları konusunda Hindistan hükümetince korunup kollanırlarsa, inanıyorum ki sadece hoşnut değil aynı zamanda sadık kullar olacaklardır.

Dolayısıyla bu durumda doğal olarak görünen şey şudur, İstanbul'un düşüşünü izleyen genel karışıklık içinde İslam'ın çeşitli milletlerinin siyasal sorunlarda yüzlerini çevirecekleri yön İngiltere olacaktır. Kılavuz ve hami statüsü, aslında onu işaret ediyor. Osmanlı Sultanının ortadan kalkmasıyla dünyada artık büyük bir Müslüman egemenliği olmayacak, şimdiden en varlıklı ve sayıca en fazla olan Hindistan'daki Muhammedî nüfus, inananların meclisinde kendi önemini belli edecektir. İngiliz Tahtı, kesinlikle bekleneceği üzere, İslam'ın bir nevi siyasal lideri haline gelerek, Moğolların [Babür, ç.n.] eski Muhammedî unvanını elde etmelidir. Majesteleri [Kraliçe Victoria, ç.n.] onun en güçlü hâkimi olacak, orası tamamen majestelerinin danışmanlarına açılacak ve eğer isterlerse bütün işlerde etkilerini artıracaklardır. Bu konuda istekli olacaklarını söylemiyorum, ancak şu ana kadar herhangi bir Hıristiyan hükümete sunulmamış seviyede güç ve imkâna yani dünya genelinde Müslümanların

* Araplar, Halife Ömer'e muhalefet eden Hıristiyan Arap "Gassan" kabilesinin, Suriye'nin Müslümanlarca fethi sırasında Britanya'ya iltica ettiğine inanırlar. [Beni Gassan, ismini Suriye'deki Gassan Gölü'nden alan ve İslam literatüründe Gassaniler olarak bilinen aslen Yemenli bir kabiledir. M.S. 3. yüzyılda Tedmür Devleti'nin yıkılmasıyla güçlenen bir devlet olan Gassanileri yöneten aileydiler. Daha çok Bizans'a yakın olan ve Hıristiyanlığı benimseyen bu kabile, kendilerine gönderilen elçiyi öldürerek Medine'deki İslam Devleti ile Bizans arasındaki Mute Savaşı'na sebep oldular. Daha sonra Suriye'nin fethi ile ortadan kalkmış ve bir kısmı İslam'a geçmiştir. ç.n.

düşünce tarzına yön verebileceklerini, insanlık ve ilerleme uğrunda Asya'daki büyük dini güçten yararlanma imkânına sahip olacaklarını söyleyebilirim. İnancım odur ki, İngiltere'nin Hindistan'daki hâkimiyetinin geleceği ve Güney Asya'yı uygarlaştırma meselesinin hepten çözümü de büyük ölçüde bu görevin kabulü veya reddine bağlıdır.

Öyleyse şimdi Muhammedîlik ile hakiki ilişkimiz ne durumda ve onun Asyada bize karşı iyi niyetinin değeri nedir, buna bir bakalım. Son bilirkişimiz olan *Hunter's Gazetteer*'de* şu rakamları buldum:

Hindistan'ın Müslüman Nüfusu

Bengal	19,553,831
Assam	1,104,601
Kuzeybatı Bölgeleri	4,189,348
Acmer	47,310
Oudh	1,197,724
Pencap	9,337,685
Merkez Bölgeler	233,247
Berar	154,951
Mysore	208,991
Coorg	11,304
Britanya Burma'sı	99,846
Madras	1,857,857
Bombay	2,870,450
Toplam	40,867,145

Bunlar olduğu gibi alınmış genel rakamlardır, ancak gerçeklik açısından göründüğünden daha fazlasını temsil eder. Bunları tam olarak an-

* William Wilson Hunter, Britanyalı tarihçi, istatistikçi, redaktör ve Hindistan Sivil Servis üyesi. Hindistan hakkında hazırladığı kitabı *The Imperial Gazetteer of India*, 1881 yılında yayımlanmıştır. Daha sonra 1908, 1909 ve 1931 yıllarında yeni baskıları yapılan ve Hindistan'ı coğrafya, tarih, ekonomi, yönetim vs. açısından anlatan ansiklopedik çapta bir eserdir. (ç.n.)

layabilmek için şunu unutmamalıyız: Birincisi, Müslüman nüfus büyük oranda artmaktadır. Sadece sayı olarak değil, ayrıca yarımadadaki diğer ırk ve mezheplere oranları da artış eğilimi göstermektedir. 1881 nüfus sayımı verileri yayınlandığında, inanıyorum ki bu fazlasıyla ispatlanacaktır. İkincisi, coğrafi dağılımı ülkenin siyasal yaşamı ve enerjisi ile büyük ölçüde uyuşmaktadır. Pencap ve Kuzeybatı Bölgeleri tek başlarına on üç milyonluk Müslüman nüfusu kapsamaktadır. Üçüncüsü, başka hiçbir Hindistan topluluğunun göstermeyeceği ölçüde bir türdeşliğe sahiptir. Tüm Hindu nüfusun sayıca üçte ikisinden daha az olsa bile, Hinduların bütünlük gösteren herhangi bir kesiminden daha büyük oldukları için, İmparatorluktaki en büyük fikri yapıdır. Dördüncüsü, ekseriyetle daha aydınlanmış bir nüfustur. Hindistan'daki cemaatler içinde kendi tarihini bilen ve kaybettiği siyasal öneminin geleneğini koruyan yegâne kesimdir. Bunlar eğer kamu hizmeti için daha baştan diğer ırklarla mücadeleye soğuk bakmışlarsa, bunun sebebi yeteneksizlik değil, gururdur. Orada Hükümetin hizmetine giren Müslümanlar seçkin yetenek sahibi insanlardır. Son olarak, dindaşlarının büyük bir kısmıyla dünya genelinde yakın ilişkiler kuran ve yalıtılmamış bir toplulukturlar. Dolayısıyla, Hindistan'daki Muhammedî nüfus geniş olduğu kadar istisnai bir nüfustur.

Muhammedîlik ile ilgili ikinci çıkarımız Mısır'da bulunuyor. Doğu ile olan ticaretimizin eşiğinde duran bu yerde, selametine bir ölçüde güvence verdiğimiz ve siyasal geleceğinin bizimkini de içerdiğini hissettiğimiz, yine neredeyse tamamen Müslüman olan geniş bir topluluk bulunuyor. Düşman bir Mısır'ın, konumumuz açısından elde tutulması imkânsızdır. Kahire'deki dini düşmanlık, askerî işgalle denetlense bile, bizim için sürekli bir baş belası olacaktır. Tıpkı Berberi sahili gibi Mısır da, kimin eline düşerse düşsün, dini bakış açısını değiştirmeyecektir. Delta nüfusu, ziraatçı olarak İtalyanlarla, Yunanlılarla veya Maltalılarla rekabetten endişe etmek için fazla çalışkan, fazla ağırbaşlı ve azla yetinen insanlardır. Ayrıca kavurucu güneş altındaki yaşam koşulları Mısır'ı, bir Avrupa kolonisi hâline gelmekten her zaman koruyacaktır. Aslında kentler belki yabancılarca istila edilecektir ancak ülkenin kalbi değişmeden kalacak ve tıpkı Hindistan gibi kendini herhangi bir yabancı uygarlık sistemine göre değiştirmeyi reddedecektir. Bu nedenle Muhammedîlik Mısır'da el değmemişliğini sürdürecek ve onun iyi niyeti bize her zaman gerekecektir.[18]

18. Bu yazıldığından beri Mısır siyasal canlılığın şaşırtıcı kanıtlarını Avrupa'ya sunmaktadır. Bugün, inanıyorum ki, Mısır'ın selametini kendi yoluyla sağlayacağından çok az şüphe kalmıştır. Bu durum önümüze bir notta anlatılabilecekten daha geniş bir manzara çıkarmıştır. Ancak yazar burada, bütün iddialarından daha dikkate değer bir gerçeğe dikkat çekmektedir.

Üçüncü çıkar bölgemiz Asya Türkiye'sidir. Burayı bir antlaşma ile yabancı işgaline karşı güvence altına aldık. Her ne kadar vaadimiz, imparatorluk halkına değil Sultan'a karşı olsa, imkânsız bir idari reform şartına bağlı bulunsa ve bu nedenle sıkı bir bağlayıcılık taşımasa da, Küçük Asya ve Suriye Müslümanlarına karşı ahlâki borcumuzu itiraf etmekten kaçamayız. Buna ne kadar niyetliyiz ve ne kadar yetkiniz, görmek gerek. Ben Türkçe konuşulan toprakların savunulması için İngiltere'nin rol alacağı bir müdahalenin olacağını pek ummuyorum. Buralar, coğrafi konumları itibariyle, etkili bir askerî denetim alanının dışında bulunuyor ve yükümlülüklerimizi yerine getirmemek onursuzluk olacağından, buralara sahip çıkmak bir gerekliliktir.

İngiliz ordusunun Küçük Asya veya Mezopotamya'yı bir Rus işgalinden nasıl etkili bir şekilde koruyacağını anlamak güçtür. Kars'ın işgali, Ruslara Dicle ve Fırat'ın, bununla beraber Ermenistan, Kürdistan ve Irak'ın hâkimiyetini verdi. Böylece bizim koruma alanımız, Küçük Asya'nın deniz kıyılarından ve Pers Körfezi'nden daha ileri gitmeyecek hâle geldi. Ancak böylesi bir durum Suriye için geçerli değil. Orada, eğer *istersek*, yükümlülüklerimizi yerine *getirebiliriz*. Kıyı şeridini tutup çölü arkaya almakla, yalnızca kuzeyden yani yüz millik dar bir sınırdan saldırı imkânı sunulmuş olacaktır. Bu yüzden Suriye, denize hâkim bir millet için kolay savunulabilir bir yerdir. İskenderun Körfezi'nden Fırat'a uzanacak ve bir tek önemli hisarla güçlendirilecek bir demiryolu ile Suriye'nin askeri güvenliğini yıllarca desteklemek mümkündür. Böylece Suriye'de bir öz yönetim imkânı ve bizim önemli bir payımızın olmadığı aksilikleri telafi etme şansı elde edilebilir. Ancak bu, İngiltere için siyasal bir çıkar olmaktan çok onur meselesi haline geldi. Tabii hükümetlerini harekete geçirecek kişilerin, İngilizlerin şu anki ruh hali gibi umutlu olması gerekir. Eğer olmazsa, şurası kesin ki bu himayenin başarısı özellikle Suriye'deki diğer her unsura baskın gelen Muhammedîlere bağlıdır.

Dördüncü çıkar, aynı zamanda ahlâki bir çıkar olan ve İngiliz politikalarının kabul edilen bir gerçeğiyle ilintili bulunan, Afrika köle ticaretinin kaldırılması teşebbüsüdür. Bugün, Muhammedîliğin insan toplumunun doğal bir koşulu olarak köleliğe izin verdiği ve bunu teşvik ettiği tartışılmaz olsa da, Afrika ve Arap sahillerinin Müslüman hükümdarlarının işbirliği olmadan köleliği kaldırmak da mümkün değildir. Kızıldeniz'in Avrupa garnizonlarınca işgal edilmiş köylerinin haricinde Afrika Boynuzu'ndan Mozambik'e kadar olan bölgede, Arabistan'da ve başka yerlerdeki bağımsız tüm Müslüman ülkelerde, toplumların itaati olmadan köleliğin gerçekten son bulması ve hatta gidiş gelişlerde gerçek denetimi uygulanamaz. Bu ihtiyaç, aslında Türk, Zanzibar ve

Umman Sultanları ile Mısır Valisi arasında yapılan çeşitli anlaşmalar ve düzenlemelerle tamamen tanınmış durumdadır. Bu düzenlemelerin bahsettiğim hükümdarların rızasıyla gerçekleştiğini söyleyemesem de, bunların iyi niyeti bile tek başına köle ticaretini etkili biçimde önlemeye yetecektir.. Bunun en mükemmel kanıtı Türk hükümetinin durumudur. Türkler, İngilizlerle bozuştuğundan beri Kızıldeniz'deki seyrüsefere tam serbestlik tanımış ve böylece İngilizlerin bir denetim yapma ihtimalini kesinkes ortadan kaldırmıştır.

Yakın dönemin hiçbir anında Hicaz ve Yemen'e şu son on sekiz ayda olduğu kadar çok sayıda köle ithal edilmemişti. Saray ile dostça ilişkiler sürdüğü veya bu bölgelerde Saray'ın halefi olan Müslüman hükümdarlar görevde kaldığı müddetçe köle ticareti devam edecektir. Zencilerin toplumsal koşullarının buralarda ne kadar toleranslı ve hatta avantajlı olduğunu bildiğimden, Muhammedî ülkelerde uygulanan köleliğe karşı geliştirilen düşüncelerle tamamıyla hemfikir değilim. Ancak yine de köleliğin artık sona erdiğini görmeyi dilerim. Zaten inanıyorum ki Müslümanlara yönelik katı ama dostça bir yaklaşım, bir iki nesil içinde köleliği tamamen ortadan kaldıracaktır. Bir uyuşmazlık, yalnızca köleliğin varlığını uzatacak ve işleri daha da kötüleştirecektir.

Son olarak, ileride Kaffirlerin* Muhammedîliğe dönmesinde ve İslam'ın, sınırlarını Güney Afrika'ya kadar genişletmesinde İngiltere için muhtemel bir çıkar bulabiliriz. Tabii şimdiden teyakkuza geçmek için biraz erken, çünkü bu durumu şu an hayatta olan birinin görebilmesi pek mümkün değildir. Ancak Muhammedîlik, bir veya iki asırda Afrika ve Asya'da bitecek bir inanç değil, aksine daha şimdiden dikkat çekici şekilde ekvatorun güneyine inmeye başlamış bir inançtır. Cape'deki koloni bugünden on beş binlik Müslüman nüfusa sahiptir.

O yüzden, bütün bunları hesaba katınca İngiltere'nin Avrupa'nın Haçlı Devletleri olarak adlandırılabilecek devletleriyle İslam konusunda ittifaklar yapması zor görünüyor. İngiltere'nin konumu diğer hepsinden farklıdır ve çıkarları, belki Hollandalılar hariç diğer Hıristiyan milletlerinkiyle pek paralellik arz etmemektedir. Kötülük için olduğu kadar iyilik için de birçok Muhammedî birliği kendi toplumsal cemaatine kabul etmiş, diğerleri gibi öyle kolay kolay vazgeçemeyeceği yükümlülüklerin altına girmiştir. Bu nedenle, Müslümanlara karşı faal bir çatışma içinde bulunması mümkün değildir. Hıristiyanlar olarak, İngilizler bunu reddedebileceklerdir ancak iş bilir kişiler eminim gerçekleri fark edecek

* Güney Afrika'daki çeşitli siyahî kabilelere, aralarındaki farka aldırış etmeden beyazların taktığı isim. Saldırganlık ve aşağılama barındırdığı için kullanımı pek de hoş olmayan bir tabir. (ç.n.)

ve bu gerçeklerin gerektirdiği görevleri kabul edeceklerdir. Zaten bunlardan sadece eylemsizlik siyaseti izleyerek kurtulunamaz. Bu açıdan İngiltere bütün dinler için bir genel hoşgörü ve eşitlik düsturu ortaya koymaktan daha fazlasını yapmaya hazırlıklı olmalıdır. Muhammedîlik yalnızca bir görüş değildir, belirli bir siyasal düzen onun varlık koşuludur ve tabii belirli bir coğrafî mıntıka da. Dahası o, dost veya düşman olan ama kesinlikle tarafsız kalmayan bir kuvvettir. Önümüzdeki on yıl Müslümanlar için hiçbir şey yapmamak, onları karşınıza almak demek olacaktır. İçinde bulundukları şartlar, ilgisizlik kabul etmeyecek şartlardır ve en az iki noktada etkili bir siyasal koruma ihtiyacı hissedecekleri bir bunalım dönemine doğru yaklaşmaktadırlar. Bir çeşit dünyevi egemenlik şekli olarak hilafetleri, imparatorluk şeklinde olmasa da, korunmalıdır. Zaten bunu ve hacı adaylarının Mekke'ye serbestçe girme emniyetini sağlamadıktan sonra boşu boşuna Müslümanların çıkarlarını savunuyormuş gibi yapmanın veya egemenlik görevlerimizi yerine getiriyormuş gibi görünmenin hiçbir anlamı yoktur. Hindistan'daki dini eşitlik öğretisinin Muhammedîlere siyasal adalet getirmekte sorun yaşayacağı ileri sürülemez.

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde, bu çöküş ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin, İngiltere'nin İslam'la ilgili *rolü* açıkça belirlenmiş bulunuyor. Hilafet –artık bir imparatorluk değil ama hâlâ bağımsız bir hakimiyet olarak– Britanya koruması altına alınmalı ve siyasal varlığı, Avrupa'nın başka saldırılarıyla rahatsız edilmeyecek şekilde resmen garanti edilmelidir. Boğaz üstündeyken böylesi bir garantinin verilmesi pek akıl kârı değil, zira burası askerî anlamda savunulamaz bir konumda duruyor. İngiltere bir deniz gücüdür ve hilafet makamı, karadan gelecek her türlü saldırıya karşı emniyetli bir yerde olmalıdır. Ancak ondan sonra Muhammedîler, özellikle de Hindistan'daki Muhammedîler için sıra inançlarının yeni başkenti üzerinde karar vermeye gelecektir. Bu seçim, hâlâ bağımsız olan topraklar gibi dar bir sınır içerisinde yapılmalıdır. Eğer Suriye hâlâ özgür olursa, başkent Şam olabilir; eğer Irak özgür olursa, Bağdat; veya Mısır'da olabilir veya Arabistan'da veya Orta Asya'da.

Şurası gayet açıktır, Avrupa'ya karşı Britanya himayesi söz konusu olduğunda, bu yer, Hıristiyan âleminden ne kadar uzakta olursa o kadar iyidir ve denizden girişi daha kolay bir yer olmalıdır. Daha önce de kendi görüşüm olarak, bu taşınmanın, güneye ve nihayetinde de Arabistan'a olacağını söylemiştim. Ancak belki de ilk konaklayacağı yer Kahire'den ötesi olmayacaktır. Hilafet, İstanbul'a Kahire'den geçerek ulaşmıştı, bu yüzden yine aynı yolu izleyerek geri dönebilir. Gidilmesi gereken bu

yolu işaret eden bazı belirtiler görüldü son zamanlarda. Mısır'da geçen yılki olaylar önemlidir. Modern tarihi içinde Nil'de ilk defa güçlü bir milli parti ortaya çıkmış ve şu an İslam'ın en güçlü dini fikir yapısı olan Ezher ulemasından tam destek almıştı. Bunlar siyasal anlamda Sultan'a düşmanlar ve henüz halife unvanını reddetme niyetleri olmasa da, onun bozuk talihine sadık değiller. İstanbul'un çökmesiyle muhtemelen kendi halifelerini ilan edeceklerdir. Mehmet Ali'nin ailesi, eğer o zaman popüler olurlarsa seçilmeyi umut edebilirler veya yeni halife, Kureyş ailesinden bir Seyyid veya Şerif olabilir. Her halükarda Kahire'de bir halife, üzerinde düşünmemiz gereken bir ihtimaldir. İngiltere'nin siyasal yönlendirmesi ve garantisi altında fakat orada da tamamen egemen konumda olacak olan halife, bu zorluğun hem Muhammedîler açısından kabul edilebilir bir çözümü olacak hem de İngiliz çıkarları açısından sakınca taşımayacaktır. Ancak bana öyle geliyor ki, bu sadece idareten bir düzenleme olup, Mısır'daki yabancı çıkarların karmaşıklığı sebebiyle kesinlikle kalıcı bir nitelik taşımayacaktır, çünkü Muhammedî papa orada, Müslümanların dini duygularını rahatsız edecek şekilde sınırlanmış olacaktır. Bu da, eğer başkasına değilse Arap düşüncesine nasip olan hilafetin Arabistan'a dönüşünün başlangıcından başka bir şey değildir. Mekke Şerifi, kendinde bulunan gücün ana vasıflarından yoksun ve otoritesini zorla kabul ettirmekten aciz bir Emir'ül Müminin'e tâbi olmaya artık daha fazla tahammül edemeyecektir. Er ya da geç, hilafet asıl yerine dönecek ve orada da son istirahat yerini bulacaktır.

Mekke'de kurulunca, Müslüman dininin liderini koruma görevimiz nispeten kolay bir iş olacaktır. Hicaz herhangi askeri bir amaç için Avrupalılarca girilemez bir yerdir ve eğer Halife'ye Müslüman birliklerden oluşan bir garnizon vermek gerekirse, Mekke, sahilden bir gecelik yürüyüş uzaklığındadır. Arabistan'da, herhangi bir Avrupa gücünün üzerinde hak iddia edip müdahil olacağı hiçbir Hıristiyan hakkı yoktur. Avrupa spekülasyonuna açık tek bölge olan Yemen, biliyorum ki, çok da iyi sonuçlarla Umman'a daha önce verilene benzer bir İngiliz himayesini memnuniyetle kabul edecektir. Arabistan kıyılarının geri kalanı eşit şekilde dokunulmaz ilan edilebilir. Aslında Arabistan, hilafetin en doğal özelliği açısından, Müslüman dininin yüce liderinin *Stati Pontificali*'si* olarak ilan edilebilir. İçişlerine hiçbir nedenle karışmamalıyız, dışarıdan himayesinin ise bize bir masrafı olmaz zaten.

Bir Arap halifenin, İslam düşüncesinin ilerlemesi açısından ne kadar uygun olacağı daha önce gösterildi. İngiltere'ye düşman bir güç olmayacağı da aynı şekilde kesindir. Halife Mekke'de ikamet etsin veya etmesin,

* "Dini liderin/Papanın ikamet ettiği yer" anlamındaki Latince deyiş. (ç.n.)

Büyük Şeriflik her zaman orada var olmalı ve hac devam etmelidir. O zaman bu hac yolculuğunun İngiltere himayesi altında olacağını umut edebiliriz. Haccın düzenlenmesi, aslında, görevimiz ve Müslüman dünya içindeki nüfuzumuzun durumu açısından en acil ve ihmal ettiğimizdeyse ciddi hata içinde olacağımız kısımlardan biridir. İlk bölümde verdiğimiz tabloda da görüleceği üzere, Arabistan'a yapılan neredeyse tüm hac deniz yoluyla olmakta ve en geniş hacı kafilesi Britanya topraklarından gelmektedir. Dolayısıyla Mısır'ın ve umalım ki Suriye'nin geleceğindeki himaye ile İngiltere, Kutsal Şehirlerin ticari kaderi üzerinde müthiş etkili bir konuma sahip olacaktır.

Hicaz'da, hacdan elde edilen gelir üç milyon sterlin olarak hesaplandı. Bu rakam, üretilen hiçbir şey olmadığı için, o limanlardaki ithalatın ihracata fazlalığını gösteriyor. Bu büyük gelirin yarısının, belki de üçte ikisinin himayesi İngiltere'nin buradaki konumunu tartışılmaz yapacaktır. Haccın engellenmesi veya bir yıllığına da olsa böyle bir tehdidin ortaya çıkması her Hicazlının kesesini etkileyecek ve en aksi halifeleri ve şerifleri bile yumuşatacaktır. Hükümet olarak hac yolculuğunun, Cidde'den Mekke'ye uzanan bir demiryolu inşası ile sistematik şekilde geliştirilmesi ve belli başlı Muhammedî limanlarla iyi düzenlenmiş vapur hatlarının kurulması gibi hususlar maliyetini fazlasıyla geri ödeyecek ve her yıl İngiliz nüfuzuna yeni bir saygınlık kazandıracaktır. Bu durum, Hindistan'da Şeriflere vakfedilmiş Vakıf mülkiyetlerinin gelirlerinin toplanması ve iletilmesi gibi çok basit bir tedbirle daha da geliştirilebilir. Söylendiği kadarıyla yarım milyon sterlin tutan bu gelir, Türkiye'de olduğu gibi hükümet ödeneği şeklini alabilir. Bugün bu gelir hususi olarak toplanıyor ve söylendiğine göre şeriflere ulaşana kadar üçte iki oranında azalıyor. Bu yüzden bu tamamen yasal görevin Hintli otoritelerce üstlenilmesi hem Mekke'deki memurların eline iyi bir yekûn hem de toplayıcıların eline uygun derecede bir güç kazandıracaktır. Bu, bugün Hükümetimizin Kerbela ve Meşed Ali'deki Şii Mabetler için yaptığından daha fazla bir şey olmayacak, ama sonuçlarıyla İngiliz popülerliğine ve nüfuzuna her bakımdan faydalı sağlayacaktır.

Hac hakkında, son günlerde Hint hükümetindeki dindaşlarının bu ve başka konulardaki iddialarını destekleyen, Hindistan'daki en seçkin ve sadık Muhammedîlerden birinin görüşünü aktarma cüretini göstereceğim. Sultan Abdülhamid'in, Hindistan'da henüz pek taraftar bulmadığını belirttiği panislamik tasarılarından bahsederek devamla şunları söyledi; "Yine de şunu söyleyebilirim, bu tür fikirleri yaymak veya İslami birlik konusunda istek uyandırmak için kullanılabilecek en müthiş araç, Mekke'deki hacılara risale dağıtımı olacaktır. Hac her yıl Hindistan'ın

her yerinden daha fazla dindarı çekiyor, hacılar dönüşlerinde olağanüstü bir saygı görüyor. Doğal olarak Kutsal Şehirlerdeki son havadisleri, öğrendikleri dini ilkeleri merak eden komşuları ve arkadaşlarınca ziyaret ediliyorlar. Dolayısıyla propagandacılar için görüşlerinin yayılmasının en etkili yolu hacıları etkileri altına almaktır. *Etkili* dedim, çünkü bu etki hacıların dediği gibi Mufassal'ın* en ücra köylerine kadar gidiyor." Bu Hindistanlı adam o zamanlar, tedbiren haccın Cidde'ye taşınmasının hükümet tarafından üstlenilmesini ve Kutsal Topraklardayken onların çıkarlarını kollaması için Hint yerlisi bir aracının atanmasını savunuyordu. Konuşmasını şöyle bitirdi: "Önerdiğim düzenlemeler sayesinde İngiliz hükümeti yalnızca Hindistan'daki bütün Muhammedî nüfusun iyi niyetini kazanmakla kalmayacaktır. Ayrıca hacılara, sadakat borçlu oldukları ve himaye isteyebilecekleri başka bir imparatorluk gerektiği hissini verebilecektir, bu imparatorluk Arabistan halkının tâbi olduğundan (Türkler) başkadır.

"Önerilen bu yardım, hacıların Mekke'de ve Medine'ye yolculuklarında çektikleri sıkıntıların aksi bir yerde duracaktır. Dahası, Hükümetin sunduğu bu yardım Hindistan'daki Britanya yönetimine karşı hacılarda düşmanlık hissi uyandırmaya çalışan propagandacıların nüfuzuna karşı neredeyse en etkili direniş yolu olacaktır... Hindistan hükümeti eğer bu tip düzenlemeler yapmayı dilerse bunu kendi usulüyle ödeyeceğine inanıyorum. Bunun, Muhammedîlerin Britanya yönetimine yönelik siyasal hisleri üzerinde oldukça faydalı etkileri olacağından kesinlikle eminim."

Bu ve buna benzer durumlar, yalnızca kendi çıkarlarını gözeten İngiltere'nin belki önümüzdeki yüzyılda takip edeceği ve bu yüzyılda başlatacağı hareket hattının başlangıcıdır. Asya'daki çıkarları açısından İngiltere, Müslüman Hindistan'da huzur ve emniyet olarak, Mısır'da iyi niyet olarak ve İslam'ın her yerinde insancıl düşüncenin sağlıklı büyümesi olarak bilinmelidir. Bütün bunlarsa, Muhammedî dünyanın daha iyi şeylere ilerleyişinde takdiri ilahi olarak ona yol göstericilik konumunu devam ettirmekle mümkün kılacaktır. Görev zor ve kabul edilmeye fazlasıyla değer, eldeki araçlar da başarılması için yeterli. Bu görevi reddetmesi, vahim sonuçlardan ve yakın tehlikelerden münezzeh değil. Muhammedî dünya, tarihinde olmadığı kadar siyasal ve ahlâkî tehlikelerle burun buruna gelmiş durumdadır; ismi cismi ne olursa olsun davasını benimseyebileceği bir önder arıyor. Böylesi muazzam bir kuvvete

* "Bölünmüş" anlamındaki Arapça kelime. Hindistan'ın, East Indian Company'nin üç önemli şehri Bombay, Kalküta ve Madras dışında kalan bölgelerine verilen ad. Daha çok kırsal kesimi anlatmak için kullanılır ve olumsuz çağrışımlar taşır. (ç.n.)

yön verme imkânına, eğer İngiltere bu imkânı terk ederse, daha kararlı bir komşusunun sahip çıkacağından hiçbir şüphemiz yok.

Britanya İmparatorluğu'nun Asya'daki varlığı dünya genelinde kıskançlık, zenginliği de düşmanlık sebebi olduğundan, İslam'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durum da Britanya'ya karşı lokomotif olarak kullanılacaktır. Çıkarlarını koruması gereken gücün onları ihmal etmesi nedeniyle Hindistan Müslümanları kesinlikle Britanya'nın en şiddetli düşmanı haline gelecek ve belki bu düşmanlıklarını hemen göstermeseler de sıkıntılı günler kapımızı çalmakta gecikmeyecek, bu da düşmanlarımız için iyi bir fırsat olacaktır. En iyi ihtimalle İslam'ın nefreti, Hintli nüfusu yönetimimiz altında toplama rüyasını sonsuza kadar imkânsız hale getirecektir. Bir önder bulmak için her yere bakacaklar – belki Rusya'ya, Almanya'ya, hatta Mısır'daki çıkarlarımızı kıskanan Fransa'ya– ama sadece kendi selametleri için bir lider değil, ayrıca bizim felaketimiz için komplolar kuran bir lider arayacaklardır. Hilafet herhangi bir elde düzmece bir silah olabilir: Bağdat'ta Rusya için, Şam'da Fransa için ve bizim yerimize Mekke'de Hollanda (şuna Almanya da diyebiliriz) için. Bu milletlerden herhangi biri tarafından kollanan hilafet, İstanbul'daki panislamik entrikalarla tadına aşina olduğumuz Müslümanların bize karşı duygularını doldurup, Hindistan'daki konumumuzu sıkıntıya sokabilir.

Ancak bu kadar akıl yormak yeter, çünkü bundan sonrası bencilliktir ve değersizdir. Esas nokta şu ki, İngiltere, Asya'daki iyi şeyleri yok etmeyi değil geliştirmeyi benimsediğine dair güveni telkin etmelidir. Ne İslam'ı yok edebilir ne de onunla olan bağını koparabilir. Bu yüzden, Tanrı aşkına, bırakın İslam'ı ele alsın ve fazilet yolunda iyice yüreklendirsin. Çünkü tek değerli ve tek akıllı yol bu, hatta diyebilirim ki tüm haçlı seferleri çağından daha değerli ve daha akıllı bir yoldur.

Sonuç olarak, Muhammedîlere şunu söylemek isterim, eğer yakın gelecekteki siyasal talihleriyle ilgili karamsar bir tablo çizmişsem, bu tüm şunlardan da umudumu kestiğim manasına gelmemelidir. Dünya imparatorluklarının sonu gelmiş görünüyor, ancak kendilerini yönetme gününün şafağı elbet gelecektir, bugün tanık olduğumuzdan farklı koşullar altında olsa bile. Onlar için Afrika'nın ve Güney Asya'nın manevi mirasını öngörüyorum. Ayrıca irşad ettikleri ırkların düşüncesinin, mevcut idarecilerin seviyesine yükselmesini öngörüyorum. İşlerinden yorgun düşmüş Avrupa'nın, Asya ve Afrika'daki yönetim görevlerini ve dünyevi mirasını bırakmasını öngörüyorum. Peygamber, İslam iki bin yılını doldurmadan Mehdi'nin geleceğini söylemişti. İşte on üçüncü yüzyılı başladı bile, onların kurtuluşunun çok ileri bir zamana erte-

lendiğine inanmıyorum. Bir "adalet adamı" onun talihini döndürecek, fakat bu şimdiki gibi şiddetle veya Mekke'ye kan gölü içinde ulaşarak olmayacaktır. Onların aşağılanması sona erdiğinde, o adalet adamının asıl görevi başlamış olacaktır; onun savaşı, yitirilen güçlerinin ve dünyevi imparatorluklarının yoz gösterişinin yasını tutmak yerine, gittikleri yolu yenilemek ve hukuklarını arındırmak için uğraşanların kalbinde çoktan başlamıştır.

Wilfred Scawen Blunt Bibliyografisi:

Sonnets and Songs. By Proteus. John Murray, 1875

Aubrey de Vere (ed.): *Proteus and Amadeus: A Correspondence,* Kegan Paul, 1878

The Love Sonnets of Proteus, Kegan Paul, 1881

The Future of Islam, Kegan Paul, Trench, Londra 1882

Esther (1892)

Griselda, Kegan Paul, Trench, Trübner, 1893

The Quatrains of Youth (1898)

Satan Absolved: A Victorian Mystery, J. Lane, Londra 1899

Seven Golden Odes of Pagan Arabia (1903)

Atrocities of Justice under the English Rule in Egypt, T. F. Unwin, Londra 1907.

Secret History of the English Occupation of Egypt, Knopf, 1907

India under Ripon; A Private Diary, T. Fisher Unwin, Londra 1909.

Gordon at Khartoum, S. Swift, Londra 1911.

The Land War in Ireland, S. Swift, Londra 1912

The Poetical Works, 2 cilt, Macmillan, Londra 1914

My Diaries, Secker, Londra, 1919; 2 cilt, Knopf, New York 1921

A Persian Spring, Barrie, Londra 1957

Isfahan, Pearl of Persia, metin: Wilfred Blunt; fotoğraflar: Wim Swaan, Stein and Day, New York 1966

Bedouin Tribes of the Euphrates, Araplarla ve onların atlarıyla ilgili bazı bilgilerle ve bir önsözle edit edilmiştir, W. S. Blunt, Cass, Londra 1968.

The GoldenRroad to Samarkand, Hamish Hamilton, Londra 1973

Wilfred Blunt, zengin bir İngiliz ailenin oğluydu. Din eğitimi aldı. Edebiyata ilgi duydu. Diplomat olarak çalıştı. Byron'ın torunuyla evlendi.

Ağabeyinin ölümü üzerine diplomatlığı bıraktı ve aile yadigârı malikâneye yerleşti. Burada karısıyla beraber altı yıl etliye sütlüye bulaşmadan yaşadı. Ancak 1875 yılında birden bire bu monoton hayattan sıyrıldı ve İspanya'dan Cezayir'e, Küçük Asya'dan Mısır'a, Mezopotamya'dan İran'a ve hatta Arabistan'ın ıssız Bedevi çöllerine kadar geniş bir coğrafyayı dolaştı.

Buralardaki gözlemlerinin ilk meyvesi, bu kitaptır: *İslam'ın Geleceği*.

Darwin'i okuduktan sonra Katolik inancından vazgeçen Blunt, İslam'ı kabul etme noktasına kadar geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisinden kurtarılan ve Arapların egemenliğinde tesis edilen bir hilafet fikri geliştirdi.

Edward Said'e göre Blunt, on dokuzuncu yüzyıl oryantalistlerinin en anlayışlısıydı.

Blunt'ı İngiliz aristokrat ve entelektüel çevrelerinde "yaramaz çocuk" yapan neydi? İrlanda konusunda Keltleri destekleyen ilk İngiliz olması mı? Mısır'daki İngiliz işgaline karşı takındığı tutum mu? Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani gibi reformcu İslam bilginleriyle yakın ilişkisi mi? Yoksa bütün bunların ve ona modern Casanova yakıştırmalarına sebep olan aşk maceralarının toplamı mı?

"Dünyanın geri kalmış milletlerini, özellikle Asya ve Afrika'dakileri, Avrupa'ya kölelikten kurtarmaya" çalıştığını söyleyen bu İngiliz asilzadesi, Ortadoğu, İslam, oryantalizm ve tarih gibi konular üzerinde çalışanların dikkatlerinden kaçıramayacağı bir figür.

Gladstone, Cromer, Mısır Hidivi, Afgani, Abduh, Arabi gibi çok farklı isimlerle dostluğu olan ve Osmanlı Padişahı Abdülhamid'le birkaç defa yüz yüze görüşen bir İngiliz'in kendi kamuoyuna yabancı bir dünyayı anlattığı *İslam'ın Geleceği* adlı bu çalışma ilginç tartışmalara kapı açmaktadır.

AYRINTI • İdeaAyrıntı Dizisi
ISBN: 978-975-539-612-5
9 789755 396125

10 TL